

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА
ШЕВЧЕНКА**

На правах рукопису

ВОЙТОВСЬКИЙ ВАЛЕНТИН СЕРГІЙОВИЧ

УДК 347.94

«КАСАЦІЙНЕ ОСКАРЖЕННЯ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ»

12.00.03 – цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Науковий керівник:
Захарова Олена Семенівна,
кандидат юридичних наук, доцент

Київ-2017

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	3
ВСТУП	4
Розділ I. ПРАВОВА ПРИРОДА КАСАЦІЙНОГО ОСКАРЖЕННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ	12
1.1. Перегляд судових рішень у касаційному порядку: історичні аспекти.....	12
1.2. Поняття та сутність касаційного оскарження.....	32
Висновки до I. Розділу.....	52
Розділ II. РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА КАСАЦІЙНОГО ОСКАРЖЕННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ	54
2.1. Механізм реалізації права касаційного оскарження.....	54
2.2. Суб'єкти та об'єкти права касаційного оскарження	63
2.3. Повноваження суду касаційної інстанції в світлі реалізації права касаційного оскарження	94
Висновки до II. Розділу.....	124
Розділ III. ПРОЦЕСУАЛЬНІ НАСЛІДКИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА КАСАЦІЙНОГО ОСКАРЖЕННЯ	126
3.1. Процесуальні наслідки перегляду рішень судом касаційної інстанції.....	126
3.2. Процесуальні наслідки перегляду ухвал судом касаційної інстанції.....	144
Висновки до III. Розділу.....	179
ВИСНОВКИ	183
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	188
ДОДАТКИ	204

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ЄКПЛ – Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

КСУ – Конституційний Суд України

РФ – Російська Федерація

ст. – стаття

ч. – частина

ЦПК України – Цивільний процесуальний кодекс України

ВСТУП

Актуальність теми. Механізм захисту порушених, невизнаних, оспорюваних прав, свобод та інтересів особи має однаково добре працювати на всіх стадіях цивільного процесу, від відкриття провадження у справі до оскарження незаконності судового рішення у касаційному провадженні. Це означає, що Конституційне право кожного звертатися до суду (ст. 55) та можливість оскарження судового рішення у касаційному порядку (ст. 129) мають бути однаково ефективними, адже досконале процесуальне законодавство є основою справедливого судочинства. Має бути створений настільки досконалий правовий порядок, щоб необґрунтовані, надумані, безпідставні звернення до суду не блокували роботу судового органу, а були надійною гарантією захисту прав. Тож особливе місце в механізмі захисту прав має закріплена у цивільному процесуальному законодавстві процедура з перевірки законності судових рішень в касаційному порядку. Статтею 129 Конституції України касаційне оскарження рішення суду визначено як одну з основних засад судочинства.

За часів незалежної України законодавець вже декілька разів проводив концептуальні зміни у процесуальному законодавстві. Якщо за Концепцією судово-правової реформи 1992 року тільки з'явилися пропозиції докорінного реформування процесуальних інститутів перегляду законності та обґрунтованості судових рішень в апеляційному та касаційному порядках, то з прийняттям Конституції 1996 року, де вони знайшли своє закріплення, це стало правовою реальністю. Після закінчення дії перехідних положень Конституції України у 2001 році почали діяти інститут апеляції і набув нового змісту інститут касації. З прийняттям ЦПК України 2004 року та судово-правової реформи 2010 року відбувся подальший процес реформування цих правових інститутів. Слід зазначити, що і сьогодні процесуальне законодавство знаходиться у стані реформування і обумовлено це тим, що соціально-економічні, політичні зміни у державі вимагають докорінних змін механізму захисту порушених прав. Це буде мати суттєвий вплив на подальше реформування і інституту перегляду законності судового рішення. Крім того, Україна, ратифікувавши Європейську Конвенцію про захист прав і основоположних

свобод взяла на себе зобов'язання удосконалити механізм захисту права до європейських стандартів.

Комітетом міністрів Ради Європи 7 лютого 1995 р. було прийнято Рекомендацію відносно введення в дію та покращення функціонування систем та процедур оскарження по цивільних та торгових справах. Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи дають підстави стверджувати, що судовий контроль, як правило, повинен завершуватися апеляційною інстанцією, але держави мають самостійно визначитися якого рівня судовий контроль вони мають створювати. Це дозволяє зробити висновок про те, що має існувати можливість контролю за будь-яким рішенням суду з боку вищестоящего суду.

Теоретичне підґрунтя дисертаційного дослідження становлять наукові праці та дослідження, в тому числі монографії, з цивільного судочинства. Різні аспекти перевірки судових рішень у цивільному процесі були предметом досліджень вітчизняних вчених Ю.В. Білоусова, С.С. Бичкової, О.О.Грабовської, П. П. Заворотька, К.В.Гусарова, С.Ю. Каца, В. В. Комарова, Д. Д. Луспеника, О. В. Дем'янової, О. С. Захарової, Н.О. Кіреєвої, К. І. Малишева, Ю. В. Навроцької, Ю.Д.Притики, Т. В. Рудої, В. І. Тертишнікова, Г. П. Тимченка, О. С. Ткачука, О.З. Хотинської-Нор, О. І. Угриновської, Т. В. Цюри, О. М. Шиманович, О. О. Штефан, М. Й. Штефана, П.І. Шевчука та радянських учених М. Г. Авдюкова І. М. Зайцева, В. С. Калмацького, К. І. Комісарова, В.К. Пучинського, П. Я. Трубнікова, Д. М. Чечота, російських процесуалістів О.О. Борисової, О. Т. Боннера, С. К. Загайнової, Л. Ф. Лесницької, І. В. Решетнікової, Т. В. Сахнової, Л. О. Терехової, М. К. Треушнікова, Н. О. Чечіної, Д. М. Чечот, М.С. Шакарян, В. В. Яркова та інші.

Незважаючи на численні дослідження проблем перегляду судових рішень, слід зазначити, що тема є актуальною, оскільки процесуальне законодавство постійно змінюється, до ЦПК України 2004 року були внесені суттєві зміни, зокрема і ті, що стосувалися підстав скасування рішень в касаційному порядку, сьогодні активно обговорюється проект змін до ЦПК. Внесені зміни не усунули наявних проблем, а навпаки породили нові.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне

дослідження виконано в рамках теми комплексних наукових досліджень Київського національного університету імені Тараса Шевченка, відповідно до державної бюджетної науково-дослідної теми «Доктрина права в правовій системі України: теоретичний і практичний аспекти» (№11 БВ 042-01; державний реєстраційний номер 0111U008337), яка досліджується на юридичному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка, та теми кафедри правосуддя Київського національного університету імені Тараса Шевченка «Проблеми розвитку законодавства про судочинство і судоустрій України» № 97165. Тему дисертації затверджено Вченою радою юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка 22 листопада 2010 р. (протокол №3).

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційного дослідження є виявлення теоретичних проблем та розроблення пропозицій з їх вирішення щодо оскарження судових рішень у касаційному порядку.

Для досягнення визначеної мети в дисертації поставлено такі задачі:

- визначити понятійний апарат, який розкриває сутність оскарження судових рішень у касаційному порядку;
- виокремити історичні етапи та особливості становлення інституту перегляду судових рішень у касаційному порядку;
- розкрити зміст процесуального статусу суб'єктів права касаційного оскарження;
- визначити судові рішення, що є об'єктами оскарження в касаційному порядку;
- з'ясувати межі судового втручання при реалізації права касаційного оскарження;
- розкрити повноваження суду касаційної інстанції в світі реалізації права касаційного оскарження;
- обґрунтувати процесуальні наслідки реалізації права касаційного оскарження;
- розробити науково обґрунтовані пропозиції щодо удосконалення касаційного провадження як дієвого механізму захисту права.

Об'єктом дослідження є процесуальні відносини, пов'язані з оскарженням та перевіркою судових рішень в касаційному порядку.

Предметом дослідження є касаційне оскарження в цивільному процесі України.

Методи дослідження. З урахуванням об'єкта і предмета дослідження та відповідно до поставленої мети і завдань було використано загальнонаукові та спеціальні методи дослідження:

- діалектичний метод пізнання – дав змогу дослідити та обґрунтувати основні поняття, що використовуються в роботі, розкрити природу та зміст касаційного перегляду судових рішень у цивільному судочинстві (підрозділ 1.2);

- системний – дозволив визначити проблеми правового регулювання процесу оскарження судових рішень у касаційному порядку, визначити структуру касаційного провадження, співвідношення понять «стадія» та «провадження» (2.1);

- статистичний – застосовано при вивченні судової статистики та практики (3.1-3.2);

- історико-правовий – у процесі аналізу наукової літератури та динаміки розвитку та становлення інституту касації в цивільному процесі України (1.1);

- формально-логічні методи (аналіз, синтез, аналогія, класифікація, порівняння, узагальнення і т.ін.) – при тлумаченні положень законодавства, яким регулюється касаційне провадження, дав змогу здійснити комплексний аналіз вимог перегляду судових рішень у касаційному порядку, зробити науково-теоретичні висновки та практичні рекомендації, що мають ознаки наукової новизни.

Теоретичну базу дослідження становлять праці в галузі філософії, загальної теорії держави і права, використано наукові праці з конституційного права, цивільного права інших галузей права, з цивільного процесу, а також напрацювання вітчизняних і зарубіжних науковців із загальних питань юриспруденції.

Нормативно-правову базу дослідження становлять Конституція України, міжнародні договори і конвенції, ратифіковані Україною, закони України і постанови Верховної Ради України, укази й розпорядження Президента України,

акти Кабінету Міністрів України, рішення і висновки органів РЄ, законодавство окремих зарубіжних держав.

Емпіричну базу дослідження становлять проаналізовані окремі рішення Конституційного Суду України та постанови Пленуму Верховного Суду України, постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних та кримінальних справ, судова практика та судова статистика.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертаційне дослідження є комплексним дослідженням реалізації права касаційного оскарження.

Конкретними результатами запропонованого дослідження, що містять наукову новизну, слід визнати такі:

вперше:

- визначено поняття механізму реалізації права касаційного оскарження, під яким слід розуміти комплексну взаємодіючу систему прав, обов'язків та діяльність суду та учасників процесу, врегульовану нормами цивільного процесуального законодавства з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів особи шляхом перевірки неправильності застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права. Характеризуючими ознаками механізму реалізації права касаційного оскарження є наявність: 1) норм цивільного процесуального законодавства, якими регулюється процедура касаційного провадження та права і обов'язки суб'єктів цих правовідносин; 2) суб'єкта реалізації права касаційного оскарження; 3) належного суб'єкта правозастосування; 4) об'єкта оскарження; 5) чітко визначеної мети процесуальної діяльності цих правовідносин; 6) процесуальних наслідків, втілених у актах правозастосування.

- розроблено процедуру оголошення судом касаційної інстанції про ухвалене рішення, яка полягає не тільки у проголошенні його у залі судового засідання та розміщенні на офіційному сайті суду, а й у публікації його у спеціальному друкованому виданні з обов'язковою розсилкою до всіх судових органів України з метою забезпечення єдності судової практики;

- розроблено порядок проведення судового засідання судом касаційної інстанції у режимі відеоконференції. З цією метою проведено семантичний аналіз поняття «режим відеоконференції» у цивільному судочинстві та виокремлено його характеризуючі ознаки;

- обґрунтовано доцільність законодавчого закріплення повноваження суду стосовно постановлення ухвали про направлення справи до суду належної юрисдикції при закритті провадження у справі або відмові у відкритті провадження у справі у зв'язку з тим, що справа не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства;

удосконалено:

- наукові підходи щодо визначення поняття касаційного оскарження як гарантованого права особи на захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів у суді касаційної інстанції в порядку та строки, встановлені ЦПК України;

- наукові погляди стосовно визначення касаційного провадження як одного із способів перегляду судового рішення, яке набрало законної сили стосовно неправильності застосування судом першої або апеляційної інстанцій норм матеріального права чи порушення норм процесуального права, ініційований суб'єктом права касаційного оскарження;

- механізм реалізації права касаційного оскарження у розумні процесуальні строки які є мінімальним стандартом доступності правосуддя в цьому провадженні. З огляду на це доводиться, що строки звернення до суду касаційної інстанції, відкриття касаційного провадження, підготовки справи до розгляду, попередній розгляд справи та розгляду касаційної скарги мають бути розумними та логічно співвідноситися між собою і виступати основою реалізації захисту права судом касаційної інстанції;

набули подальшого розвитку:

- пропозиції щодо вирішення питання про відмову у відкритті касаційного провадження виключно у колегіальному складі суддів на стадії попереднього

розгляду справи з дотриманням загальних правил належного фіксування процедури або за клопотанням сторони у режимі відеоконференції;

- поняття обґрунтованості касаційної скарги, яке включає аналіз суб'єктом права касаційного оскарження ухваленого судом першої або апеляційної інстанцій судового рішення на предмет неправильності застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права та клопотання особи, яка подає скаргу.

Практичне значення отриманих результатів роботи.

Запропоновані у дисертації висновки можна використовувати:

у науковій діяльності – для подальшого наукового осмислення і розроблення проблем касаційного провадження;

у правотворчій діяльності – для розвитку та удосконалення цивільного процесуального законодавства;

у навчальному процесі – при викладанні курсу «Цивільне процесуальне право України», спецкурсів «Порівняльне цивільне процесуальне право», «Актуальні проблеми цивільного процесу України», а також під час підготовки підручників і навчальних посібників із зазначених дисциплін;

у правозастосовчій діяльності - результати дослідження, можуть сприяти удосконаленню законодавства, що регулює порядок звернення до суду касаційної інстанції. Зокрема, в межах дослідження розроблено й обґрунтовано конкретні пропозиції щодо змін та доповнення положень ЦПК України.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою працею, як і всі опубліковані дисертантом наукові праці і відображають результати проведеного дослідження.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Роботу виконано на кафедрі правосуддя юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Основні положення дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри.

Результати проведеного дослідження оприлюднені у доповідях на наукових конференціях, зокрема: міжнародній юридичній науково-практичній Інтернет-

конференції «Актуальна юриспруденція»(м. Київ, 10.10.2012 року); міжнародній науковій конференції «Актуальні проблеми теорії та практики нотаріального, цивільного, виконавчого процесів: співвідношення і взаємодія», (м.Київ, 21-22.02.2013 року); міжнародній науковій конференції «Цивільне законодавство: система, міжгалузеві зв'язки, шляхи вдосконалення» (м. Київ, 25-26.04.2013 року); міжнародній юридичній науково-практичній Інтернет-конференції «Актуальна юриспруденція» (м. Київ, 11.12.2013 року); міжнародній науково-практичній конференції «Європейські стандарти захисту прав в цивільному судочинстві: випробування часом» (м. Київ, КНУ ім.Т. Шевченка, 26.09.2014 року).

Публікації. Основні положення та висновки, що містяться у дисертації, знайшли своє відображення в 10 публікаціях. З них: 5 наукових статей опубліковано у виданнях, включених до переліку фахових з юридичних наук, в яких містяться основні результати дисертації, у тому числі 1 – у міжнародному науковому виданні, а також 5 тез наукових доповідей на наукових конференціях, що додатково відображають наукові результати дисертації.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, семи підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Повний обсяг дисертаційної роботи становить 187 сторінок. Список використаних джерел налічує 215 найменувань і займає 16 сторінок.

Розділ І.

ПРАВОВА ПРИРОДА КАСАЦІЙНОГО ОСКАРЖЕННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ

1.1. Перегляд судових рішень у касаційному порядку: історичні аспекти.

Дослідження інституту перегляду судових рішень, що набрали законної сили в історичному аспекті дає можливість виявити загальні тенденції його становлення, розвитку та визначити проблеми, що потребують свого вирішення. Потреби сучасної практики вимагають створення надійної системи перегляду судових рішень в касаційному порядку, що в свою чергу зумовлює формування правового статусу суду касаційної інстанції, ролі і місця у судоустрої України, його повноважень в контексті виконання завдань і мети цивільного судочинства.

Інститут касаційного перегляду законності судових рішень в теорії цивільного процесу досліджувався такими вченими-процесуалістами як К.В. Гусаровим, С.В.Васильєвим, В.В. Комаровим, П.І.Шевчуком, М.Й. Штефаном. Проте, реформування судово-правової системи потребує подальшого удосконалення захисту прав особи, в тому числі і на етапі касаційного провадження.

Виходячи з мети і завдань нашого дослідження аналіз формування інституту перегляду судових рішень у касаційному порядку в цивільному судочинстві ми будемо здійснювати за такими етапами: 1) перегляд судових рішень до судової реформи 1864 року; 2) запровадження інституту касації в цивільному судочинстві відповідно до Статуту цивільного судочинства Російської Імперії у 1864 р.; 3) інститут касації цивільного судочинства в радянський період розвитку процесуального законодавства; 4) розвиток інституту касації цивільного судочинства у сучасний період [30, с.40].

Попередні історичні етапи дослідження становлення та розвитку інституту касації є вкрай проблематичним, оскільки судова система того періоду часу не виокремлювала суд з функціями касації і фактично складалася

з двох ланок. Перша ланка розглядала справи як суд першої інстанції, друга розглядала скарги, в нашому розумінні, переглядала ці рішення в порядку апеляції. Рішення суду другої інстанції були остаточними і оскарженню не підлягали. Суть апеляційного перегляду полягав у повторному (або новому) перегляді справи як з точки зору матеріального так і процесуального порядків. Дослідники цих проблем зазначають, що аналіз рецепційованих у вітчизняне право державотворчих судоустрійних доктрин німецької правової традиції свідчить, що саме на початку XV ст. в Україні розпочинає широко застосовуватися процедура оскарження рішень суду, яка поки що мала дві форми: скаргу на суддів і апеляцію [107, с.22]. Джерела права, що діяли на українських землях у складі Польського Королівства, а це в першу чергу були Вислицький статут 1347р. та Повний звід статутів Казимира Великого 1420р. також підтверджували, що вже існували звичайні та надзвичайні способи опротестування рішення суду. Звичайні способи використовувалися тоді, коли рішення чи вирок ще не набули законної сили. Ними були апеляція та догана судді. Надзвичайні способи опротестування судових рішень застосовувалися, коли рішення чи вирок набули законної сили [11, с.179].

Створена Б.Хмельницьким Гетьманська держава (XVII- XVIII ст.ст.) намагалася запровадити новий рівень правосуддя. В силу цілого ряду об'єктивних причин ці намагання не були реалізовані. В той же час Україна вперше, відзначають дослідники, спромоглася здобути право на власну судову систему та її відокремлення від адміністративних органів [144, с.8]. Поняття касаційної скарги ще не існувало – судовий перегляд справ у вищих інстанціях здійснювався на основі апеляційних скарг, що передавалися до Генерального військового суду (1786 р.).

На початку 40-х років XVIII ст. в Україні остаточно закріплюється вплив російського законодавства і запроваджується нова система судоустрою [96, с.194].

Вищим судовим органом з 1711 року визначено Урядовий Сенат – центральний орган судового управління з функціями касації. З 1743 року запроваджується процедура так званого «оновлення» (застосування надзвичайних правових засобів щодо рішень, які набрали законної сили шляхом відновлення провадження у справі [161, с.65]. Судова система того періоду часу мала таку побудову: повітовий суд (для дворян і державних селян), міський магістрат (для міщан), надвірний суд (для дворян і чиновників, котрі проживають у столицях) – суди першого ступеня; палата цивільного і карного суду – суди другого ступеня; палати цивільного і карного департаментів Урядового Сенату – суди третього ступеня. Перегляд судових рішень здійснювався за такою процедурою: апеляція, що надійшла з нижчого суду до вищого, називалась апеляцією суду другого ступеня, рішення якого оскаржувалися вже в суді наступного – третього ступеня. Ця інстанція вважалась повторною апеляцією, ми вважаємо, що можна стверджувати, що саме в цей період часу і починає зароджуватися інститут касації.

Історичні джерела свідчать, що у 1760 р. гетьман Розумовський провів судову реформу, за якою в Україні було відновлено польську судову систему на чолі з Генеральним військовим судом, а судова система відокремлювалася від адміністративної влади. Разом з тим, на Правобережній Україні продовжувала діяти судова система Речі Посполитої вищим судовим органом якої був Коронний трибунал (вищий (апеляційний) становий суд), а у Слобідсько-Українській, Херсонській, Катеринославській, Таврійській губерніях з 1775 р. – судова система Центральної Росії на чолі з Генеральним судом, який мав аналогічні з Головним судом Правобережної України повноваження [40, с.21].

У першій половині XIX ст. майже всі українські землі перебували під владою Росії, за межами якої залишилися тільки території Галичини, Буковини і Закарпаття. Загалом суспільно-політичний устрій і право України після ліквідації української політичної автономії існували поряд з різними судовими системами і як зазначають науковці, судоустрій був позбавлений

концептуальної єдності та законодавчо передбаченої організаційної структури. Слід зазначити, що судочинство було переведено на російську мову [68, с.356].

З прийняттям Статуту цивільного судочинства Російської Імперії у 1864 р. було значною мірою реформовано систему судоустрої та цивільне судочинство. З урахуванням західноєвропейської теорії та практики було встановлено нову систему судових установ, зокрема, загальних та мирових судів і вже прослідковується виокремлення трьох інстанцій: першої, апеляційної та касаційної.

За реформою судом касаційної інстанції був визначений Касаційний департамент Урядового Сенату. Зокрема, справи вирішувались відділеннями Департаменту. Разом з тим, якщо при слуханні справи у відділенні будь-хто з присутніх сенаторів висловлював міркування про необхідність роз'яснити суть законів для єдиного їх тлумачення, справа передавалась на розгляд Присутності Департаменту, яким і вирішувалась остаточно. За результатами розгляду скарги суд касаційної інстанції був наділений повноваженнями скасувати рішення та направити справу на новий розгляд в іншому складі суду або постановити нове рішення [164, с.409-450].

Такий порядок розгляду цивільних справ у касаційному провадженні проіснував до революційних подій, коли з перших днів існування Радянської держави у цивільному судочинстві була встановлена принципово нова система перегляду рішень, яка докорінно різнилась з попередньо існуючими формами перегляду судових рішень [70, с. 61].

Згідно з нормами Статуту цивільного судочинства 1864 р. касація була однією із трьох форм перегляду судових рішень поряд із вимогою про перегляд рішення та проханням про це осіб, що не брали участі у розгляді справи [164, с.439]. Об'єктом касаційного оскарження могли бути постанови апеляційної інстанції, якщо вони закінчували розгляд справи по суті, а також відмови суду апеляційної інстанції у поновленні строку на апеляцію [164, с.440].

На відміну від апеляційного оскарження, яке, за правилами Статуту цивільного судочинства 1864 р. можливе при будь-якому невдоволенні сторони ухваленим судовим рішенням у справі, прохання про касацію рішень було можливим у чітко визначених випадках. Так, зокрема, касаційна скарга допускалась до розгляду у разі явного порушення прямої суті закону або неправильного його тлумачення. Самостійною підставою перегляду в касаційному порядку було порушення процедур та форм судочинства, але настільки суттєвих, що внаслідок їх недотримання залишити рішення в силі неможливо, а також у випадку порушення меж відомства чи влади, наданих законом судовій палаті.

У проханні про касацію крім зазначення конкретних підстав скасування слід було визначати, що саме особа вважає незаконним та таким, що підлягає скасуванню. За процедурою всі скарги, що надходили до Касаційного департаменту сенату, розглядалися попередньо у розпорядчому засіданні Департаменту для усунення тих з клопотань, котрі надані з порушенням встановлених законом формальних умов. Крім того на засіданні відхилялися скарги, що не містили в собі ніяких прохань чи вказівок на підстави до скасування рішення [164, с.441-442].

А.Х. Гольмстен, досліджуючи питання касаційного провадження зазначав, що касаційна скарга подається до тієї судової палати касаційного департаменту сенату, рішення якої підлягає скасуванню. Якщо ж рішення оскаржує третя особа, яка не брала участі у розгляді справи, то скарга подається до окружного суду. У скарзі мало бути зазначено незаконність судового рішення та підстави його скасування [165, с.366].

Процедура касаційного провадження включала в себе декілька послідовних етапів. Після подання касаційної скарги вирішувалося питання про її прийняття, в тому числі чи є підстави для повернення скарги чи залишення її без руху. Поверталася касаційна скарга за тими ж підставами, що і апеляційна скарга [164, с.455-456]. Без руху скаргу залишали в разі несплати гербового

збору, відсутності копій касаційної скарги у належній кількості, в разі непредставлення касаційного залогу. Наступний етап включав в себе дії, пов'язані з передачею скарги протилежній стороні та отриманню пояснень на касаційну скаргу. Далі скарга передавалася на попередній розгляд у розпорядчому засіданні касаційного департаменту. Мета такого розгляду полягала у виявленні та відхиленні тих скарг, які були подані з порушенням встановлених законом формальних вимог, або не містили у своєму змісті ніяких клопотань чи підстав скасування судового рішення. Друге питання, яке вирішувалося у розпорядчому засіданні касаційного департаменту, це призначення справи до слухання у судовому засіданні присутствія департаменту чи його відділах [165, с.365]. Присутствієм департаменту розглядалися справи, у яких була необхідність роз'яснень точної сутності законів для однакового тлумачення та застосування. Всі інші справи розглядалися відділеннями департаменту. Якщо при слуханні справи у відділенні департаменту хто-небудь з сенаторів заявить про необхідність роз'яснити сутність закону з метою їх однакового тлумачення та застосування, то справа передавалася у департамент, який і вирішує її остаточно. За процедурою розпорядче засідання розглядалося у закритому режимі без складання повної ухвали. Наступним етапом було призначення справи до слухання, але ніхто з осіб, що брали участь у справі не викликалися. Слухання справи полягало у тому, що заслуховувалась доповідь одного з сенаторів по суті справи, яка включала в себе інформацію про обставини справи, що стосуються предмета скарги, як вирішено справу та зазначалися підстави скасування рішення суду. Особливо відзначалися не лише закони, на підставі яких вирішено справу, але й наводилася практика прийнятих рішень Сенатом у аналогічних справах. Після того заслуховувалося заключення обер-прокурора щодо характеристики підстав до скасування судового рішення, зазначених у скарзі. Далі за процедурою передбачалися пояснення сторін, якщо вони були присутніми в засіданні.

Наступний етап включав в себе постановлення, викладення, оголошення та опублікування рішення. Відбувалося це у такій послідовності. По завершенню пояснень осіб, що брали участь у розгляді справи доповідач у справі надавав проект питань, що підлягали вирішенню. Далі відбувався збір голосів. Резолюція стосовно вирішення справи викладалася у письмовій формі або головуєчим у справі, або за дорученням доповідачем у справі чи одним із senatorів. Далі ця резолюція оголошувалася публічно. У тих справах, в яких Присутствіє департаменту чи відділення не вважає за потрібне детальний виклад мотивів ухвалення рішення чи ухвали у остаточній формі не викладається, а укази в таких справах надсилаються на підставі постановлених в справі резолюцій. В таких резолюціях містилася інформація коли і де відбувалося засідання, ким подано скаргу, предмет скарги, зазначення законів та як вирішено справу. Остаточна форма рішення чи ухвали виготовлялася сенатором, який був доповідачем у справі [164, с.462-467].

Звертає на себе увагу така особливість, що всі рішення та ухвали касаційного департаменту Сенату, якими роз'яснювалася точна сутність законів, публікувалися і були доступними з метою забезпечення єдності судової практики [164, с.469].

При скасуванні рішення судової палати в разі необхідності перевірення справи, Сенат направляв указ до іншої судової палати. Проведення у судовій палаті здійснювалося за обов'язкової участі сторін за загальними правилами. В разі скасування рішення суду у зв'язку з порушенням форми судочинства, то провадження здійснювалося з моменту тієї дії, яка була підставою для касації.

Досліджуючи питання касаційного перегляду судових рішень у радянські часи К.В. Гусаров зазначав, що система судоустрою характеризувалась як інквізиційна, оскільки в перші роки існування радянського законодавства оскарження судового рішення було практично неможливим. Він вважав, що аналогом сучасного касаційного оскарження в радянські часи називали

інститут наглядового провадження як виключну форму оскарження судових рішень з декількох причин. По-перше, правом опротестування судового рішення в порядку нагляду не мали особи, що брали участь у розгляді справи судами попередніх інстанцій, а право внесення протесту належало лише посадовим особам органів суду та прокуратури навіть в тому випадку, якщо вони не були учасниками цивільних процесуальних правовідносин на більш ранніх стадіях цивільного процесу. Це істотно суперечило принципу диспозитивності цивільного процесуального права, відповідно до якого право на вчинення будь-якої не забороненої законом дії відносно предмета або підстав спору чи можливості оскарження судового рішення залежить від процесуальної волі матеріально й процесуально – заінтересованих осіб.

По-друге, право на опротестування рішення, що набрало законної сили, можна було реалізовувати в будь-який час незалежно від строків набрання судовим рішенням законної сили. Це, на думку К.В. Гусарова нівелювало принцип остаточності рішення суду відносно змінених чи встановлених в судовому розгляді між учасниками спору правовідносин. Ми вважаємо, що з науковцем слід погодитись в тому, що втручання у судові процеси з боку держави в особі її посадових осіб шляхом оскарження рішень в порядку нагляду базувалось на догматах відсутності приватних засад та інтересів у цивільному судочинстві, наслідком чого став нагляд за судовою діяльністю у практично необмежених формах [46, с.111].

С.Ю. Кац, досліджуючи питання перегляду судових постанов в цивільному судочинстві в порядку нагляду писав, що система розвивалась наступним чином: з моменту виникнення та до 1926 р. існував централізований нагляд, з 1926 р. по 1938 р. – децентралізований, з 1938 по 1954 р. – централізований, а з 1954 р. на новій основі в законодавстві закріплено та діяла система децентралізованого судового нагляду [71, с.128].

Проблеми перегляду справ в порядку нагляду дуже добре досліджені в теорії кримінального процесу. Наприклад, М.М. Андреев ще наприкінці 40-

років писав, що спочатку судовий нагляд здійснювався не органами судової влади, а як зазначалося у п. 4 Положення про місцеві органи юстиції від 21 серпня 1920 р. Губернський Відділ Юстиції мав право робити подання до Наркомюсту про скасування в порядку нагляду вироків та рішень, що набрали законної сили. Отже, відповідно до постанови Народного Комісаріату Юстиції від 26 листопада 1920 р. засновувався спеціальний відділ судового контролю, задачі якого були сформульовані наступним чином: «розгляд в порядку нагляду окремих вироків та рішень Народних Судів, поновлення справ за нововиявленими обставинами, направлення скарг та клопотань окремих громадян та установ, що подаються до Народного Комісаріату Юстиції на незаконні дії посадових та приватних осіб» [2, с.31].

В подальшому функції зазначеного органу по перегляду справ в порядку нагляду були уточнені Декретом ВЦВК та Раднаркому від 10 березня 1921 р., який містив в собі «Положення про вищий судовий контроль» та встановлював такі повноваження Народного Комісаріату Юстиції як загальний нагляд за діяльністю судових органів; право роз'яснення питання про поновлення судових справ за нововиявленими обставинами незалежно від того, яким органом Республіки ці справи були розглянуті. Відповідно до п.2 Положення, підставами для визнання вироків чи рішень судових органів такими, що не мають законної сили, могли бути: а) явне порушення або незастосування законів Радянської влади; б) прийняття судовими органами до свого провадження справ, що не підлягають судовому розгляду; в) явне протиріччя рішення керівним засадам радянського законодавства та загальній політиці Робітничо-Селянського Уряду [71, с.121].

М.М. Андреев писав, що Положенням та інструкцією Народного Комісаріату Юстиції від 15 вересня 1921 р. «Про порядок направлення та розгляду справ по Декрету про Вищий Судовий контроль» був встановлений особливий порядок розгляду скарг, зокрема, скарги на вирок та рішення суду, що набрали законної сили, мали надаватись як безпосередньо до Відділу Судового Контролю НКЮ, так і до губернських відділів юстиції. Положення

про Вищий судовий контроль, котре затверджувалось Декретом від 10 березня 1921 р., було тією основою, на якій в будувався інститут судового нагляду в цивільному судочинстві.

У відділі Судового Контролю справи розглядались у складі голови – завідуючого відділом чи його заступника та двох членів, котрі призначалися Колегією Народного Комісаріату Юстиції. Постанови Відділу про визнання рішення таким, що не мало законної сили, підлягали затвердженню Наркомом чи його заступником. Повторна скарга по справі, яка вже розглядалась Відділом, не розглядалась. Після скасування рішення справа направлялась у відповідний орган на новий розгляд [2, с. 6-8].

З прийняттям ЦПК УСРР 1924 р., реалізація права протесту в порядку нагляду здійснювалось Генеральним Прокурором Республіки, а також окружними прокурорами через Генерального прокурора Республіки. Протест розглядався Найвищим Судом УСРР, незалежно від наявності у справі формальних порушень, якщо були вказівки на явне порушення інтересів держави, окремого її органу чи трудящих мас і аж ніяк не в інтересах сторін. При цьому Генеральний Прокурор Республіки був наділений правом зупиняти виконання судових рішень усіх судів УСРР (ст.254 ЦПК УСРР 1924) [209, с.233].

Інститут судового нагляду в різних його трансформаціях проіснував до 2001 року. Деякі науковці вважають, що інститут судового нагляду може існувати в судовій системі правової та демократичної держави, оскільки наглядова інстанція має більш широке коло повноважень при перегляді судових актів, які вступили в законну силу, ніж суд касаційної інстанції, що забезпечує додаткові можливості судового контролю за законністю [104, с.10].

Інші, навпаки вважають, що відмова від наглядового провадження в українському праві обґрунтована. Ми цілком поділяємо такий підхід. Зокрема К.В.Гусаров зазначає, що неможна припустити залишення як форми перегляду судових актів перегляд в порядку нагляду по протестам відповідних посадових

осіб на предмет законності судових рішень. Дана форма перегляду, оскільки заснована на протесті на предмет законності судового акту, протирічить конституційним принципам правової держави, оскільки зменшує вимоги інституту законної сили судових актів, права сторін на розпорядження своїми процесуальними правами, а також принцип незалежності судів та суддів [46, с.335].

Слід зазначити, що реформування інституту касації в цивільному судочинстві за часи незалежної України також в своєму розвитку пройшов декілька етапів. Перший крок було зроблено з ухваленням Верховною Радою України 28 квітня 1992 року Постанови «Про Концепцію судово-правової реформи в Україні» [82], якою передбачалось, що основними принципами судово-правової реформи має стати створення такого судочинства, яке максимально гарантувало б право на судовий захист, рівність громадян перед законом, створило б умови для дійсної змагальності і реалізації презумпції невинності та запровадити перевірку законності і обґрунтованості судових рішень в апеляційному і касаційному порядку та у зв'язку з нововиявленими обставинами. Отже постало питання про запровадження інституту апеляції і це означало, що інституту касації має діяти в своєму новому змісті і сутності [26, с.28].

Концепцією передбачалось, що загальні суди забезпечують захист прав і свобод громадян шляхом розгляду цивільних, кримінальних і адміністративних справ. В їх систему входять районні (міські), міжрайонні (окружні), обласні суди та Верховний Суд України.

Передбачалося, що в районному (міському) суді одноособово розглядатимуться адміністративні, цивільні та більшість кримінальних справ.

Міжрайонні (окружні) суди розглядатимуть цивільні та кримінальні справи, які не віднесені до одноособового розгляду. Ці суди мали б здійснювати правосуддя колегіально у складі трьох професійних суддів.

Передбачалося, що обласні та прирівняні до них суди розглядатимуть кримінальні справи про певні категорії тяжких злочинів, в тому числі справи,

що підлягають розгляду суддями розширеною колегією судових засідателів та окремі категорії цивільних справ. Передбачалося, що одночасно вони будуть діяти як суди апеляційної та касаційної інстанцій у справах, розглянутих районними (міськими) чи міжрайонними (окружними) судами. Судові справи вони мали розглядати колегіально.

Верховний Суд України є вищою судовою інстанцією в системі загальних судів. Передбачалося, що він буде переглядати в апеляційному та касаційному порядку справи, розглянуті загальними судами. Крім того він мав розглядати справи за нововиявленими обставинами.

Передбачалося, що Верховний Суд України не розглядатиме справи по першій інстанції, оскільки це суперечить Міжнародному пакту про громадянські та політичні права і позбавляє засуджених та інших учасників процесу права на апеляційне і касаційне оскарження судового рішення [82].

Наступним кроком можна вважати закріплення означеної судової системи та принципу перевірки законності і обґрунтованості судових рішень в апеляційному і касаційному порядку на найвищому – конституційному рівні в Основному Законі 28 червня 1996 року. Так, згідно із ст. 125 Конституції України система судів загальної юрисдикції в Україні має будуватися за принципами територіальності і спеціалізації. Найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції визначено Верховний Суд України. Крім того в цій же нормі зазначалося, що відповідно до закону діють апеляційні та місцеві суди. Слід зазначити, що на формування саме такої судової системи законодавець надав п'ятирічний термін, про що було застережено в п.12 Розділу XV Перехідних положень. Зокрема, передбачалося, що Верховний Суд України і Вищий арбітражний суд України здійснюють свої повноваження відповідно до чинного законодавства України до сформування системи судів загальної юрисдикції в Україні відповідно до ст. 125 Конституції, але не довше ніж п'ять років.

Отже, наступним кроком реформи стало прийняття Закону України від 21 червня 2001 р. «Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу

України», яким було скасовані норми процесуального законодавства, що регламентували наглядове провадження, були запроваджені інститути апеляції та касації з їх новим змістом. Згідно із ст. 319 ЦПК України 1963 р. судом касаційної інстанції став Верховний Суд України [16, с.246].

Строки і процесуальний порядок реалізації права на касаційне оскарження в цивільному судочинстві України неодноразово змінювались з моменту запровадження в 2001 р. сучасного касаційного провадження. В окремих випадках зміни до касаційного провадження призводили до виникнення колізій окремих норм ЦПК України [136, с.292].

7 лютого 2002 року Верховною Радою України був прийнятий новий Закон України «Про судоустрій України», яким передбачалося створення нового судового органу Касаційного суду України. Ідея створення нового судового органу полягала в тому, що це особливий орган, наділений спеціальною компетенцією у судовій системі по перевірці у касаційному порядку розглянутих нижчестоящими судами цивільних і кримінальних справ (ст. 33 Закону) [78, с.82]. Але, Конституційний Суд України у своєму рішенні у справі №1-38/2003 від 11 грудня 2003 року (справа про Касаційний суд України) визнав такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), положення Закону України «Про судоустрій України» щодо утворення у системі судів загальної юрисдикції Касаційного суду України, оскільки утворення в системі судів загальної юрисдикції Касаційного суду України суперечить статтям 125, 131 Конституції України [79, с.533]. Відтак судом касаційної інстанції залишився виключно Верховний Суд України.

Подальший розвиток касаційного провадження відбувається з прийняттям Верховною Радою України 18 березня 2004 року нового ЦПК України, який набрав чинності з 1 вересня 2005 р. В статті 323 ЦПК України було визначено, що судом касаційної інстанції у цивільних справах є суд, визначений Законом України «Про судоустрій України» як суд касаційної інстанції у цих справах.

Відповідно до Закону України від 22 лютого 2007 року «Про внесення

змін до Закону України «Про судоустрій України» щодо забезпечення касаційного розгляду цивільних справ, цивільні справи за касаційними скаргами на судові рішення і касаційні скарги, не розглянуті Верховним Судом України до 1 січня 2007 року, в тому числі за якими Верховним Судом України вотребувано справи, передавались на розгляд і вирішення відповідно до Глави 2 Розділу V ЦПК України до колегії суддів відповідних апеляційних судів, склад яких формувався президіями цих судів [110].

Згідно цього Закону апеляційним судам при здійсненні функції касаційної інстанції передавались підсудні цивільні справи після їх перегляду в апеляційному порядку. Законом було визначено, що справи, розглянуті апеляційним судом Автономної Республіки Крим передавались на розгляд апеляційному суду Запорізької області; справи, розглянуті апеляційним судом Вінницької області, - апеляційному суду Львівської області; справи, розглянуті апеляційним судом Волинської області, - апеляційному суду Закарпатської області; справи, розглянуті апеляційним судом Дніпропетровської області, - апеляційному суду Автономної Республіки Крим; справи, розглянуті апеляційним судом Донецької області справи, - апеляційному суду міста Києва; справи, розглянуті апеляційним судом Житомирської області, - апеляційному суду Вінницької області; справи, розглянуті апеляційним судом Закарпатської області, - апеляційному суду Івано-Франківської області; справи, розглянуті апеляційним судом Запорізької області, - апеляційному суду Одеської області; справи, розглянуті апеляційним судом Івано-Франківської області, - апеляційному суду Рівненської області; справи, розглянуті апеляційним судом Київської області, - апеляційному суду Дніпропетровської області; справи, розглянуті апеляційним судом Кіровоградської області, - апеляційному суду Миколаївської області; справи, розглянуті апеляційним судом Луганської області, - апеляційному суду Київської області тощо [110].

В подальшому ця норма була змінена і визнано судом касаційної інстанції у цивільних справах Вищій спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ [117].

На думку В. Хрусталь забезпечити мету розвитку права та єдність судової практики можна за допомогою централізації касації та утворення на території держави лише одного суду касаційної інстанції [198, с.8]. Разом з тим неоднозначна оцінка утворенню Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ як суду касаційної інстанції по цивільним справам та принципово нового процесуального становища Верховного Суду України дається у висновках Венеціанської комісії з приводу нової системи судоустрою України. Незважаючи на зміни в інстанційності судової системи України у 2001 та 2010 роках, ЦПК 2004 р. досконало не вирішує проблем моделей касаційного провадження в контексті обґрунтування її теоретичних засад та відповідності європейським стандартам. Так, В.В. Комаров, зокрема, існуючу модель касації характеризує як недосконалу [76, с.594].

Аналізуючи норми Конституції України основоположною ознакою для визначення моделі касації має бути те, що Верховний Суд України є найвищим судовим органом. У зв'язку з цим слід зазначити, що думка більшості суддів Верховного Суду України зводиться до того, що судова система має складатися із судів першої інстанції, апеляційних судів та Верховного Суду України як суду касаційної інстанції [33, с.7], як і в інших країнах Європи, де існує триланкова система судоустрою.

При характеристиці перегляду судових рішень у касаційному порядку важливе значення має те, що у системах судоустрою європейських держав касаційне оскарження розглядається як екстраординарний засіб оскарження [87, с.389].

В теорії цивільного процесу розглядається питання про різні моделі касації, під якими мається на увазі теоретичні конструкції касації, які визначають межі втручання суду касаційної інстанції у перегляд рішення судів першої чи апеляційної інстанцій. В. Некрошюс пише про існування таких ознак сучасного касаційного провадження:

а) правосуддя здійснюється по конкретній справі між конкретними сторонами (приватна мета касаційного провадження). Досягнення цієї мети обумовлюється тим, що лише учасники процесу можуть подати касаційну скаргу; тільки вони встановлюють межі її розгляду. Це означає, що в касаційному порядку вирішується спір конкретних суб'єктів відносно застосування права;

б) реалізується публічний інтерес, котрий обумовлюється забезпеченням однакового застосування судами права та його тлумачення [14, с.199].

Визначення касаційного суду і касаційної процедури природно пов'язане з інстанційністю судової системи, яка, у свою чергу, залежить від державного територіального устрою, зокрема, виходячи з того, що Україна є унітарною, а не федеративною державою, касаційні функції має виконувати третя ланка судової системи, якими є вищі спеціалізовані суди [46, с.78].

Касаційний суд під час розгляду цивільної справи в межах касаційної скарги перевіряє правильність застосування судом першої або апеляційної інстанції норм матеріального чи процесуального права і не може встановлювати або (та) вважати доведеними обставини, що не були встановлені в рішенні чи відкинуті ним, вирішувати питання про достовірність або недостовірність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими. Це дає підстави деяким науковцям вважати, що касаційний суд істотно обмежений у можливості перевіряти обґрунтованість рішення, що оскаржується [159, с.338].

Повноваження суду касаційної інстанції, які закріплені у ст. 336 ЦПК, відображають його компетенцію, правову природу касаційного провадження. Ці функціональні повноваження суду касаційної інстанції також визначають його місце в інституційній системі судочинства відповідно до конституційних приписів, як вищий судовий орган і мають концептуальне значення у визначенні конкретизації суті і моделі касації. Система цих повноважень включає можливість касаційного суду ухвалювати власні рішення відповідно до функцій касації в аспекті формування єдності судової практики і ця

проблема є найбільш актуальною з точки зору вирішення проблем модернізації касації і пов'язується з принципом *res judicia* [74, с.85].

Ті повноваження, які не належать до цієї групи, як вважається, мають інше призначення й організаційний та роз'яснювальний характер [4, с. 8-9; 52, с. 148; 80, с.347-348]. Реалізуючи, вказані повноваження, суд касаційної інстанції здійснює перевірку судових рішень щодо дотримання вимог законності при розгляді справи в суді першої чи апеляційної інстанції, метою якого є усунення судової помилки [59, с.134]. Перелік зазначених у ст. 336 ЦПК повноважень є вичерпним та розширеному тлумаченню не підлягає, а їх коло обмежується переглядом судових актів лише в аспекті відповідності їх законодавству без права виявлення ступеня їх обґрунтованості [7, с.4].

До запровадження нової за змістом касації та за часів існування наглядкової форми перегляду судових актів, кодифікація цивільного процесуального законодавства мала соціалістичний за духом характер та в структуру цивільного процесу були органічно вбудовані основи принципу соціалістичного цивільного процесуального права [74, с. 85].

У висновку до проведеного дослідження пропонується формування інституту касації в цивільному судочинстві здійснювати за такими етапами.

I. Перегляд судових рішень до судової реформи 1864 року. Сутність перегляду полягала у намаганнях домогтися нового вирішення справи по суті. Судова система була складною, заплутаною і не існувало єдиних правил для перегляду судових рішень. Наприклад, на рішення сільських судів подавалися скарги до сотенних. На рішення сотенних скарги подавалися до полкових судів. Рішення полкових судів оскаржувалися до генерального військового суду, генеральної військової канцелярії і гетьмана. Втім, не знайшовши належного судового захисту, особа продовжувала скаржитися, хоча це і не було передбачено нормативними актами, до центральних органів влади у Москві та Петербурзі. Проведення у вищій інстанції було тривалим і потребувало чималих судових витрат.

Правові засоби оскарження судових рішень були звичайні і надзвичайні.

До звичайних належала скарга на суддів та апеляція. В такому порядку оскаржувалися судові рішення, що не набрали законної сили. Надзвичайні правові засоби застосовувалися через певний проміжок часу, коли судові рішення набирало законної сили або знаходилося на стадії виконання. Така форма перегляду рішення називалася «відновлення провадження по справі». Підставами для відновлення процесу було, наприклад, встановлення нових обставин, що були раніше невідомі суду, сторонам або їх представникам. Наукові джерела свідчать, що найчастіше відновлення провадження у справі відбувалися у зв'язку із встановленням фактів зловживаннями сторін, свідків, а також членів суду та інших осіб, які вплинули на вирішення справи, тобто на «злой перевод права». Якщо зловживання були виявлені у строки апеляційного оскарження, то подавалася скарга на суддів, а в інших випадках відновлювався процес. Суть зловживань полягала у підступних діях опікунів з другою стороною на шкоду підопічного, у підкупі і змові повіреного, у підкупі суддів, фальшуванні доказів [109, с.142].

II. Запровадження інституту касації в цивільному судочинстві відповідно до Статуту цивільного судочинства Російської Імперії у 1864 р. Цей етап характеризується тим, що було реформовано судову систему. Визначено судовий орган, що здійснює касаційне провадження – касаційний департамент Сенату. Касаційне провадження здійснювалося у такій послідовності: 1) подача касаційної скарги; 2) вирішення питання про прийняття касаційної скарги; 3) повідомлення сторони про касаційну скаргу і подання пояснень на неї; передача справи до касаційного департаменту; 4) попередній розгляд касаційної скарги; 5) розгляд скарги у судовому засіданні; 6) вирішення, викладення, оголошення та опублікування рішення суду; 7) скасування рішення за скаргою; 8) провадження у справі при розгляді судовою палатою.

III. Інститут касації цивільного судочинства в радянський період розвитку процесуального законодавства. Цей період характеризується тим, що інститут касації зазнав значних перетворень. Пов'язано це, насамперед з тим, що після революції 1917 року було ліквідовано судову систему Російської

імперії . У листопаді 1917 року РНК приймає «Декрет о суде №1» [53], яким було створено місцеві суди. Всі цивільні справи, ціна позову в яких не перевищувала 3000 крб., а також кримінальні справи, покарання по яких не перевищувало 2-х років позбавлення волі (при цині цивільного позову не більше 3000 крб.) були підвідомчі місцевим судам. Рішення цих судів були остаточними і не підлягали перегляду у апеляційному порядку. В той же час допускався касаційний порядок оскарження судового рішення. Касаційними судами проголошувалися повітові (уездні) з'їзди місцевих суддів. Підвідомчість цих судів залишалася невизначеною.

У лютому 1918 року РНК приймає «Декрет о суде № 2» [54], яким остаточно було ліквідовано апеляційний порядок перегляду судових рішень. Втім допускався касаційний порядок оскарження судових рішень, для чого в якості касаційної інстанції вводився інститут обласних народних судів. У Декреті не містилося застережень стосовно того, які рішення були об'єктом оскарження у касаційному порядку. Згодом, вже з прийняттям перших цивільних процесуальних кодексів стало зрозумілим, що в касаційному порядку оскаржувалися рішення, що не набрали законної сили. Рішення, що набрали законної сили можна, як виключення переглядати у порядку судового нагляду.

IV. Розвиток інституту касації цивільного судочинства у сучасний період. На нашу думку, реформування інституту касації в цивільному судочинстві у сучасний період за часи незалежної України також в своєму розвитку пройшов декілька етапів: 4.1) Перший крок було зроблено з ухваленням Верховною Радою України 28 квітня 1992 року Постанови «Про Концепцію судово-правової реформи в Україні» [16, с.245], якою передбачалась необхідність запровадження інституту апеляції і це означало, що інституту касації має діяти в своєму новому змісті і сутності; 4.2) Наступним кроком можна вважати закріплення означеної судової системи та принципу перевірки законності і обґрунтованості судових рішень в апеляційному і касаційному порядку на найвищому – конституційному рівні в Основному Законі 28 червня 1996 року і

як наслідок стало прийняття Закону України від 21 червня 2001 р. «Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України», яким було скасовані норми процесуального законодавства, що регламентували наглядове провадження, були запроваджені інститути апеляції та касації з їх новим змістом. Згідно із ст. 319 ЦПК України 1963 р. судом касаційної інстанції став Верховний Суд України [16, с.246]; 4.3) Наступним кроком можна вважати прийняття Закону України «Про судоустрій України» від 7 лютого 2002 року, яким пропонувалося запровадити Касаційний суд України, який за своїми повноваженнями мав би розглядати справи в касаційному порядку (ст. 33 Закону) [27, с.112]. Слід зазначити, що цей крок був невдалим. Рішенням Конституційного Суду України від 11 грудня 2003 року №20-рп/2003 (справа про Касаційний суд України) Закон України «Про судоустрій України» було визнано неконституційним в частині створення в системі судів загальної юрисдикції Касаційного суду України [79, с.533]; 4.4) четвертим кроком слід вважати прийняття нового ЦПК України 2004 року, яким значно деталізовано дію інституту касації в цивільному судочинстві; 4.5) п'ятим кроком ми вважаємо є судова реформа 2010 року, яка втілена у Законі України «Про судоустрій та статус суддів» відповідно до якого у судовій системі створено новий судовий орган, що здійснює функцію касації – Вищій спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ. В свою чергу це суттєво вплинуло на зміни у цивільному процесуальному законодавстві; 4.6) шостий крок – реформа цивільного процесуального законодавства, що розробляється Радою з питань судової реформи [115]. Слід зазначити, що Президентом України підписано Указ № 276, яким затверджено Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки [154]. Затвердження Стратегії Указом Президента України формалізує шляхи реформування, визначені Радою з питань судової реформи, та сприятиме координації органів державної влади, міжнародних експертних установ та програм міжнародної допомоги у питаннях реформи сектору правосуддя.

Стратегія встановлює пріоритети реформування судової влади як на рівні конституційних змін, так і на рівні прийняття першочергових законопроектів та впровадження невідкладних заходів у галузі правосуддя та дотичних до неї сферах. Деталізований перелік завдань, заходів, очікуваних результатів та показників реалізації впровадження реформи окреслені у Плані дій, відповідно до якого працює Рада з питань судової реформи. Як передбачає Стратегія, внаслідок реалізації зазначених заходів судова система України та суміжні правові інститути працюватимуть, керуючись, насамперед, принципом верховенства права, стануть підзвітними громадянам України, вільними від будь-якого політичного впливу та відповідатимуть європейським стандартам і практикам. Першим кроком на шляху судової реформи став Закон України «Про забезпечення права на справедливий суд». Наразі в робочих групах, які працюють у складі Ради з питань судової реформи, розробляються зміни до процесуального законодавства, в тому числі і до норм, що регулюють касаційне провадження.

1.2. Поняття та сутність касаційного оскарження.

Для з'ясування будь-якого правового явища, правової категорії слід зрозуміти її сутність. Термін сутність означає найголовніше, основне, істотне, в кому-, в чому-небудь; зміст. У філософії – головне, визначальне в предметі, що зумовлене глибинними зв'язками й тенденціями розвитку і пізнається на рівні теоретичного мислення [99, с.462]. Розкриваючи сутність основного, істотного, найголовнішого в касаційному провадженні нам слід, перш за все, проаналізувати походження та зміст термінів «касація» та «провадження», визначити характеризуючі ознаки цього виду провадження, а далі встановити, як вони співвідносяться із категорією «касаційне оскарження». В чому полягає сутність права касаційного оскарження і які характеризуючі ознаки встановлені процесуальним законом. Тільки за таких умов ми можемо зрозуміти, за яких умов здійснюється реалізація права касаційного оскарження у цивільному судочинстві.

Термін «касація» походить від латинського терміну *cassatio* – скасування, знищення [214, с.129] та *cuasso* – розбиваю, руйную [138, с.131]. Термін «провадження» з російської має переклад слова «производство», «ведение», що має найзагальнішу семантику [100, с.123]. Слід зазначити, що синоніма слова «вести», що виступає у значенні тієї самої частини української мови, що і слово «ведення», слова «провадження» або похідної від нього слова немає [147, с. 129].

Аналізуючи історичні правові джерела, звертає на себе увагу, що в Статуті цивільного судочинства 1864 року термін «провадження» є широко вживаним не лише для позначення стадій процесу, але й для позначення підстав призупинення провадження, його поновлення і т.і. [67, с.257].

Чинний цивільний процесуальний кодекс так само, як і цивільний процесуальний кодекс 1963 року також широко вживає термін «провадження». Ми можемо побачити, що законодавець вживає цей термін не тільки для виокремлення виду цивільного судочинства, а й для позначення стадійності процесу як у конкретній справі, так і на певному етапі знаходження цивільної справи. Тож можемо зробити висновок, що категорія провадження може розглядатися як: 1) інститут процесуального права; 2) як процес здійснення судочинства; 3) як конкретна справа(матеріали справи).

Енциклопедичні джерела розкривають касаційне провадження як інститут процесуального права і вказують на те, що касаційне провадження є стадією процесу [212, с.701]. Сукупність процесуальних норм, що визначають процедуру перегляду судового рішення, що набрало законної сили об'єднані в одній Главі 2 Розділу 5 ЦПК України «Касаційне провадження» і виокремлюють підстави оскарження, суб'єктів та об'єкти такого оскарження. Вважаємо, що саме це зумовило вчених-процесуалістів, досліджувати інститут касації, як стадію цивільного процесу або як певну діяльність суду касаційної інстанції [105, с.32; 201, с.429; 192, с.744; 210, с.500].

М.Й. Штефан свого часу, розуміння сутності касаційного провадження розкривав через повноваження суду касаційної інстанції за скаргою осіб, які

беруть участь у справі, і осіб, які не брали участь у справі, щодо яких суд вирішив питання про їх права і обов'язки, перевіряти законність рішень і ухвал суду першої інстанції, їх відповідність нормам матеріального і процесуального права, що були предметом апеляційного розгляду, а також рішень і ухвал суду апеляційної інстанції з метою захисту прав, свобод таких заінтересованих громадян, прав і охоронюваних законом інтересів юридичних осіб, держави, публічних інтересів [210, с.500]. Ми підтримуємо науковця у такому підході до визначення поняття. Втім, виникає необхідність його уточнення, по-перше, з врахуванням новелізації процесуального законодавства по-друге, з необхідністю відображення в ньому найсуттєвіших характеризуючих ознак, притаманних цивільному судочинству на цій стадії.

К.В.Гусаров зазначає, що перегляд судових рішень у порядку касації як одна із самостійних стадій цивільного процесу має за мету усунення помилок, що містяться у судових рішеннях та ухвалах, які набрали законної сили. Крім того, метою діяльності суду касаційної інстанції є забезпечення єдності судової практики у точній відповідності із вимогами законності [84, с.887]. Не спростовуючи думки науковця, звертаємо увагу, що в цьому підході також відсутнє застереження про те, хто власно ініціює перевірку законності судового рішення на цьому етапі процесу.

С.Я.Фурса визначає поняття касаційного провадження як врегульовану нормами цивільного процесуального права діяльність суду касаційної інстанції щодо перевірки законності судових постанов суду першої та апеляційної інстанцій, що набрали законної сили [192, с.744]. Як бачимо, в основі наведеного визначення є діяльність. На наш погляд, це суттєва ознака касаційного провадження, але є лише однією зі сторін касаційного провадження. Такий підхід не відображає того, що така перевірка можлива виключно за ініціативи особи, що наділена правом касаційного оскарження. Інакше кажучи, діяльність суду касаційної інстанції щодо перевірки законності рішень суду можлива виключно за прояву волі касатора.

С.В.Васильєв визначає поняття касаційного провадження як стадію цивільного процесу, яка передбачає перевірку судом касаційної інстанції законності судових актів, що набрали законної сили [18, с.600]. Такий підхід поняття касаційного провадження є найбільш точним, оскільки відтворює у ньому зміст ч. 2 ст. 335 ЦПК України, що суд касаційної інстанції перевіряє судові акти на предмет їх законності. Проте воно є неповним і не відображає інших характеризуючих ознак касаційного провадження.

Неповнота цього твердження, перш за все проявляється в тому, що за змістом ч. 2 ст. 335 ЦПК України суд касаційної інстанції перевіряє судові акти на предмет їх законності лише в межах позовних вимог, заявлених у суді першої інстанції.

Крім того, звертає на себе увагу правило, закріплене в ч. 2 ст. 337 ЦПК України проте, що не може бути скасоване правильне по суті і справедливе рішення з одних лише формальних міркувань. Питання про так звані «формальні міркування» є дискусійним і може свідчити, що законодавець на цій стадії провадження розрізняє ступінь порушення судами законності і надає їм широкі повноваження стосовно скасування рішення суду чи залишення його без змін.

Можна також зазначити, що коментуючи вказану норму, вчені - процесуалісти Я.П.Зейкан [66, с.451], В.І.Тертишніков [156, с.365] звертають увагу, що навіть порушення судом норм матеріального права, яке не вплинуло на остаточні висновки суду першої інстанції та ухвалення ним правильного рішення, є підставою для відхилення касаційної скарги.

С.В. Васильєв підкреслює, що законодавець за радянських часів вкладав в поняття касація інший зміст, відмінний як від сучасного цивільного процесуального, так і від дореволюційного розуміння касаційного провадження. Функціонально і процесуально суд касаційної інстанції був тотожний сучасному розумінню апеляційного провадження. Далі він звертає увагу на те, що ЦПК України запровадив інститут протесту на предмет

законності судових рішень, що суперечить класичним інститутам перегляду судових рішень [18, с. 600].

На думку В.В. Комарова радянський інститут протесту на предмет законності спотворював інститут законної сили судового рішення, принцип незалежності суддів [124, с. 86].

Касаційне провадження у судовому адміністративному процесі – процесуальна гарантія законності рішень і ухвал адміністративного суду першої та апеляційної інстанцій та захисту прав, свобод фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у публічно-правових відносинах. У процесі здійснення касаційного провадження перевіряється правильність юридичної оцінки обставин справи у рішеннях судів першої та апеляційної інстанцій. Це означає, що під час касаційного провадження визначається законність судових рішень вказаних судів [208, с.20].

У сучасній теорії права змінилося розуміння сутності категорії «законність». Науковці сьогодні різко критикують розуміння законності в радянській юридичній науці. В першу чергу такої її складової, як суворе і неухильне виконання законів і підзаконних актів усіма суб'єктами радянського права [101, с. 157-158]. Теоретики права звертають увагу, що акцент робиться на виконанні норм права і замовчується питання про їх змістовну складову, про її відповідність загальним принципам права, загальнолюдської моралі і т.і. Зміст законності вміщує не саме наявне законодавство (можливо досконале з точки зору юридичної техніки), а лише законодавство, яке адекватно втілює правові принципи, загальнолюдські ідеали і цінності, насущні потреби й інтереси людини, об'єктивні тенденції соціального прогресу [101, с.158].

Вітчизняні представники теорії права також пропонують сучасне розуміння законності розглядати інакше ніж це було прийнято за радянських часів, зокрема робити це - крізь призму принципу верховенства права. Зазначається, що адекватне розуміння змісту верховенства права передбачає необхідність виходу за межі принципу законності: «...у правовій державі суспільні відносини функціонують в умовах презумпції законності, що, проте,

у складних правових ситуаціях не виключає необхідності розширення її тлумачення до верховенства права шляхом урахування ще й інших, «над позитивних» правових чинників» [61, с. 519]. Саме тому категорія «законність» в сучасному розумінні права потребує більш глибокого дослідження в контексті виконання завдань цивільного судочинства на етапі касаційного провадження.

В цьому контексті перевірка судом на стадії касаційного провадження законності рішень судів (ч.2 ст. 335 ЦПК України) першої, апеляційної інстанції не завжди може співпасти з завданням цивільного судочинства, викладеного в ст. 1 ЦПК України, а саме справедливого розгляду і вирішення цивільної справи. На нашу думку це є яскравим проявом віддаленості теорії від практики. В теорії права такі ситуації характеризуються як колізії між елементами правової системи [61, с. 327], а саме: колізією між юридичною наукою щодо сучасного розуміння категорії «законність» як складової принципу верховенства права, з одного боку, та юридичною практикою, яка засвідчує про правозастосування вказаної категорії лише в сенсі дотримання судами законодавства України, з іншого боку.

В теорії цивільного процесу можна зустріти визначення касаційного провадження, які відверто не відповідають сучасним змінам у цивільному процесуальному законодавстві. Так, О.І. Сафончик стверджує, що касаційне провадження – це одна із стадій цивільного процесу, метою якої є перевірка законності та обґрунтованості рішень і ухвал суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку, а також рішень і ухвал апеляційного суду [201, с. 429].

О.А. Тимошенко здійснюючи у 2012 році дослідження проблем касаційного провадження у цивільному процесі України наводить авторське доктринальне визначення поняття «касаційного провадження» як певної системи чітко регламентованих процесуальних дій уповноважених суб'єктів, що реалізуються в діяльності суду касаційної інстанції, предметом яких є перевірка законності та обґрунтованості рішень і ухвал суду першої інстанції

після їх перегляду в апеляційному порядку, а також рішень і ухвал апеляційного суду щодо правильності застосування норм матеріального чи процесуального права [160, с. 9-10].

Помилковість такого «доктринального» підходу полягає в тому, що відповідно до ч.1 ст. 305 ЦПК України тільки виключно в апеляційному порядку апеляційний суд перевіряє обґрунтованість рішення суду першої інстанції в межах доводів апеляційної скарги та вимог, заявлених у суді першої інстанції. При розгляді справи в касаційному порядку суд перевіряє в межах касаційної скарги правильність застосування судом першої або апеляційної інстанції норм матеріального чи процесуального права і не може встановлювати та вважати доведеним обставини, що не були встановлені в рішенні чи відкинуті ним, вирішувати питання про достовірність або недостовірність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими.

З огляду на новелізацію процесуального законодавства останнім часом, слід погодитися з А.Й.Осетинським в тому, що інститут касації є складним та специфічним правовим інститутом, що інтегрує комплекс зкореспондованих елементів забезпечення як організаційних, так і процедурних механізмів правового регулювання на різних рівнях правової системи. Питання щодо побудови моделі касаційного перегляду виявилось одним з ключових питань розвитку судової системи. Саме інститут касації опинився у центрі проблем забезпечення єдності практики правозастосування. Далі цей автор зазначає, що в розумінні касаційного провадження є стадією процесу, що має окреслене коло суб'єктів, порядок її ініціювання, правила «руху» та результуючі форми. Є стадією додатковою, а в класичному розумінні – остаточної перевірки судового акта [105, с.33-34].

Окремі автори підкреслюють, що касаційний суд здійснює саме контроль за правильним і своєчасним розглядом справи [45, с.151]. Такий підхід є цілком слушним, якщо інститут касації розглядати з позиції забезпечення ним виконання функції ревізії. Але нам більше імponує позиція тих науковців, які крім окресленої функції розглядають касацію у широкому

розумінні судового контролю. Наприклад А.Р. Туманянц, розкриваючи сутність контрольної функції суду у кримінальному судочинстві, підкреслює, що однією з функцій, касація має на меті охорону прав і свобод суб'єктів спірних правовідносин і забезпечення режиму законності [163, с.6-8]. Такої ж позиції дотримуються й інші науковці [10, с.5].

На нашу думку, О.О. Ульяненко пропонуючи авторське бачення поняття касаційного провадження та його ознак, аргументовано наводить характерні його риси та зазначає, що касаційне провадження є безпосереднім продовженням руху цивільної справи по судових інстанціях. Завданням касаційного провадження є перевірка правильності застосування судом першої або апеляційної інстанції норм матеріального чи процесуального права [8, с. 323].

С.В. Глущенко вважає, що Конституція України передбачає єдину процесуальну форму касаційного оскарження, що призвело до заперечення в галузевих процесуальних кодексах самостійного існування процесуальних інститутів перегляду рішень за винятковим, виключним провадженням. У підсумку вказана авторка приходить до висновку, що тільки Верховному Суду України як найвищому судовому органу у системі судів загальної юрисдикції повинна належати виключно контролююча функція судочинства (касаційна або ревізійна), а не ті, що визначені в чинному ЦПК України [34, с.128].

Ми вже у попередньому підрозділі досліджували питання становлення інституту касації і зазначали, що на сучасному етапі розвитку процесуального законодавства України касаційне провадження вперше було передбачено Конституцією України 1996 р., як друга (апеляційна, касаційна) з системи способів перевірки судових рішень (п. 8 ч. 3 ст. 129 Конституції України).

Відповідно до Розділу V «Перегляд судових рішень» ЦПК України окрім вищезазначених способів перевірки судових рішень, законодавець додатково передбачив перегляд судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами та перегляд судових рішень Верховним Судом України. В цьому сенсі наведена в ЦПК України класифікація перегляду судових рішень за двома різними

критеріями безсистемна та породжує питання про інших суб'єктів цього процесу або стадій провадження. Насправді в ст. 355 ЦПК України визначені дві підстави перегляду судових рішень Верховним Судом України. Це – 1) неоднакове застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права, що потягло ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах; 2) встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом.

Тож, досліджуючи сутність касаційного провадження попередньо можемо зробити висновок, що касаційне провадження в цивільному судочинстві - це один із способів перегляду судових рішень в порядку, встановлених ЦПК України. Такий підхід до визначення має своє пояснення. Зокрема, виникають питання про правову природу способів перегляду судових рішень в цивільних справах Верховним Судом України з підстав визначених у п. 2 ч. 1 ст. 355 ЦПК України.

Це є логічним лише в частині, що стосується підстави, визначеної в п. 1 ч. 1 ст. 355 ЦПК України, а саме: неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права, що потягло ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах. Що стосується другої підстави – встановлення міжнародною судовою установою, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом, то таке встановлення порушення може відбутися і на стадії, коли Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ в касаційному провадженні не розглядав справу. Зокрема, практика Європейського Суду засвідчує про непоодинокі визнання держави України порушником прав, гарантованих ЄКПЛ через призму ст. 13 ЄКПЛ (відсутність в національному законодавстві ефективних засобів правового захисту) та незважаючи на те, що заявник не використав всі національні засоби захисту прав, в т.ч. не звертався до суду касаційної інстанції. Показовою в цьому контексті є рішення Європейського Суду в справі «Харченко проти України»

[134, с. 5], саме з підстав про які викладено вище. В іншій справі «Меріт проти України» Європейський суд визнав, що вичерпаними мають бути лише ті засоби правового захисту, які є ефективними. Далі Суд визнав, що норма про вичерпання національних засобів правового захисту не є абсолютною і не може застосовуватися автоматично [20, с.477]. З іншого боку, держава Україна не може не враховувати практику застосування міжнародно-правових актів, де касація як стадія процесу виступає в якості гарантії реалізації права на справедливий судовий розгляд та її наявність ототожнюється з наявністю у внутрішньому законодавстві ефективних засобів правового захисту. В цьому контексті не можна не погодитись, коли стверджується, що касація в розумінні касаційного провадження та класичному розумінні є стадією остаточної перевірки судового акта [105, с.34].

Отже, неможна виключати випадки, коли міжнародна судова установа встановить порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи апеляційним судом або судом першої інстанції. В цьому випадку було б необачно чекати вирішення справи судом касаційної інстанції, а лише потім знов вирішення цієї справи Верховним Судом України в порядку, передбаченого главою 3 розділу V ЦПК України. Видається, що вищезгаданому випадку, заява про перегляд судових рішень з підстав передбачених п. 2 ч. 1 ст. 355 ЦПК України, може бути подана особою, на користь якої постановлено рішення міжнародною судовою установою, не до Верховного Суду, а до Вищого спеціалізованого суду відповідної юрисдикції.

В Енциклопедії цивільного права України надано наступне визначення касаційного провадження. Таким є порядок перегляду судових рішень судів першої та апеляційної інстанцій на їх відповідність вимогам чинного законодавства і матеріалам справи, який застосовується після перегляду рішень в апеляційному суді [57, с.421]. У Великому енциклопедичному юридичному словникові, підготовленому за редакцією академіка НАН України Ю.С. Шемшученка, надано доктринальне тлумачення термінів «касація» і «оскарження касаційне в цивільному судочинстві». Касацією (пізньолат.

Cassatio – підміна, скасування) є одна з форм оскарження вироків, рішень, постанов і ухвал суду першої та апеляційної інстанцій, що набрали законної сили [19, с.349]. Оскарження касаційне у цивільному судочинстві – процесуальна гарантія забезпечення законності рішень, ухвал суду першої та апеляційної інстанцій, а також захисту прав, свобод і охоронюваних законом інтересів юридичних осіб і держави. Об'єктом касаційного оскарження є рішення і ухвали суду першої інстанції, які були оскаржені в апеляційному порядку, а також рішення і ухвали, постановлені судом апеляційної інстанції [19, с.582].

Право касаційного оскарження за ЦПК України має певні фільтри, які відповідно до закону визначають умови, за яких суб'єктивне право касаційного оскарження може бути особою реалізовано. Звісно, в розглядуваному питанні не йде мова про строки на касаційне оскарження, форми та змісту касаційної скарги і т.і., а йдеться про властиві лише цій стадії провадження певні процесуальні обмеження. По-перше, за суб'єктивним складом вказаним правом можуть скористатися лише сторони та інші особи, які беруть участь у справі, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права, свободи чи обов'язки (ч.1 ст. 324 ЦПК України). По-друге, за ознакою реалізації суб'єктивного права апеляційного оскарження рішення (ухвали) суду першої інстанції (пункти 1, 2 ч. 1 ст. 324 ЦПК України). Інакше кажучи, законодавець обумовив відкриття касаційного провадження в судах цивільної юрисдикції тільки після розгляду справи в апеляційному порядку, а отже, після набрання рішенням законної сили. По-третє, підставами касаційного оскарження є неправильне застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права (ч. 2 ст. 324 ЦПК України).

Таким чином, касаційне провадженням у цивільних справах – це один з способів перегляду судових рішень, що набрали законної сили, ініційоване суб'єктом права касаційного оскарження у встановленому порядку і строках, що призводить до виникнення обов'язку суду касаційної інстанції перевірити дотримання судами першої та апеляційної інстанцій правильності застосування

норм матеріального, процесуального права та ухвалити остаточне рішення в справі відповідно до своїх повноважень [21, с.162].

Вказане визначення касаційного провадження у цивільних справах вміщує характерні ознаки, які властиві тільки цій стадії цивільного процесу. По-перше, касаційне провадження у цивільних справах один (перший – відповідно до місця розташування цього інституту в структурі ЦПК України) з трьох способів перегляду судових рішень, що набрали законної сили.

Другий спосіб перегляду справи здійснюється в рамках провадження про перегляд судових рішень Верховним Судом України (ст.ст. 353-360-7 ЦПК України).

Третій спосіб перегляду судового рішення здійснюється в рамках провадження у зв'язку з нововиявленими обставинами (ст.ст. 361-365 ЦПК України). Третій спосіб перегляду судового рішення частково співпадає з першим способом, оскільки не можна виключити, що у такий спосіб рішення, ухвала суду касаційної інстанції буде переглядати саме цей суд. Звісно, що провадження за нововиявленими обставинами відмінне від касаційного провадження, проте повністю співпадають суб'єкти права обох проваджень та завдання.

По-друге, до характерної ознаки касаційного провадження слід віднести особливості відкриття касаційного провадження, що передбачає обмеження права касаційного оскарження. В літературі справедливо зазначається, що нинішня регламентація цивільного процесу потребує концептуального переосмислення щодо підстав допуску до касації з огляду на необмежений доступ до цього права, що йде на шкоду і не впливає на формування однакового правозастосування. С. Глущенко наводить переконливий приклад, коли суди касаційної інстанції (досвід Франції, ФРН, Польщі), перевібивши скаргу, обирає на власний розсуд найоптимальніший вектор у сфері забезпечення однакового правозастосування, переглядаючи лише ті судові рішення, які є дійсно важливими для цього [35, с. 34]. Аналіз ч. 4 ст. 329 та ст. 324 ЦПК України дає підстави стверджувати, про непослідовність законодавця

у спробі запровадити більш дієві «фільтри» доступу до касаційного провадження. З одного боку, право касаційного оскарження відповідно до ч. 1 ст. 324 ЦПК України виникає щодо будь-якого рішення суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку, а щодо ухвал суду, то законодавцем визначені зрозумілі критерії обмеження права на касацію. І такий припис кореспондується з п.1 ч. 4 ст. 329 ЦПК України, де зазначено, що справа не підлягає касаційному розгляду у порядку цивільного судочинства. В цьому сенсі заслуговує на увагу пропозиція про обмеження права касаційного оскарження ціною позову. Проблема обмеження права касаційного оскарження продукується, на нашу думку, ігноруванням умов оптимального функціонування суду касаційної інстанції. Якщо неможливо матеріально забезпечити оптимальну роботу цього суду, що передбачає досягнення однакового застосування законодавства судами України, то необхідно вводити обмеження такого права та віднайти оптимальну конструкцію процесуального характеру, яка б визначала першочергову категорію цивільних справ, в яких право касаційного оскарження має бути забезпечено державою за будь-яких обставин. Зокрема, до вказаної категорії доцільно віднести справи за предметом спору в сфері земельних відносин з огляду на проголошену в ст. 14 Конституції України правову гарантію, що земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави.

До іншої характерної ознаки касаційного провадження слід віднести визначені в Законі суб'єкти права касаційного оскарження. На відміну від суб'єктів права касаційного оскарження за ГПК України (ст. 107) та за КАС України (ст. 211) стаття 324 ЦПК України, яка визначає суб'єктів права касаційного оскарження хоча і не носить бланкетний характер, однак ст. 45 ЦПК України містить відкритий перелік потенційних суб'єктів права касаційного оскарження. З іншого боку, законодавець в ч. 1 ст. 324 ЦПК України визначив можливість реалізації суб'єктивного права касаційного оскарження, окрім сторін, ще й іншими особами, за умов, що вони беруть участь у справі, звісно, в судах нижчої інстанції. Однак, ч. 2 ст. 45 ЦПК

України в редакції Закону № 4176-VI від 20.12.2011 р. надає прокурору право вступити за власною ініціативою у справу на будь-якій стадії розгляду цивільної справи. З огляду на приватно-правовий характер цивільних відносин, що безумовно знаходить своє вираження і при юрисдикційному способі вирішення цивільних справ, надмірне втручання держави у приватні правові конфлікти у такий спосіб на стадії касаційного провадження є невиправданим способом захисту прав суб'єктів приватного права.

Справедливість розгляду цивільної справи і правильність застосування норм матеріального і процесуального права на стадії касаційного провадження хоча і ініціюється, як правило, стороною у приватно-правовому спорі, однак за своїм значенням є самостійною формою забезпечення однакового застосування законодавства судами першої та апеляційної інстанції. В цьому контексті не можна не погодитись з М.Й. Штефаном, коли він визначав значення касаційного провадження у забезпеченні однакового правильного застосування норм матеріального і процесуального права судами України, захист прав, свобод і охоронюваних законом інтересів осіб, які беруть участь у справі, інших заінтересованих осіб і держави, захист публічних інтересів [210, с.502].

Підсумовуючи викладене необхідно зазначити, що заява про перегляд судових рішень з підстав передбачених п.2 ч.1 ст.355 ЦПК України, може бути подана особою, на користь якої постановлено рішення міжнародною судовою установою, не до Верховного Суду, а до Вищого спеціалізованого суду відповідної юрисдикції. Ця теза не суперечить змісту ч. 2 ст. 354 ЦПК України та нормативному регламентуванню права на звернення про перегляд судових рішень, викладеного в згадуваній статті.

Характерними особливостями цього виду провадження є:

- 1) об'єктами перегляду є судові рішення, що набрали законної сили;
- 2) підставами перегляду є виключно неправильне застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права;

- 3) суб'єктами оскарження є особи, які брали участь у розгляді справи так і особи, які не брали участь у розгляді справи;
- 4) строки касаційного оскарження - двадцять днів з дня набрання законної сили рішенням (ухвалою) апеляційного суду;
- 5) судом касаційної інстанції є Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ;
- 6) рішення і ухвали суду касаційної інстанції набувають законної сили з моменту їх оголошення;
- 7) суд касаційної інстанції не обмежений доводами касаційної скарги, якщо під час розгляду справи буде виявлено неправильне застосування норм матеріального права або порушення норм процесуального права, які є обов'язковою підставою для скасування рішення [21, с.163].

Аналіз вище наведених наукових джерел стосовно визначення права касаційного оскарження дає можливість зрозуміти, що науковці ототожнюють його виключно із правом певних суб'єктів із зверненням до суду касаційної інстанції. Наприклад, М.Й.Штефан зазначає, що право касаційного оскарження у справі – це право на відкриття провадження в суді касаційної інстанції щодо перевірки законності рішень і ухвал, що набрали законної сили [210, с.503]. К.В. Гусаров також під правом касаційного оскарження також розуміє передбачену цивільним процесуальним законодавством можливість для певних суб'єктів цивільних процесуальних відносин оскаржити в касаційному порядку рішення або ухвалу місцевого чи апеляційного суду повністю або частково в передбачений для цього строк [84, с.889].

О.А. Тимошенко досліджуючи проблеми касаційного провадження у цивільному процесі також розглядала і питання про право касаційного оскарження та порядок його реалізації. Зокрема, поняття права касаційного оскарження вона розкривала як передбачений цивільним процесуальним законодавством комплекс правомочностей уповноважених суб'єктів на підготовку та подання касаційної скарги до суду касаційної інстанції щодо

певного кола актів судів першої та апеляційної інстанцій, що засноване на підставах неправильного застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права [160, с.10]. О.М. Дроваль також визначає право касаційного оскарження як право на порушення провадження в суді касаційної інстанції щодо перевірки законності рішень і ухвал, що набрали законної сили [200, с.404].

Питання обмеження права касаційного оскарження залишається дискусійним з часу запровадження касаційного провадження в сучасному його розумінні. На першому етапі запровадження касаційного провадження відповідно до внесених змін до ЦПК України 1963 р. Законом України від 21 червня 2001р. [111] законодавець без врахування практики функціонування аналогічних проваджень в державах Європи, дозволив оскаржувати в касаційному порядку всі рішення і ухвали, постановлені судом першої інстанції, а також ухвали апеляційних судів у зв'язку з порушенням норм матеріального або процесуального права.

Право касаційного оскарження в цивільних справах без обмежень і фільтрів в другій половині 2001 р. в Україні призвело до масових порушень строків розгляду справ, що змусило законодавця терміново обмежити право касаційного оскарження лише випадками, коли рішення судів першої інстанції були предметом розгляду апеляційних судів [112].

В літературі висловлені міркування, що реалізація права на перегляд рішень загальних судів у касаційному порядку в сучасних умовах перетворилося на загальнодоступну процедуру. Робиться висновок, що наслідком цього є перевантаження судів, ускладнення формування єдиної судової практики, необмеженість підстав для відкриття касаційного провадження, відсутність механізму допуску судових рішень, нечіткість меж перегляду справи судом касаційної інстанції. Автор приходить до висновку, що не повинні переглядатися у касаційному порядку рішення, що не мають суспільної цінності, принципості для спрямування судової практики і т.і.

Нажаль дослідницею не зазначається і не пропонується процесуальний механізм обмеження суддівського розсуду в контексті наведених оціночних категорій, що позбавляють осіб права на касаційне оскарження. Водночас необхідно підтримати висновок про те, що допуск до касації має забезпечувати стабільність судових рішень через визначення переліку конкретних судових рішень, які не підлягають касаційному оскарженню [34, с.9-10].

Окремі автори, з посиланням на досвід демократичних держав Європи пропоную обмежити право касаційного оскарження ціною позову та сумою задоволених позовних вимог. Так, В.В. Сердюк, посилаючись на аналіз статистичних даних, стверджує, що у касаційному провадженні досить часто виникають випадки, коли сума позовних вимог, задоволених судом, є незначною і становить 1000 грн. Автор вважає за доцільне встановити, що судові рішення за касаційною скаргою може бути предметом перегляду в касаційному порядку за умови, коли сума позовних вимог становить 50 мінімальних заробітних плат і більше. Іншим фільтром, на думку вказаного автора, має стати визначення окремих категорій цивільних справ, рішення в яких не повинні підлягати касаційному оскарженню [143, с.165-166].

На нашу думку, доцільність і обґрунтованість введення фільтрів права касаційного оскарження має бути розглянуте не тільки крізь призму національного законодавства, але й міжнародних зобов'язань України, які впливають, зокрема, від її членства в Раді Європи.

В контексті вищевикладеного необхідно згадати окремі положення Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи державам – членам щодо запровадження та покращення функціонування систем і процедур оскарження по цивільних і господарських справах, ухвалені Комітетом ради міністрів Ради Європи від 7.02.1995 р., зокрема, про визнання доцільним вимагати у особи, яка звертається до суду третьої інстанції, обґрунтування причин, з яких її справа сприятиме однаковому тлумаченню закону або розвиватимуть право, або в справах, де питання права мають значення для широкого загалу [94, с. 306]. Вказана рекомендація стає зрозумілою оскільки прямо кореспондується з

іншою – скарги до суду третьої інстанції мають передусім подаватися відносно тих справ, які заслуговують на третій судовий розгляд. Таким чином у вказаній Рекомендації пропонується запровадження фільтру щодо реалізації особою права касаційного оскарження, який виявляється у здатності цієї особи переконати суд третьої інстанції відкрити провадження з огляду на те, що її справа сприятиме однаковому тлумаченню закону або розвиватимуть право, або в справах, де питання права мають значення для широкого загалу. Видається, що запровадження таких неформалізованих критеріїв відкриття касаційного провадження заслуговує уваги, оскільки сприятиме гнучкості та ефективності в роботі суду касаційної інстанції та сприятиме подоланню догматизму і косності в актах застосування права. Видається, що в цьому сенсі має бути вилучений припис, викладений в п. 5 ч. 4 ст. 328 ЦПК України про те, що суддя-доповідач відмовляє у відкритті касаційного провадження у справі, якщо касаційна скарга є необґрунтованою. На нашу думку, має бути змінена ч. 2 ст. 324 ЦПК України та визначено, що підставами касаційного оскарження є неправильне застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права за умов, що суд дійде висновку про доцільність відкриття касаційного провадження в справі, оскільки такий розгляд сприятиме однаковому тлумаченню закону або питання права мають значення для широкого загалу. Питання про відкриття касаційного провадження має бути вирішено на стадії попереднього розгляду справи колегією в складі п'яти суддів. В зв'язку з чим пропонується внести відповідні зміни і доповнення до ч. 5 ст. 332 ЦПК України, а саме: друге речення викласти в наступній редакції «Справа призначається до судового розгляду, якщо більшість складу суду дійшла такого висновку».

На нашу думку, пропонований «фільтр» права касаційного оскарження не збігається з підставами для подання заяви про перегляд судових рішень Верховним Судом України, визначеним в ст. 355 ЦПК України. Передусім категорії однакове (неоднакове) тлумачення закону не тотожні визначенню про «неоднакове застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих

норм матеріального права...». По-перше, критерій однаковості тлумачення закону стосується судів певної юрисдикції і не охоплює власне касаційний суд. По-друге, однакове (неоднакове) тлумачення закону це один з фільтрів права касаційного оскарження, який сприятиме виявленню тенденцій можливого неоднакового застосування судом норм права на стадії розгляду справи в суді першої і другої інстанції через запровадження механізму обов'язкового обґрунтування особою реалізації свого суб'єктивного права касаційного оскарження. З урахуванням пропонованого видається доцільним змінити редакцію п.5 ч. 2 ст. 326 ЦПК України та встановити, що в касаційні скарги повинно бути зазначено причини, з яких її справа сприятиме однаковому тлумаченню закону чи питання прав мають значення для широкого загалу в контексті неправильного застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права.

Повертаючись до питання про визначення «права касаційного оскарження» необхідно зазначити, що незважаючи на відсутність нормативного визначення цього процесуального права в більшості випадків вітчизняні вчені-процесуалісти під правом касаційного оскарження розуміють право на відкриття провадження в суді касаційної інстанції щодо перевірки законності рішень і ухвал суду, що набрали законної сили [210, с.503; 201, с.432]. Водночас необхідно зазначити, що окремі автори право касаційного оскарження визначають як «...право на порушення діяльності суду касаційної інстанції з перевірки законності рішення суду першої та (або) апеляційної інстанції, що набрало законної сили» [202, с.243]. Вочевидь розглядуване процесуальне право помилково ототожнювати з правом на порушення діяльності суду. Єдиним більш-менш зрозумілим поясненням такого визначення з «протиправним ухилом» (домінуючим тлумаченням слова порушувати – робити що-небудь всупереч наказові, закону [99, с.598]) є, на нашу думку, невдалий переклад з російської мови на українську визначення в російських джерелах права касаційного оскарження, зокрема, невірний переклад словосполучення «возбуждение деятельности суда» як «право на

порушення діяльності суду». Так, російські вчені-процесуалісти в своїй більшості під правом касаційного оскарження і опротестування судового рішення за ЦПК РФ розуміють «...право ініціювати діяльність суду другої інстанції з перевірки рішення суду першої інстанції, що не набрало законної сили» [44, с.390]. Зрозуміло, що в останньому випадку йдеться про процесуальне право аналогічне в Україні праву особи на апеляцію. Новий тлумачний словник української мови слово «порушувати» тлумачить в 7-мі варіантів, з яких лише четвертий варіант тлумачення пов'язується з початком певного процесу через призму двох слів – порушувати (порушити) клопотання або питання. Водночас в синонімічному ряду слова «починати» слово «порушувати» суттєво віддалено від домінуючого, що може засвідчувати про певні обмеження щодо сполучуваності з іншими лексичними одиницями [147, с.372]. Таким чином використання слова «порушити» в сенсі розпочати процес є, з нашої точки зору, невдалим і таким що не передає всі нюанси цього правового явища.

Як ми вже зазначали вище всі науковці визначають право касаційного оскарження виключно як право на звернення до суду касаційної інстанції або як право на відкриття провадження у суді касаційної інстанції. Мета такого звернення визначається як перевірка законності рішень і ухвал суду, що набрали законної сили. На нашу думку такі підходи не зовсім вірно відображають правову реальність, адже прослідковується неспівпадіння у визначенні з метою цивільного судочинства – захисті порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів особи. Тож ми пропонуємо уточнити наукові підходи щодо визначення поняття касаційного оскарження як гарантованого права особи на захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів у суді касаційної інстанції в порядку та строки, встановлені ЦПК України.

Висновки до I Розділу.

Становлення і розвиток інституту касації в цивільному судочинстві України був обумовлений особливостями правової системи державних утворень до яких входили окремі території сучасної України. Процесуальний інститут перегляду судових рішень, що набрали законної сили вперше запроваджено в період перебування західних земель України під юрисдикцією Австро-Угорської імперії та цей інститут продовжував функціонувати після розвалу імперії в часи ЗУНР до її ліквідації в 1923 р. Інститут касації в цивільному судочинстві як спосіб перегляду судових рішень, що набрали законної сили за ініціативою сторін та інших учасників процесу виник з введенням Статуту цивільного судочинства Російської імперії за наслідками судової реформи 1864 р. та був адаптований до національної системи права в період діяльності урядів УНР, Гетьманату в 1917-1920 роках. З 1917 р. на території що знаходилась під юрисдикцією УСРР та в подальшому на всій території України інститут касації в цивільному судочинстві було скасовано та відновлено за наслідками судової реформи в 2001 р.

Касаційне провадження в цивільному судочинстві України після його відновлення в 2001 р. має елементи ревізійного порядку перегляду справ. Відновлення інституту касації в цивільному судочинстві відбулося поспіхом без наукового обговорення проблемних питань та проведення підготовчих експертних робіт, тому до тепер не припиняються пошуки оптимальної організації касаційного провадження, що призводить до перманентних змін в законодавстві про судоустрій та в цивільному процесуальному законодавстві, а також призвело на певному часовому відрізку до колапсу касаційного провадження у цивільних справах. Таким чином, модель касаційного провадження в цивільному судочинстві України є не остаточною і пошук її оптимального варіанту ще триває.

Касаційне провадженням у цивільних справах – це один з способів перегляду судових рішень, що набрали законної сили, ініційоване суб'єктом права касаційного оскарження у встановленому Законом порядку і строках, що

призводить до виникнення обов'язку у відповідної колегії суддів перевірити дотримання судами першої та апеляційної інстанції при розгляді цивільної справи, правильності застосування норм матеріального, процесуального права та ухвалити остаточне рішення в справі відповідно до повноважень суду касаційної інстанції.

Сучасне касаційне провадження в цивільному судочинстві характеризується елементами притаманними ревізійному провадженню, зокрема, за наслідками розгляду касаційної скарги, наприклад, на рішення суду касаційної інстанції має право скасувати судові рішення і ухвалити нове рішення або змінити рішення, не передаючи на новий розгляд (п. 5 ч. 1 ст. 336 ЦПК України).

Перевірка справедливості розгляду цивільної справи і правильності застосування норм матеріального і процесуального права на стадії касаційного провадження за своїм значенням є самостійною формою забезпечення однакового застосування законодавства судами України.

Аналіз наукових джерел дав можливість зрозуміти, що науковці визначають право касаційного оскарження виключно як право на звернення до суду касаційної інстанції або як право на відкриття провадження у суді касаційної інстанції. Мета такого звернення визначається як перевірка законності рішень і ухвал суду, що набрали законної сили в той час, як метою цивільного судочинства є захист порушених, невизнаних або оспорених прав, свобод чи інтересів. Ми пропонуємо уточнити наукові підходи щодо визначення поняття касаційного оскарження як гарантованого права особи на захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів у суді касаційної інстанції в порядку та строки, встановлені ЦПК України.

Розділ II.

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА КАСАЦІЙНОГО ОСКАРЖЕННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ

2.1. Механізм реалізації права касаційного оскарження.

Термін реалізувати означає здійснювати, робити реальним, втілювати щонебудь у життя, виконувати завдання, плани тощо [99, с.881]. Енциклопедичні джерела вказують, що реалізація норм права означає процес втілення приписів правових у поведінці суб'єктів та їх практичній діяльності по здійсненню прав і виконанню юридичних обов'язків [213, с.246].

Тож, ми можемо зробити попередній висновок, що право касаційного оскарження означає процес втілення правових приписів у поведінці суб'єктів та їх практичній діяльності по здійсненню прав та виконанню юридичних обов'язків у касаційному провадженні. Без належного регулювання процесуальної діяльності суду неможливо забезпечити реалізацію механізму захисту права особи [63, с.450]. У цьому підрозділі ми маємо розібратися за якими саме правилами та у якій послідовності відбувається цей процес.

У загальній теорії права зазначається, що реалізація права складається із власне механізму реалізації права та форм реалізації права [155, с.450]. Під механізмом реалізації права розуміють діяльність суб'єкта права, зобов'язаної сторони, законотворчого органу, правозастосовного органу та наявності юридичної норми, яка регулює їх діяльність [155, с.451].

Тож ми можемо зробити висновок, що механізм реалізації права касаційного оскарження складається із наявності норм цивільного процесуального законодавства, що встановлюють права та обов'язки суб'єктів цивільних процесуальних відносин з перевірки законності судових рішень, регламентують процедуру, за якою здійснюється ця діяльність та ухвалюються відповідні судові рішення.

В теорії права існують різні підходи щодо класифікації реалізації правових норм. Якщо в основу класифікації покласти характеризуючі ознаки суб'єктного складу, то реалізацію правових норм можна поділити на

індивідуальну і колективну. Індивідуальна реалізація полягає у можливості окремої особи самостійно, без стороннього впливу здійснювати свої права і обов'язки. Як протилежність такій формі реалізації, колективна потребує участь в ній декількох осіб. Аналізуючи норми, що регулюють касаційне провадження, ми можемо говорити, що норми, якими регулюється конституційне право касаційного оскарження (ст.129 Конституції) може бути реалізовано як індивідуальному так і колективному порядку, в той час, як норми, наприклад, якими регулюється судовий розгляд у касаційному провадженні, передбачає тільки колективну форму реалізації (ст.333 ЦПК України).

В основу класифікації можуть бути покладені методи, якими забезпечується реалізація правових норм. З огляду на це розрізняють добровільну та примусову реалізацію. Як приклад, ми знов таки можемо звернутися до ст. 129 Конституції України, якою закріплюється право на касаційне оскарження судового рішення. Таке право може бути реалізовано особою виключно у добровільному порядку. Що ж стосується примусової форми реалізації, хоча сам термін «примус» не дуже нам імпонує при можливості його використання при аналізі норм цивільного судочинства, адже він означає натиск з чийогось боку, примушування, силування, змушування, неволення, приневолення [99, с.712], що, на нашу думку є неприпустимим у цивільному судочинстві. Втім, якщо розглядати сутність цього терміну в контексті покладання обов'язку у стосунках з ким-небудь, то така форма реалізації правових норм є цілком прийнятною. Наприклад, особа, що звертається до суду касаційної інстанції зобов'язана дотримуватися форми і змісту касаційної скарги, передбаченого ст. 326 ЦПК України під страхом настання негативних наслідків, передбачених ч. 2 ст. 328 та ст. 121 ЦПК України, тобто у разі якщо касаційна скарга не оформлена відповідно до вимог, передбачених цими нормами, касаційна скарга спочатку залишається без руху, а далі, при неусуненні недоліків може бути повернута заявникові.

З огляду на характер поведінки суб'єктів цивільних процесуальних

правовідносин, яка регламентується правовими нормами, можна говорити про активну та пасивну форму їх реалізації.

В основу класифікації може бути покладено проміжок часу, який займає реалізація правової норми. За такою ознакою розрізняють негайну реалізацію правової норми, тривалу із точно або відносно визначеним її строком та тривалу реалізацію правової норми без визначення такого строку [61, с.407]. Повертаючись до предмета нашого дослідження ми можемо звернути увагу, що негайна форма реалізації притаманна нормам, наприклад, що регламентують проголошення судового рішення. Зокрема у ст. 218 ЦПК України зазначено, що рішення суду або його вступна та резолютивна частини проголошуються негайно після закінчення судового розгляду. Щодо форми реалізації правових норм з точно визначеним строком можна навести як приклад правило ст. 325 ЦПК України, якою регламентується строки на касаційне оскарження. Тобто в цій нормі чітко фіксується, що касаційна скарга може бути подана протягом двадцяти днів з дня набрання законної сили рішенням (ухвалою) апеляційного суду. Тривала реалізації правової норми без визначення строку реалізації міститься в цій же статті у частині другій. Наприклад, в ній зазначено, що у разі пропущення строку, встановленого частиною першою (тобто двадцять днів) з причин, визнаних судом поважними, суддя касаційної інстанції за заявою особи, яка подала скаргу, може поновити цей строк. Як приклад тривалої реалізації правової норми з відносно визначеним строком можемо навести правило, закріплене у ч.3 ст. 328 ЦПК України згідно якого касаційна скарга залишається без руху у випадках, якщо вона подана після закінчення строків, установлених ст.325 ЦПК України (двадцять днів) і особа, яка її подала, не порушує питання про поновлення цього строку, або якщо підстави, наведені нею у заяві, визнані неповажними. При цьому протягом тридцяти днів з дня отримання ухвали про залишення касаційної скарги без руху особа має право звернутися до суду касаційної інстанції з заявою про поновлення строків або навести інші підстави для поновлення строку.

Основними ж формами реалізації правових норм вважаються такі:

використання, виконання та дотримання. В основу такої класифікації покладено конкретний спосіб здійснення правової норми. Використання правової норми характеризується як така форма реалізації уповноважуючи норм, змістом якої є така поведінка суб'єкта правовідношення, що вчиняється за його власним бажанням. Наприклад, право касаційного оскарження, передбачене ст. 129 Конституції України та ст. 324 ЦПК України може бути реалізовано виключно з власної ініціативи особи. Примус є неприпустимим.

Така форма реалізації правової норми як виконання означає зобов'язання, тобто вчинення дій, що вимагаються юридичними приписами (виконання покладених обов'язків). Яскравим прикладом є дотримання вимог приписів ст.326 ЦПК України щодо форми і змісту касаційної скарги, ст. 327 ЦПК України стосовно порядку подання касаційної скарги тощо. І дотримання – це така форма реалізації забороняючих норм, змістом якої є утримання суб'єкта від порушення заборон, які містяться у правових нормах [155, с.452]. Наприклад, у разі якщо касаційна скарга неформлена відповідно до вимог, встановлених ст. 326 ЦПК України, а також у разі несплати суми судового збору застосовуються положення ст. 121 ЦПК України, тобто скарга залишається спочатку без руху, а потім повертається заявнику.

Однією із специфічних форм реалізації правових норм є правова форма діяльності уповноважених на те органів держави і посадових осіб у реалізації приписів норм права відносно конкретних життєвих випадків шляхом винесення індивідуально-конкретних рішень [155, с.408]. Тож у контексті нашого дослідження ми можемо зробити попередній висновок, що у механізмі реалізації права касаційного оскарження така форма реалізації норм касаційного провадження також присутня і її виконує суд. У цьому підрозділі ми зробимо загальне теоретичне дослідження ролі і місця суду у застосуванні норм права, а у послідуючих розділах будемо досліджувати безпосередньо повноваження суду у касаційному провадженні.

Специфічність реалізації норм права через застосування, на відміну від використання, виконання та дотримання має характерні особливості. Перед

усім це впливає з того, що суди здійснюють управлінські функції в ухваленні індивідуально-конкретних приписів, які містять не загальні правила поведінки, а мають адресатом конкретних суб'єктів правовідносин. Необхідність такої форми реалізації правових норм продукується законодавством з метою впорядкування певних суспільних відносин. Діяльність судових органів здійснюється в порядку і формі, встановленими процесуальним законодавством, в нашому випадку, перш за-все цивільним процесуальним. Така діяльність являє собою не одноразовий акт, а здійснюється у рамках провадження, що складається із послідовних стадій. Завершується такого роду діяльність ухваленням індивідуально рішення, обов'язковість якого гарантується забезпечується примусовою силою держави. Зокрема, у ст.124 Конституції України зазначено, що судові рішення ухвалюються судами іменем України і є обов'язковими до виконання на всій території України [81]. Цей припис знайшов своє подальше закріплення у цивільному процесуальному кодексі, зокрема ст. 14 ЦПК України має назву – «Обов'язковість судових рішень» і містить правило про те, що судові рішення, що набрали законної сили, обов'язкові для всіх органів державної влади і органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, посадових чи службових осіб та громадян і підлягають виконанню на всій території України, а у випадках встановленими міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, – і за її межами. Цією ж статтею встановлена гарантія, сутність якої полягає у тому, що за невиконання судового рішення настає відповідальність, встановлена законом. Втім особливість цивільного судочинства характеризується ще й тим, що регулює приватноправові відносини, а отже особа, зацікавлена в ухваленні правозастосовного акта наділена правом відмовитись від його ухвалення та виконання на будь-якій стадії як цивільного процесу так і виконавчого провадження.

Механізм реалізації права у формі застосування є необхідним тільки у випадках, коли немає іншого способу врегулювати права та обов'язки, що

виникають між особами у досудовому порядку. Це відбувається, коли: права та обов'язки конкретних суб'єктів можуть виникнути виключно після ухвалення індивідуально-владного рішення, наприклад у справах про усиновлення дитини, визнання або позбавлення батьківства, тощо права та обов'язки виникають виключно на підставі ухваленого судового рішення; є спір про право і сторони не дійшли згоди у врегулювання своїх суб'єктивних прав та обов'язків у досудовому порядку, наприклад у справах, що впливають із договірних зобов'язань; виникли деліктні зобов'язання у зв'язку з заподіянням шкоди; коли є необхідність встановлення фактів, що мають юридичне значення, наприклад, визнання особи недієздатною чи обмежено дієздатною тощо.

Застосування права судом касаційної інстанції має допоміжний, додатковий характер у загальному механізмі реалізації права касаційного оскарження. Застосуванням правових норм може завершуватися реалізація права касаційного оскарження, наприклад при закритті провадження у справі за умов, передбачених ст.205 ЦПК України, наприклад, якщо справа не підлягає розгляду у порядку цивільного судочинства або набрали законної сили рішення суду або ухвала суду про закриття провадження у справі у зв'язку з відмовою позивача від позову або укладенням мирової угоди сторін, ухвалені або постановлені з приводу спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав тощо. Або виступати проміжним етапом, адже ухвалення судового рішення означає, що реалізація права продовжується в процесі його виконання. Також трапляються випадки, коли суд касаційної інстанції скасовує всі судові рішення, що вже є у справі, тобто суду першої інстанції та суду апеляційної інстанції і направляє справу на новий судовий розгляд.

Процедура застосування норм права має відбуватися у чітко встановленій послідовності. У загальному теоретичному плані така процедура складається із трьох стадій (фактична, юридична, ухвалення рішення) [61, с.412]. О.Ф. Скакун вважає, що порядок застосування правових норм може

бути простим і складним. Простий порядок, на її думку означає безпосереднє застосування правових норм. Як приклад вона наводить застосування санкцій за безбілетний проїзд у міському транспорті. Складний порядок застосування правових норм, на її думку складається із трьох стадій, хоча наводить вона чотири стадії: 1) встановлення фактичних обставин справи; 2) встановлення юридичної основи справи (вибір та аналіз юридичних норм); 3) тлумачення норм права; 4) вирішення справи та його документальне оформлення [146, с.636].

Н.Н. Вопленко вважає, що реалізація права здійснюється через правозастосовчий процес, який у свою чергу є різновидом юридичного процесу, під яким прийнято розуміти систему логічно взаємопов'язаних дій та операцій, що відображають державну діяльність щодо видання правових актів, здійсненню юридично значущих вчинків. На його думку, процес – це форма руху, розвитку юридичної діяльності. Поняття правозастосовчого процесу виражає організаційну сторону правозастосування, його елементи та основні стадії здійснення реалізації правових норм. Головними елементами, на його думку, правозастосовчого процесу є правозастосовче провадження, правозастосовний режим та стадії, що регламентуються нормами [102, с.460].

Можна погодитися з автором, адже правозастосовче провадження представляє собою якісно однорідну групу процедурних дій з власної реалізації окремих матеріальних норм. Такі дії мають єдину мету. Якщо ми проаналізуємо структуру цивільного процесу, то побачимо, що законодавець однорідні процесуальні дії об'єднує у самостійні провадження. Наприклад, стосовно нашого дослідження ним є касаційне провадження.

Правозастосовчий режим, як різновид правового режиму, виражає порядок здійснення застосування права на підставі процесуальних норм, який визначається взаємодією забороняючих, зобов'язуючих та уповноважуючи норм права. Основою правового режиму є методи та способи правового регулювання, які формують та підкреслюють своєрідність або відмінність одного провадження від іншого.

Стадії як елемент правозастосовчого процесу представляють собою взаємопов'язані та послідовні етапи процесуальної діяльності, які розкривають зміст кожного з етапів провадження. Як зазначає Н.Н.Вопленко, поняття стадійності відображає внутрішню логіку правозастосування, проходження окремих етапів юридичного процесу та здійснення при цьому необхідних організаційних, інтелектуальних, вольових та інших дій [102, с.461].

Питання про кількість стадій завжди було дискусійним як у загальній теорії права так і в теорії цивільного процесу. Як ми вже зазначали вище, представники сучасної школи теорії права виокремлюють і три (фактична, юридична, ухвалення рішення) [61, с.412] і чотири стадії чотири стадії (1) встановлення фактичних обставин справи; 2) встановлення юридичної основи справи (вибір та аналіз юридичних норм); 3) тлумачення норм права; 4) вирішення справи та його документальне оформлення [146, с.636], реалізації правових норм. За радянських часів також не було єдності у виокремленні кількості стадій реалізації правових норм. Зокрема, Ю.Г. Ткаченко виокремлював п'ять стадій: 1) аналіз фактичних обставин справи; 2) вибір норми та перевірка її чинності; 3) з'ясування сутності правової норми; 4) роз'яснення юридичної норми компетентними органами; 5) ухвалення рішення [162, с.385]. Деякі автори називає шість стадій реалізації правових норм: 1) аналіз фактичних обставин випадку, що розглядається, до якого слід застосувати норму; 2) вибір правової норми; 3) тлумачення норми права стосовно випадку що розглядається; 4) видання акту застосування обраної норми; 5)здійснення фактичних дій щодо забезпечення реалізації акту застосування норми; 6) перевірка та контроль за фактичним виконанням акту застосування норми права. Критикуючи такі підходи Н.Н. Вопленко зазначає, що сутність представлених вище підходів полягає у тому, що вони більш докладно деталізують правозастосовчий процес, а по суті зводяться до трьох основних стадій реалізації правових норм, це встановлення фактичних обставин справи; вибір правової норми та її аналіз; ухвалення правозастосовчого акту та його документальне оформлення. Ми частково

підтримуємо цього автора. Одночасно звертаємо увагу, що з позицій сьогоденного розвитку законодавство та концептуальних підходів до розуміння сутності проблем механізму реалізації правових норм можна прослідкувати, яким пріоритетам надавалося більше уваги при теоретичному обґрунтуванні цих проблем на різних історичних етапах розвитку законодавства у державі. Якщо на початку 60-х років це були проблеми виконання актів правозастосування, то вже у 80-90 роки іде деталізація процесів дослідження фактичного складу та тлумачення правових норм. Сучасна тенденція дослідження механізму реалізації правових норм, особливо на рівні галузевих процесів характеризується тим, відбулося розмежування між процесом розгляду і вирішення, скажімо цивільних справ та процесом виконання ухвалених в цих справах рішень. На нашу думку в цьому полягає основна вада, що суд фактично позбавлений можливості контролювати процес виконання ухвалених ним рішень. Про це, зокрема, і свідчить практика Європейського суду, основна категорія справ у якій звертаються громадяни України до цієї судової установи є, якраз невиконання судових рішень.

Стабільність судових рішень, їх законної сили як основи правопорядку, передбачають застосування підходів, в яких публічний та приватний інтерес забезпечення права на судовий захист можуть не співпадати в окремих випадках, але аж ніяк не можуть бути взаємовиключними. П.О. Гвоздик вважає, що функції та повноваження суду касаційної інстанції в цивільних справах передбачають існування мети першого порядку, яка розглядається як завдання цивільного судочинства [32, с.71].

Тож, враховуючи все вище викладене ми можемо зробити висновок, що механізм реалізації права касаційного оскарження це діяльність суду та інших осіб, що брали участь у розгляді справи а також осіб, що не брали участь у розгляді справи але суд вирішив питання про їх права, свободи та обов'язки спрямована на захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, яка врегульована нормами цивільного процесуального законодавства що встановлюють права та обов'язки суб'єктів цивільних процесуальних

відносин з перевірки законності судових рішень, регламентують процедуру, за якою здійснюється ця діяльність та ухвалюються відповідні судові рішення.

Зміст механізму реалізації права касаційного оскарження складається з:

1. наявності норм цивільного процесуального законодавства, яким встановлено процедуру касаційного провадження, визначено права та обов'язки суб'єктів цивільних процесуальних відносин на цьому етапі знаходження цивільної справи;
2. наявність суб'єкта права реалізації касаційного оскарження, наділеного процесуальною право- та дієздатністю;
3. наявності суб'єкта правозастосування, компетентного розглядати приватно-правові спори у порядку цивільного судочинства.

В свою чергу структура правозастосовчої діяльності у касаційному провадженні, що здійснюється повноважним судом складається з: 1) встановлення фактів процесуального характеру, якими підтверджується наявність права на касаційного оскарження (наявність рішення суду першої інстанції, наявність рішення суду апеляційної інстанції, наявність процесуальної право- та дієздатності, дотримання строків звернення до суду касаційної інстанції тощо); 2) наявність належного судового органу, наділеного повноваженнями здійснювати касаційне провадження, визначеного за правилами цивільної юрисдикції, з визначенням судді-доповідача або колегії суддів відповідно до порядку розподілу судових справ; 3) наявність чіткої процедури звернення до суду, відкриття провадження у справі, підготовки справи до судового розгляду, попереднього розгляду та судовий розгляд; 4) ухвалення судового рішення та контроль за його виконанням.

2.2. Суб'єкти та об'єкти права касаційного оскарження.

У статті 324 ЦПК України визначено суб'єктів права і об'єкти касаційного оскарження, підстави касаційного оскарження. Тож відповідно до ч.1 цієї статті правом касаційного оскарження наділені: 1) сторони; 2) особи,

які беруть участь у справі; 3) особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права, свободи чи обов'язки.

Відомо, що особами, які беруть участь у справі є: сторони, треті особи, представники сторін та третіх осіб у справах позовного провадження; заявники, заінтересовані особи, їхні представники у справах наказного та окремого провадження; органи та особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси; у справах про оскарження рішення третейського суду та про видачу виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду – учасники третейського розгляду, учасники, які не брали участі у справі, у разі, якщо третейський суд вирішив питання про їх права і обов'язки, треті особи, а також представники цих осіб (ст.26 ЦПК). По-перше, є незрозумілим чому законодавець, визначаючи право касаційного оскарження виокремлює «сторони», а далі решту учасників процесу. По-друге, яку процесуальну роль будуть виконувати особи, які не брали участі у розгляді справи, а суд вирішив питання про їх права та обов'язки, тобто з яким обсягом повноважень вони будуть брати участь у касаційному провадженні. Для цього нам необхідно встановити процесуальний статус суб'єктів права касаційного оскарження.

Категорія процесуальний статус є похідною від категорії правовий статус, який визначається як сукупність прав і обов'язків фізичних та юридичних осіб [213, с.44]. Правовий статус визначається Конституцією України, законами та іншими нормативно-правовими актами, міжнародними договорами, які стали частиною національного законодавства у зв'язку з їхньою ратифікацією Верховною Радою України. У наукових джерелах зазначається, що правовий статус ділиться на групи: конституційний та спеціальний. В свою чергу ці групи мають свої підгрупи: правовий статус фізичних осіб та правовий статус юридичних осіб. Конституційний статус визначає рівність всіх суб'єктів правовідносин, в той час, як спеціальний пов'язаний з різними природними і правовими чинниками, які зумовлюють їх певні особливості. Так спеціальний статус мають особи, які обіймають певну посаду або займаються певним видом

діяльності, наприклад статус державного службовця, статус студента, статус особи, яка постраждала внаслідок аварії Чорнобильській АЕС та ін. [61, с.343].

Процесуальний статус сторін буде визначатися тим, що вони є обов'язковими суб'єктами цивільного процесу у справах позовного провадження, без яких спір про суб'єктивні права і обов'язки є неможливим. Вони мають особисту юридичну заінтересованість у вирішенні справи. Юридична заінтересованість сторін носить як матеріально-правовий, так і процесуальний характер. Матеріально-правова заінтересованість пов'язана зі спірними матеріальними правовідносинами суб'єктами яких є сторони. Процесуальна заінтересованість полягає у тому, що кожна сторона, використовуючи надані цивільним процесуальним законодавством засоби судового захисту, намагається отримати від суду сприятливе судове рішення.

С.С. Бичкова зазначає, що усі особи, які беруть участь у справах мають юридичну заінтересованість у цивільному процесі, яка зовні виявляється у прагненні цих осіб за результатами розгляду справи отримати таке судове рішення, яке позитивно відобразатиметься на їхніх правах та обов'язках [9, с.12].

Оскільки в позовному провадженні є дві сторони - позивач і відповідач (ст. 30 ЦПК), то позивачем буде особа, на захист порушених, невизнаних, оспорюваних прав, свобод чи інтересів якої подано позов до суду, незалежно від того, хто подав позов – сама ця особа, її представник або орган чи особа, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб. Юридична заінтересованість позивача в суді першої інстанції буде пов'язана з отриманням судового рішення про задоволення позову і поновленням порушеного, невизнаного, оспорюваного права, свободи чи інтересу. З метою отримання рішення суду про задоволення позову позивач, пред'являючи свої вимоги до відповідача, повинен довести їх обґрунтованість.

Відповідачем буде особа, до якої звернена вимога позивача, тобто особа, яка, на думку позивача, порушила його право, свободу чи інтерес і повинна усунути це порушення або його наслідки чи відшкодувати шкоду, і тому

притягується судом до відповіді. Юридична заінтересованість відповідача в суді першої інстанції буде пов'язана з отриманням судового рішення про відмову у задоволенні позову, в якому судом підтверджується відсутність з боку відповідача порушення прав позивача і відсутність будь-яких обов'язків відповідача перед позивачем. Відповідач захищається проти позову і намагається отримати судове рішення про відмову позивачу у задоволенні його позову.

Організації, установи, підприємства можуть бути позивачами, якщо вони зареєстровані як юридичні особи. Від їхнього імені діють керівник чи інша особа, уповноважена установчими документами чи відповідним положенням, або за їхніми дорученням інший представник (ч.3 ст. 38 ЦПК).

У касаційному провадженні ідентифікація суб'єктів, як сторони, змінюються, адже не завжди позивач звертається до суду касаційної інстанції. Суб'єктом звернення може бути і відповідач і треті особи тощо. Тож важливим є те, як ми будемо визначати суб'єкта звернення та обсяг, його повноважень.

Судова практика свідчить, що суди іноді формально ставляться до з'ясування прав та обов'язків учасників процесу. Наприклад порушуючи вимоги статей 212-214, 315 ЦПК України, суди не завжди дослухаються доводів відповідача та не з'ясовують, які правовідносини виникли між сторонами і які саме зобов'язання виникли між сторонами, який правочин ними укладено та які права й обов'язки впливають з цього договору з огляду на те, що договір про наміри, в якому немає волевиявлення сторін щодо надання йому сили попереднього договору, не вважається попереднім договором (ч. 4 ст. 635 ЦК України).

Крім того, порушуючи вимоги п. 2 ч. 6 ст. 130 ЦПК України, суд першої інстанції у порядку, передбаченому ст. 32 ЦПК України, не з'ясував питання про склад осіб, які беруть участь у справі.

Так, із тристороннього меморандуму вбачається, що його стороною також є Благодійна організація, яка, як впливає зі змісту договору, мала певні зобов'язання за вимогами позивачки, проте як співвідповідач залучена не була,

а статус третьої особи і статус відповідача у цивільному процесі є різними за своїми процесуальними правами, обов'язками та наслідками їх здійснення [166].

Таким чином, у позовному провадженні будь-який матеріально-правовий спір передбачає наявність двох сторін з протилежними інтересами, які є суб'єктами спірного правовідношення або охоронюваного законом інтересу. Однак, питання про те, чи існує спірне право, чи оспорує його вказаний позивачем відповідач, вирішує суд за результатами розгляду справи. Тому, в момент порушення процесу лише припускається, що позивачу належить відповідне право і що дане право (інтерес) оспорується вказаною ним особою – відповідачем [44, с.79-80]. Таким чином, до розгляду справи по суті і ухвалення судового рішення позивач і відповідач вважаються припустимими суб'єктами спірного матеріального правовідношення, і тільки після розгляду справи по суті в ухваленому судовому рішенні суд визначить їх дійсні права і обов'язки.

Доволі цікавою є практика суду касаційної інстанції стосовно випадків вступу у справу правонаступників. Частиною 4 ст. 25 ЦК України передбачено, що цивільна правоздатність фізичної особи припиняється у момент її смерті.

Згідно зі ст. 37 ЦПК України у разі смерті фізичної особи, припинення юридичної особи, заміни кредитора чи боржника у зобов'язанні, а також в інших випадках заміни особи у відносинах, щодо яких виник спір, суд залучає до участі у справі правонаступника відповідної сторони або третьої особи на будь-якій стадії цивільного процесу.

З урахуванням того, що відповідачка померла, суд дійшов висновку про закриття провадження у справі на підставі п. 6 ч. 1 ст. 205 ЦПК України, оскільки спірні правовідносини не допускають правонаступництва.

Зазначений висновок є неправильним, оскільки спірні правовідносини допускають правонаступництво.

Проте позов до суду пред'явлено до вже померлої особи, а положення ст. 37 ЦПК України стосуються випадків, коли необхідність вирішення питання процесуального правонаступництва виникає після пред'явлення позову.

Тобто, закриваючи провадження у справі, суд неправильно зазначив підставу для його закриття.

Оскільки чинним законодавством України не передбачено судового вирішення спору з особою, яка на час звернення до суду померла та правоздатність якої відповідно до вимог ч. 4 ст. 25 ЦК України припинено, то оскаржувані судові рішення підлягають скасуванню із закриттям провадження у справі з підстав, передбачених ч. 1 ст. 340, п. 1 ч. 1 ст. 205 ЦПК України [167].

У цивільному судочинстві стороною, тобто позивачем і відповідачем, у справі можуть бути фізичні особи (незалежно від наявності цивільної процесуальної дієздатності) та юридичні особи, а також може бути держава (ч. 2 ст. 30 ЦПК), яка поряд з іншими фізичними та юридичними особами має рівні процесуальні права і обов'язки (ч. 1 ст. 31 ЦПК). Зокрема, держава може бути відповідачем у цивільних справах про відшкодування шкоди, завданої рішеннями, діями чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень (який може і не мати статусу юридичної особи), якщо протиправність таких рішень установив адміністративний суд (ч. 2 ст. 21 КАС України). Відповідно до ч. 4 ст. 38 ЦПК державу представляють відповідні органи влади в межах їх компетенції через свого представника.

Самостійно звернутись до суду з позовом або, в нашому випадку з касаційною скаргою особа може, якщо вона досягла повноліття (18-ти років), або раніше цього віку (ст. 29 ЦПК). Так, у справах щодо захисту сімейних прав та інтересів особа може самостійно звернутися до суду з досягненням нею 14-ти років (ч. 1 ст. 18 СК). До досягнення повноліття право самостійно звертатися до суду має також особа, яка має зареєстрований шлюб, або особа, якій за рішенням суду надано повну цивільну дієздатність (ч. 3 ст. 29 ЦПК).

Інтереси осіб, які не досягли відповідного віку, а також інтереси осіб, визнаних судом недієздатними, як позивачів представляють в суді їх законні представники (ст. 39 ЦПК). Самостійно такі особи не можуть звертатися до суду та брати участь в цивільному процесі.

У певних випадках, встановлених законом, з метою захисту прав, свобод та інтересів інших осіб, або державних чи суспільних інтересів, як позивач до суду може звертатися Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, прокурор, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи, але незалежно від цього позивачем завжди є особа, в інтересах якої пред'являється позов (ст. 45 ЦПК).

Особи права касаційного оскарження наділені такими процесуальними правами:

- отримувати інформацію про час і місце розгляду своєї справи (ч.2 ст.6 ЦПК);
- знайомитись з матеріалами справи, робити з них витяги, знімати копії для належної підготовки до вироблення своєї позиції у справі;
- одержувати копії судових рішень, ухвал. Це право гарантовано обов'язком суду видати або направити поштою копії судового рішення особам, які беруть участь у справі. Зокрема, відповідно до статті 222 ЦПК копії судового рішення видаються особам, які брали участь у справі негайно після проголошення такого рішення. У разі проголошення тільки вступної та резолютивної частин судового рішення, особам, які брали участь у справі і були присутні у судовому засіданні, негайно після його проголошення видаються копії судового рішення із викладом вступної та резолютивної частин. Особам, які брали участь у справі, але не були присутні на судовому засіданні, копії судового рішення надсилаються рекомендованим листом з повідомленням про вручення протягом двох днів з дня його складання або за їх зверненням вручаються їм під розписку безпосередньо в суді;
- брати участь у судових засіданнях – за загальним правилом, це право, а не обов'язок особи, яка бере участь у справі. Проте не реалізація цього права в

окремих випадках може мати негативні правові наслідки для неї (ч. 2-5 ст. 169 ЦПК). Хоча у суді касаційної інстанції є певні обмеження у реалізації цього права (ч. 1 ст. 333 ЦПК);

- заявляти клопотання та відводи – клопотання, що заявляються у судовому засіданні (у тому числі попередньому судовому засіданні), можуть бути усними або письмовими. Усі інші клопотання необхідно викладати у формі окремої письмової заяви (клопотання) або зазначати у позовній заяві, апеляційній чи касаційній скаргах тощо. ЦПК не обмежує коло питань, з яких можна заявляти клопотання. Це, наприклад, можуть бути клопотання про закритий розгляд справи (ст. 6 ЦПК), про розгляд справи за відсутності особи, яка бере участь у справі (ч. 2 ст. 158 ЦПК, ч. 1 ст. 333 ЦПК), про відкладення розгляду справи (ч. 2 ст. 169 ЦПК, ч. 7 ст. 333 ЦПК), про визнання мирової угоди ухвалою суду (ст. 175 ЦПК) тощо. Про задоволення або відмову у задоволенні клопотання суд постановляє ухвалу;

- користуватись правовою допомогою, що включає право мати представником адвоката або іншого фахівця у галузі права, який згідно із законом має право надавати правову допомогу (ст. 38 ЦПК), а також право користуватись правовими консультаціями в ході процесу та на складання процесуальних документів цими фахівцями, що не поєднується з представництвом (ст. 56 ЦПК);

- права щодо контролю за фіксуванням цивільного процесу: виходячи з принципу гласності, сторони мають право знайомитись з журналом судового засідання, знімати з нього копії та подавати письмові зауваження щодо його неправильності чи неповноти, прослуховувати запис фіксування судового засідання технічними засобами, робити з нього копії, подавати письмові зауваження щодо його неправильності чи неповноти (ст. 6 ЦПК, ч. 1 ст. 191 ЦПК). Ці права надані не лише з метою контролю за правильністю фіксування цивільного процесу, а й для того, щоб особи, які беруть участь у справі, але не були присутніми у судовому засіданні, мали можливість дізнатися про те, як воно відбувалося.

Крім загальних процесуальних прав, які гарантуються усім особам, які беруть участь у справі, лише сторони, відповідно до принципу диспозитивності, наділені спеціальними розпорядчими процесуальними правами, які пов'язані з розпорядженням об'єктом процесу. Зокрема, сторони вільно, на власний розсуд, розпоряджаються своїми правами щодо предмету скарги.

У цивільному процесі, крім права звернутися з касаційною скаргою, особа, яка звертається із касаційною скаргою має такі диспозитивні права:

- 1) вимагати повернення йому касаційної скарги, заяви позову до відкриття провадження у справі (п.1 ч.3 ст.121 ЦПК);
- 2) змінити підставу або предмет касаційної скарги або заяви до початку розгляду справи по суті (ч.2 ст.31 ЦПК);
- 3) збільшити або зменшити розмір вимог касаційної скарги, заяви протягом усього часу розгляду справи (ч.2 ст.31 ЦПК);
- 4) відмовитись від позову на будь-якій стадії цивільного процесу (ч.2 ст.31, ч.1 ст.174, ст.306, ст.334 ЦПК);
- 5) укласти мирову угоду на будь-якій стадії цивільного процесу (ч.3 ст.31, ст.ст. 175, 306, 334, 372 ЦПК);
- 6) вимагати виконання судового рішення після набрання ним законної сили або у разі можливості його негайного виконання (ч.4 ст.31, ст.367 ЦПК);
- 7) відмовитись від примусового виконання в процесі виконання рішення (ст.372 ЦПК).

Особи, які є учасниками касаційного провадження, в свою чергу, має такі диспозитивні права:

- 1) визнати як позов повністю або частково або не визнавати його так і вимоги, заявлені у касаційній скарзі(ч.2 ст.31 ЦПК);
- 2) подати суду письмові заперечення проти касаційної скарги із зазначенням доказів, що підтверджують ці заперечення (ч.2 ст.128 ЦПК);
- 3) укласти мирову угоду на будь-якій стадії цивільного процесу (ч.3 ст.31, ст.ст.175, 306, 334, 372 ЦПК);

4) подати заяву про перегляд заочного рішення (ч.1 ст.228 ЦПК).

Свобода розпорядження диспозитивними правами полягає у тому, що, за загальним правилом, суд не втручається у реалізацію особами, які беруть участь у справі, цих прав. Але, в деяких випадках, передбачених законом, суду надано право перевіряти законність окремих розпорядчих дій сторін. Так, якщо визнання відповідачем позову суперечить закону або порушує права, свободи чи інтереси інших осіб, суд постановляє ухвалу про відмову у прийнятті визнання позову відповідачем і продовжує судовий розгляд (ч. 4 ст.174 ЦПК). Відповідно до ч.5 ст.175 ЦПК, якщо умови мирової угоди суперечать закону чи порушують права, свободи чи інтереси інших осіб, суд постановляє ухвалу про відмову у визнанні мирової угоди і продовжує судовий розгляд. Суд не визнає мирової угоди у справі, в якій одну із сторін представляє її законний представник, якщо його дії суперечать інтересам особи, яку він представляє (ч.6 ст.175 ЦПК).

Сторони зобов'язані добросовісно здійснювати свої процесуальні права і виконувати процесуальні обов'язки (ч. 3 ст. 27 ЦПК). Таким чином, процесуальні права поєднані з обов'язком добросовісно користуватись цими правами не зловживаючи ними. Тобто добросовісність вимагає здійснення процесуальних прав лише з метою, з якою їх було надано.

Сторони до або під час попереднього судового засідання у справі, а якщо попереднє судове засідання не проводиться, до початку розгляду справи по суті, зобов'язані повідомити про всі відомі їм рішення судів, що стосуються предмету спору, а також про всі відомі їм незавершені судові провадження, що стосуються предмету спору (ч. 3 ст. 131 ЦПК). Це правило в повній мірі діє і у касаційному провадженні.

Відповідно до ч. 3 ст. 162 ЦПК сторони, які присутні в залі судового засідання зобов'язані беззаперечно виконувати розпорядження головуючого, додержуватись в судовому засіданні встановленого порядку та утримуватись від будь-яких дій, що свідчать про явну зневагу до суду або встановлених в суді правил. Крім того, сторони зобов'язані своєчасно з'являтися до суду,

здійснювати процесуальні дії у строки, визначені законом або встановлені судом.

На сторони покладені обов'язки нести судові витрати, в тому числі судовий збір [113] за звернення до суду касаційної інстанції (ст. ст. 84-89 ЦПК).

Касатор повинен додати до касаційної скарги, так само як і до позовної заяви, її копії та копії всіх документів, що додаються до неї, відповідно до кількості відповідачів та третіх осіб (ч. 1 ст. 120 ЦПК, ч.5 ст.326 ЦПК). Учасники касаційного провадження зобов'язані повідомляти суд про зміну свого місця проживання або місця знаходження під час провадження справи (ч.1 ст. 77 ЦПК), а також повідомляти про причини неявки у судове засідання (ч. 2 ст. 74 ЦПК).

Співучасники мають права і обов'язки відповідної сторони, і можуть користуватися як загальними (ст. 27 ЦПК), так і спеціальними правами. Крім того, співучасники мають додаткові права:

1) співучасники можуть доручити вести справу одному із співучасників, якщо він має повну цивільну процесуальну дієздатність (ч. 3 ст. 32 ЦПК), тобто позивачі можуть доручити ведення справи одному з позивачів, а відповідачі – одному з відповідачів. Такий співучасник буде виступати одночасно стороною і представником інших співучасників. Доручення на ведення справи здійснюється відповідно до ст. 42 ЦПК у формі довіреності або усною заявою, яка заноситься до журналу судового засідання;

2) приєднатися до апеляційної чи касаційної скарги особи, на стороні якої вони діють (ч. 1 ст. 299, ч. 1 ст. 329 ЦПК).

Процесуальним правонаступництвом є заміна у справі сторони чи третьої особи у разі переходу прав і обов'язків від однієї особи до іншої (правонаступника) у відносинах, щодо яких виник спір.

Обов'язковою умовою процесуального правонаступництва є вибуття сторони, третьої особи зі спірних правовідносин, які є предметом розгляду у суді.

Процесуальне правонаступництво завжди пов'язане з правонаступництвом у матеріальному праві і допускається у випадках універсального (загального) правонаступництва, коли до правонаступника переходять абсолютно всі суб'єктивні права і обов'язки (смерті фізичної особи, припинення юридичної особи, спадщини). Процесуальне правонаступництво виникає і у випадку сингулярного (часткового) правонаступництва в матеріальному правовідношенні, коли до правонаступника переходять лише окремі суб'єктивні права і обов'язки (наприклад, уступка права вимоги, переведення боргу).

Однак саме процесуальне правонаступництво завжди є загальним, так як правонаступник продовжує участь у процесі особи, яку він замінює в повному обсязі його процесуальних прав і обов'язків, незалежно від того чи є правонаступництво в матеріальному праві загальним чи сингулярним [44, с.53].

Підставами для залучення до участі у справі правонаступника сторони або третьої особи можуть бути:

- 1) смерть фізичної особи або оголошення її померлою, якщо спірні правовідносини допускають правонаступництво (ч. 1 ст. 37 ЦПК);
- 2) припинення юридичної особи шляхом злиття, приєднання, поділу, перетворення (ст.ст. 104-108 ЦК). При ліквідації юридичної особи у неї немає правонаступників, тому процесуального правонаступництва не відбувається;
- 3) заміна кредитора чи боржника у зобов'язанні (ст.ст. 512-523 ЦК);
- 4) інші випадки заміни особи у відносинах, щодо яких виник спір (наприклад, виділ з юридичної особи, однієї чи більше нових юридичних осіб з передачею відповідних прав та обов'язків за розподільчим балансом (ст. 109 ЦК).

Процесуальне правонаступництво можливе на будь-якій стадії цивільного процесу, тобто на тій стадії, на якій вибуває особа, яка брала участь у розгляді справи – під час розгляду справи у суді першої інстанції, суді апеляційної інстанції, суді касаційної інстанції, під час перегляду справи Верховним Судом України або перегляду справи у зв'язку з нововиявленими обставинами.

Правонаступництво допускається і на стадії виконання судового рішення у цивільній справі. Так, у разі вибуття однієї із сторін виконавчого провадження (сторонами у виконавчому провадженні є стягувач і боржник) за поданням державного виконавця або за заявою сторони, суд замінює сторону виконавчого провадження її правонаступником (ст. 378 ЦПК).

В цьому контексті суд касаційної висловив правові позиції в окремих правовідносинах. Наприклад, при вирішенні спорів щодо спадкування права власності на нерухоме майно судам слід звертати увагу на зміну редакції ч. 4 ст. 331 і ч. 4 ст. 334 ЦК та інших норм цивільного законодавства і застосовувати редакцію закону, яка діяла на час виникнення права у самого спадкодавця та на час відкриття спадщини. Позивачем у зазначених спорах у порядку правонаступництва може виступати спадкоємець, який прийняв спадщину відповідно до вимог статей 1268-1270 ЦК. За змістом ст. 392 ЦК належним відповідачем є особа - учасник цивільних правовідносин, яка не визнає або оспорує право власності спадкоємця на спадкове майно, зокрема, житловий будинок, земельну ділянку. У спорах про визнання права власності на спадкове майно в якості належного відповідача не може розглядатись нотаріус або орган державної реєстрації прав. Якщо зазначені особи та органи відмовляють у вчиненні покладених на них нотаріальних дій чи здійсненні державної реєстрації, така відмова може бути оскаржена в судовому порядку, за умови відсутності спору про право на спадщину [114].

Вступ до процесу правонаступника позивача, або третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги на предмет спору можливе лише за їх волевиявленням, що пов'язано з дією принципу диспозитивності. У випадках вибуття з процесу відповідача правопопередника, суд за клопотанням позивача, або за власною ініціативою залучає на підставі ухвали правонаступника, без його згоди. Відсутність згоди позивача на вступ до процесу правонаступника відповідача дає підстави суду для закриття провадження у справі у зв'язку з відмовою позивача від позову (п.3 ч.1 ст.205 ЦПК). Ці правила в повній мірі діють і у суду касаційної інстанції. Відповідно до ст. 340 ЦПК України така

ситуація буде самостійною підставою для скасування рішення із закриттям провадження в справі або залишення заяви без розгляду.

Процесуальне правонаступництво оформлюється ухвалою суду про заміну або відмову у заміні правонаступника. Такі ухвали підлягають оскарженню особами, які беруть участь у справі.

Правонаступник, який бере участь у справі повинен довести перехід прав і обов'язків в спірних правовідносинах, яке допускає правонаступництво у матеріальному праві і надати докази про наявність таких підстав у вигляді необхідних документів.

Доказом може слугувати свідоцтво про право на спадщину, правочин щодо заміни кредитора чи боржника у зобов'язанні, документи, які підтверджують припинення юридичної особи, переведення боргу тощо.

Вирішуючи питання про залучення правонаступника, суд обов'язково повинен з'ясувати, чи допускають спірні матеріальні правовідносини правонаступництво в матеріальному праві, оскільки і законодавство, і договори чи інші правочини можуть допускати обмеження такого правонаступництва. Таким чином, не допускається процесуальне правонаступництво, коли вимога нерозривно пов'язана з особистістю позивача або відповідача (позови про стягнення аліментів, розірвання шлюбу, поновлення на роботі). Наприклад, відповідно до статті 515 ЦК заміна кредитора не допускається у зобов'язаннях, нерозривно пов'язаних з особистістю кредитора, зокрема у зобов'язаннях про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю.

У разі смерті або оголошення фізичної особи померлою, яка була стороною у справі, якщо спірні правовідносини допускають правонаступництво, а також у разі злиття, приєднання, поділу, перетворення юридичної особи, яка була стороною у справі, суд своєю ухвалою зобов'язаний зупинити провадження у справі до визначення і залучення до участі у справі правонаступника (п.п. 1-2 ч. 1 ст. 201, п. 1 ч. 1 ст. 203 ЦПК).

Вступ у справу правонаступника не має наслідком розгляд справи спочатку, так як правонаступник продовжує участь у процесі правопопередника адже до залучення у справі правонаступника суд зупиняє провадження у справі, після чого провадження у справі відновлюється ухвалою суду за заявою особи, яка бере участь у справі або за ініціативою суду після усунення обставин, що викликали його зупинення, з тієї процесуальної дії на якій воно було зупинено у зв'язку із необхідністю оформлення правонаступництва (ст.ст. 201, 204 ЦПК). Для підготовки до справи правонаступник має можливість ознайомитися з матеріалами справи, у тому числі із аудіозаписом судового засідання, якщо таке вже відбулося.

Правонаступник має процесуальний статус, права і обов'язки особи, яку він замінив. Усі дії, вчинені в цивільному процесі до вступу правонаступника, обов'язкові для нього так само, як вони були обов'язкові для особи, яку він замінив (ч. 2 ст. 37 ЦПК). Наприклад, якщо сторони уклали мирову угоду і суд визнав її та закрив провадження, то правонаступник однієї зі сторін не має права в односторонньому порядку відмовлятися від її виконання чи вимагати поновлення розгляду справи.

Перегляд в порядку касаційного оскарження здійснюється виключно на вимогу сторін та інших суб'єктів, визначених в законі, тому суд не має повноважень ініціювати касаційне провадження. Відмова законодавця від наглядового перегляду справ тривалий час породжувала дискусії про своєчасність такого кроку. Зокрема, один з дослідників цього питання вказує, що з червня 2001 р. відчувається помітний дефіцит повноважень суду касаційної інстанції щодо можливості комплексної та всебічної перевірки повноти встановлення судами законності їх рішень. На думку А.Й. Осетинського, інститут наглядового перегляду справ майже не допускав юридичних прогалин, але після скасування наглядового провадження відбулося значне розбалансування системи перегляду рішень в порядку касаційного провадження, за цих обставин виникає потреба у більш процесуально активній касаційній інстанції [105, с.91]. Водночас ЦПК України та деякі інші закони не

системно вміщують низку норм, які регламентують право ініціювати касаційне провадження. В цьому контексті важливо дослідити особливості правового регулювання суб'єктів права касаційного оскарження.

До суб'єктів розглядуваного права законодавець відносить: сторони (позивач, відповідача); інші особи, які беруть участь у справі (треті особи, як ті, що заявляють самостійні вимоги щодо предмету спору, так і ті, які не заявляють вимог (ст. 26 ЦПК України), прокурор); особи, які не брали участі в справі, якщо суд вирішив питання про їх права та обов'язки; правонаступники (ст. 37 ЦПК України); представники сторін та третіх осіб (ст. 27, ст. 44 ЦПК України); особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб (ст. 45, ст.46 ЦПК України).

Особи, які не брали участі у справі, відповідно до частини дев'ятої статті 6 ЦПК України мають право отримувати в суді, який ухвалив рішення, усну або письмову інформацію про результати розгляду відповідної справи, знайомитися з матеріалами справи, робити з них витяги, знімати копії документів, долучених до справи, одержувати копії рішень і ухвал, а при розгляді справи в касаційній інстанції – набувають прав осіб, які беруть участь у справі, зокрема, мають право брати участь у розгляді справи з урахуванням положень частини першої статті 333 ЦПК, заявляти клопотання тощо. Тож пропонуємо ч.1 ст.324 ЦПК доповнити реченням наступного змісту: «Особи, які не брали участі у справі після їх звернення до суду з касаційною скаргою набувають процесуального статусу осіб, які беруть участь у справі».

Відповідно до ч. 1 ст. 46 ЦПК України особи, яким за законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб мають процесуальні права й обов'язки особи, в інтересах якої вони діють, за винятком права укладати мирову угоду.

Згідно з пунктом 10 статті 13 Закону України від 23 грудня 1997 року № 776/97-ВР «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» [118] Уповноважений Верховної Ради України з прав людини має право на касаційне оскарження судових рішень, ухвалених у справі за його зверненням.

В науковій літературі зазначається, що до новел, які відображають сучасні тенденції реформ в сфері цивільного судочинства, прийнято відносити ті, які мали на меті зменшити роль прокурора в цивільному процесі. З перших років незалежності України інститут участі прокурора в цивільному процесі розглядався як важливіший елемент цивільного процесуального права, гарантію законності судової діяльності. В подальшому почали домінувати погляди, що функції прокурора в цивільному процесі як органу, що здійснює нагляд за судовою діяльністю, не сумісні з незалежністю судової влади і правом сторін на судовий захист [124,с. 88-89]. Вже давно скасовано повноваження прокуратури щодо нагляду за судовою діяльністю, але питання про місце і роль прокурора в касаційному провадженні залишаються.

Прокурор, який брав участь у розгляді справи, має право подавати касаційні скарги на рішення, або ухвали суду першої інстанції, які були предметом розгляду суду апеляційної інстанції, рішення і ухвали апеляційного суду, ухвалені за результатами апеляційного розгляду. Відповідно до ст. 24 Закону України «Про прокуратуру» [119] право внесення апеляційної і касаційної скарги має прокурор та його заступник в межах їх компетенції, незалежно від їх участі в розгляді справи в суді першої інстанції. Зазначений припис закону кореспондується з правом прокурора, який не брав участі у справі, з метою вирішення питання про наявність підстав для подання апеляційної чи касаційної скарги, має право знайомитись з матеріалами справи. В цьому контексті виникає питання про додаткові гарантії прокуратури, а отже про певну нерівність сторін, коли, наприклад, прокуратура виступає в справі в якості сторони. З цього приводу Верховний Суд України в свій час висловив зрозумілу позицію – у тих випадках, коли прокуратура брала участь у цивільній справі не як орган, на який покладено представництво інтересів громадянина чи держави в суді, а як позивач, відповідач або суб'єкт оскарження, судові рішення може бути оскаржено нею в загальному порядку [62, с.265].

В Постанові Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 14.06.2012 р. № 10 «Про судову практику розгляду цивільних справ у касаційному порядку» вказується, що при поданні касаційної скарги з метою представництва інтересів громадянина прокурор повинен надати суду документи, які підтверджують неможливість громадянина самотійно здійснювати представництво своїх інтересів. Під неможливістю громадянина самотійно здійснювати представництво своїх інтересів слід розуміти не лише подання прокурору відповідної заяви (про участь у справі), а й надання інших документів, які підтверджують неспроможність громадянина через свій фізичний чи матеріальний стан, похилий вік або з інших поважних причин здійснювати захист його порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод чи інтересів [121].

Схвалений в 2013 р. Венеціанською комісією проект Закону України «Про прокуратуру» не передбачав інститут представництва прокурором фізичної особи в цивільному процесі, виходячи з принципу рівності сторін в процесі. У висновку містилася рекомендація взагалі вилучити згадку про цю функцію з Конституції. Всі люди рівні у своїх правах, тому кожен представляє себе сам, а для тих, хто не здатен це зробити (неповнолітні та інші недієздатні), існують інститути законного представника, безоплатної правової допомоги тощо. Чому ж один повинен представляти себе сам (і за власний кошт), а за іншим горою постане машина державного примусу в особі певного прокурора? [196] Коментуючи висновок Венеціанської комісії М. Хавронюк звертає увагу, що чітких підстав такого представництва в законопроекті немає, що сприяє невизначеності і корупції. Тож рекомендовано: доти, доки це питання не буде вирішено в Конституції, визначити в законі: 1) роль прокурора в такому представництві повинна бути допоміжною; 2) особа, інтереси якої прокурор (або її законний представник) намагається представляти, повинна мати право скаржитися на прокурора до суду і просити суд увільнити її від зайвої прокурорської турботи; 3) якщо суд задовольнить клопотання прокурора і дозволить йому захищати інтереси особи, то прокурор користуватиметься

виключно правами тієї особи, яку він представляє. Наскільки ж чіткіше визначено це складне питання, наприклад, у Німеччині, вказує М. Хавронюк. Інтереси громадянина німецький прокурор може представляти в суді лише в одному випадку — коли суд визнав цього громадянина зниклим безвісти або померлим. Справді, тут інтереси родичів-спадкоємців вступають у конфлікт з інтересами громадянина, і захистити останні, крім прокурора, власне, й нікому. Для того ж, щоб українська прокуратура більше не використовувала як аргумент у спорах з опонентами Рекомендацію СМ/Rec(2012)11 "Про роль прокурорів поза системою кримінальної юстиції", Венеціанська комісія ще раз нагадала: ця Рекомендація, навпаки, "забезпечує обмеження повноважень прокурорів за межами кримінальної сфери. Її не слід розглядати як таку, що рекомендує, щоб прокуратура мала такі повноваження" [196]. Таким чином неважко дослідити, що в черговий раз в новітній історії України відбувається спроба обмежити вплив прокурора в цивільному судочинстві, але призведе це до покращення умов реалізації права особи на касаційне оскарження може підтвердити тільки час. Видається, що законодавцю потрібно врахувати початковий етап становлення інституту безоплатної правової допомоги в Україні, що в сучасних умовах обмежується безоплатною правовою допомогою в кримінальному провадженні. З іншого боку, касаційна скарга має бути вмотивованою з точки зору матеріального і процесуального права, що є реальною проблемою суб'єктів касаційного оскарження.

У справах наказного і окремого провадження особами, що беруть участь у справі є заявники, інші заінтересовані особи, їх представники. В літературі справедливо зазначається, що в наказному провадженні до заінтересованих осіб слід віднести також боржника (ст. 104 ЦПК України) [98, с.488]. Але, якщо ці особи будуть мати намір оскаржувати в суді касаційної інстанції рішення суду, ухвалу суду чи судовий наказ вони також набудь процесуального статусу касатора.

Підводячи підсумки слід зазначити, що процесуальний статус суб'єктів касаційного оскарження врегульований нормами цивільного процесуального

законодавства достатньо повно, окрім осіб, які не брали участь у розгляді справи, якщо суд вирішив питання про їх права, свободи чи обов'язки. Слід зазначити, що законодавець намагається удосконалити процесуальний статус суб'єктів касаційного оскарження. Так, у світлі судової реформи пропонується нова редакція Цивільного процесуального кодексу України. Наприклад, суб'єктами звернення пропонуються учасники справи, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права, свободи чи обов'язки. До учасників справи будуть належати у справах позовного провадження сторони, треті особи. У справах наказного та окремого провадження заявники та заінтересовані особи.

В той же час у справах можуть також брати участь органи та особи, яким законом надано право звертатись до суду в інтересах інших осіб. У справах про оскарження рішення третейського суду, рішень міжнародного комерційного арбітражу та про видачу виконавчого документа на примусове виконання рішення третейського суду міжнародного комерційного арбітражу учасниками справи є учасники третейського (чи арбітражного) розгляду, а також особи, які не брали участь у третейському (чи арбітражному) розгляді, якщо третейський суд чи міжнародний комерційний арбітраж вирішив питання про їх права і обов'язки.

Будуть розширені та більш чітко систематизовані процесуальні права учасників справи. Вони матимуть право: знайомитися з матеріалами справи, робити з них витяги, копії, одержувати копії судових рішень; подавати докази; брати участь у судових засіданнях; брати участь у дослідженні доказів; ставити питання іншим учасникам справи, а також свідкам, експертам, спеціалістам; подавати заяви та клопотання, надавати усні та письмові пояснення суду, наводити свої доводи, міркування щодо питань, які виникають під час судового розгляду, і заперечення проти заяв, клопотань, доводів і міркувань інших осіб; знайомитися з протоколом судового засідання, робити з нього копії та подавати письмові зауваження з приводу його неправильності чи неповноти, ознайомлюватись із записом фіксування судового засідання технічними

засобами, робити з нього копії, подавати письмові зауваження з приводу його неправильності чи неповноти; оскаржувати судові рішення у випадках, передбачених законом; користуватися іншими процесуальними правами, встановленими законом.

Окремо законодавець пропонує встановити процесуальні обов'язки серед яких будуть і такі як: виявлення поваги до суду та до інших учасників судового процесу; сприяння своєчасному, всебічному, повному та об'єктивному встановленню всіх обставин справи; з'являтися в судові засідання за викликом суду, якщо їх явка визнана судом обов'язковою; подання усіх наявних у них доказів в порядку та строки, встановлені законом або судом, не приховувати докази; надавати суду повну і достовірну інформацію на виконання вимог суду, щодо підстав заяв і клопотань, питань, які ставляться судом тощо.

Окремо застерігається, що у випадку невиконання учасником справи його обов'язків, суд зможе застосовувати до такого учасника справи заходи процесуального примусу, передбачені цим ЦПК України. Крім того, за введення суду в оману щодо фактичних обставин справи, винні особи будуть нести відповідальність, встановлену законом.

Процесуальні та інші документи, письмові докази чи інші матеріали можуть подаватись до суду, а процесуальні дії вчинятись учасниками справи з використанням Єдиної судової інформаційної (автоматизованої) системи в електронній формі, за винятком випадків, передбачених ЦПК України. Але звертаємо увагу, що детального механізму застосування цих положень Проекту кодексу не наводиться. Тож можна цілком є зрозумілим, що перші спроби у реалізації цих положень будуть невдалими. Але враховуючи, що Проект ЦПК України передбачає обов'язок учасника справи надсилати копії процесуальних та інших документів, письмових доказів чи інших матеріалів іншим учасникам справи, такі документи або докази можуть направлятись вказаним особам з використанням Єдиної судової інформаційної (автоматизованої) системи в

електронній формі, то для іншого учасника має наступати обов'язок зареєструватися в цій системі.

Оскільки пропонується процесуальні та інші документи, письмові докази чи інші матеріали подавати учасниками справи до суду або надсилати іншим учасникам справи в електронній формі, то широкого використанням набуде електронний цифровий підпису учасника судового процесу (його представника), прирівняного до власноручного підпису відповідно до Закону України «Про електронний цифровий підпис» [120].

Законодавець пропонує внести окремі застереження стосовно неприпустимість зловживання процесуальними правами. Особливої уваги заслуговують положення Проекту [115] стосовно того, що в залежності від конкретних обставин справи суд може визнати зловживанням процесуальними правами дії, які суперечать завданню цивільного судочинства, зокрема: подання скарги на судові рішення, яке не підлягає оскарженню, не є чинним або дія якого закінчилася (вичерпана), подання клопотання (заяви) для вирішення питання, яке вже вирішено судом, за відсутності інших підстав або нових обставин, заявлення завідомо безпідставного відводу або вчинення інших аналогічних дій, які спрямовані на безпідставне затягування чи перешкоджання розгляду справи чи виконання судового рішення; подання декількох позовів до одного й того ж відповідача (відповідачів) з одним предметом та з однакових підстав, або подання декількох позовів з аналогічним предметом і з аналогічних підстав, або вчинення інших дій, метою яких є маніпуляція автоматизованою системою розподілу справ між суддями; подання завідомо безпідставного позову, позову за відсутності предмету спору або у спорі, який має очевидно штучний характер; необґрунтоване або штучне об'єднання позовних вимог з метою зміни підсудності справи, або завідомо безпідставне залучення особи в якості відповідача (співвідповідача) з тією ж метою; укладення мирової угоди, спрямованої на шкоду правам третіх осіб, умисне неповідомлення про осіб, які мають бути залучені до участі у справі, тощо.

Разом з тим, законодавець покладаючи на суд обов'язок вживати заходів для запобігання зловживанню процесуальними правами не пропонує механізму реалізації такого обов'язку.

Особлива увага законодавцем приділена забезпеченню захисту прав малолітніх або неповнолітніх осіб під час розгляду справи. На наше переконання це в повній мірі має стосуватися і провадження у касаційній інстанції. Малолітня або неповнолітня особа буде мати також такі процесуальні права: безпосередньо або через представника чи законного представника висловлювати свою думку та отримувати його допомогу у висловленні такої думки; отримувати через представника чи законного представника інформацію про судовий розгляд.

На суд покладається обов'язок роз'яснювати малолітній або неповнолітній особі її права та можливі наслідки дій її представника чи законного представника, у разі якщо цього потребують інтереси цієї особи і за віком та станом здоров'я вона може усвідомити їх значення. Суд має сприяти створенню належних умов для здійснення малолітньою або неповнолітньою особою її прав, визначених законом та передбачених міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

Суттєво зміниться процесуальний статус представника в цивільному судочинстві. По-перше, представник виводить за межі учасників справи, але залишиться учасником судового процесу. По-друге, представником у суді тепер може бути адвокат або інша особа, яка досягла вісімнадцяти років, має цивільну процесуальну дієздатність і є законним представником, а також керівник юридичної особи. По-третє, органи або інших осіб, яким законом надано право звертатись до суду в інтересах малолітніх чи неповнолітніх осіб або осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена, будуть представляти у суді їх посадові особи, крім випадків, коли такі органи та особи є стороною чи третьою особою у справі. З аналізу статей 26, 27 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» вбачається, що

документами, які підтверджують повноваження адвоката на надання правової допомоги, може бути ордер та/або договір про надання правової допомоги між адвокатом та його клієнтом. У будь-якому іншому випадку фізична особа, яка надає правову допомогу іншій фізичній особі, не може вважатись адвокатом.

З матеріалів справи встановлено, що представник відповідача представляв інтереси відповідача як фізична особа, яка діє на підставі довіреності в розумінні ч. 1 ст. 42 ЦПК України. Крім того, в матеріалах справи відсутні будь-які докази щодо статусу представника як адвоката відповідача.

Ураховуючи викладене, у суду не було передбачених законом підстав для постановлення окремих ухвал стосовно представника відповідача на підставі Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [188].

В той же час при розгляді спорів, що виникають з трудових відносин, а також справ, ціна позову в яких не перевищує ста мінімальних заробітних плат, представником може бути особа, яка досягла вісімнадцяти років, має цивільну процесуальну дієздатність і належно посвідчені повноваження на здійснення представництва в суді.

У випадках, встановлених законом, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи, як і раніше зможуть звертатися до суду із заявами про захист прав, свобод та інтересів інших осіб, або державних чи суспільних інтересів та брати участь у цих справах. При цьому органи державної влади, органи місцевого самоврядування, як і сьогодні повинні будуть надати суду документи, які підтверджують наявність передбачених законом підстав для звернення до суду в інтересах інших осіб.

Більш чіткої регламентації зазнає процесуальний статус Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. З метою захисту прав і свобод людини і громадянина у випадках, встановлених законом, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини буде мати можливість особисто або через свого представника звертатися до суду з позовом (заявою), брати участь у розгляді справ за його позовними заявами а також на будь-якій

стадії розгляду вступати у справу, провадження в якій відкрито за позовами (заявами) інших осіб, подавати апеляційну, касаційну скаргу, заяву про перегляд судового рішення Верховним Судом України, про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами, у тому числі у справі, провадження в якій відкрито за позовом (заявою) іншої особи. При цьому Уповноважений Верховної Ради України з прав людини повинен обґрунтувати суду неможливість особи самотійно здійснювати захист своїх інтересів. Невиконання Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини вимог щодо надання зазначеного обґрунтування має наслідком застосування положень, передбачених статтею 121 цього Кодексу.

У Проекті уточнено процесуальний статус прокурора у цивільному процесі. Зокрема зазначається, що у встановлених законом випадках та в межах визначених законом повноважень прокурор звертається до суду з позовною чи іншою заявою, бере участь у розгляді справ за його позовами, а також може вступити за своєю ініціативою у справу, провадження у якій відкрито за позовом іншої особи, до початку розгляду справи по суті, подає апеляційну, касаційну скаргу, заяву про перегляд судового рішення Верховним Судом України, про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами. Але при цьому прокурор, який звертається до суду в інтересах держави, в позовній чи іншій заяві має обґрунтувати, в чому полягає порушення інтересів держави, необхідність їх захисту, визначені законом підстави для звернення до суду прокурора, а також зазначає орган, уповноважений державою здійснювати відповідні функції у спірних правовідносинах. Невиконання цих вимог має наслідком застосування положень, передбачених статтею 121 ЦПК України. У разі відкриття провадження за позовною заявою, поданою прокурором в інтересах держави в особі органу, уповноваженого здійснювати функції держави у спірних правовідносинах, зазначений орган набуває статусу позивача. У разі відсутності такого органу або відсутності у нього повноважень щодо звернення до суду прокурор зазначає про це в позовній заяві і в такому разі прокурор набуває статусу позивача.

Органи державної влади та органи місцевого самоврядування можуть бути залучені судом до участі в справі або взяти участь у справі за своєю ініціативою для подання висновків на виконання своїх повноважень. Участь зазначених органів у цивільному процесі для подання висновків у справі є обов'язковою у випадках, встановлених законом, або якщо суд визнає це за необхідне.

Звертає на себе увагу, що у Проекті судом касаційної інстанції визначено Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ, в той час, як Закон України «Про судоустрій та статус суддів» [116], який набрав чинності, не передбачає такого судового органу у судовій системі України.

Тож підсумовуючи вище викладене ми можемо зробити висновок, що суб'єктів права касаційного оскарження можна класифікувати за ознакою їх процесуальної заінтересованості у результатах розгляду справи судом касаційної інстанції на такі групи: 1) суб'єкти права касаційного оскарження, які захищають власні матеріально-правові та процесуальні права, свободи чи інтереси; 2) суб'єкти права касаційного оскарження, які допомагають у захисті прав, свобод чи інтересів; 3) суб'єкти, які зобов'язані сприяти реалізації права касаційного оскарження.

До першої групи суб'єктів права касаційного оскарження можна віднести: сторони (позивача та відповідача); інші особи, які беруть участь у справі (треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмету спору, треті особи, які не заявляють самостійних вимог (ст. 26 ЦПК України), особи, які не брали участі в справі, якщо суд вирішив питання про їх права та обов'язки; правонаступники (ст. 37 ЦПК України);

До другої групи суб'єктів права касаційного оскарження належать прокурор; представників сторін та третіх осіб (ст.ст. 38, 39, 44 ЦПК України); особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб (ст. 45, ст.46 ЦПК України).

До третьої групи суб'єктів реалізації права касаційного оскарження належать суди, що здійснюють перегляд судових рішень у касаційному порядку.

Об'єктом оскарження в касаційному провадженні є рішення суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку, рішення і ухвали апеляційного суду, ухвалені за результатами апеляційного розгляду. У касаційному порядку можуть бути оскаржені тільки ті ухвали суду першої інстанції які визначені ЦПК України і лише після їх перегляду в апеляційному порядку. У касаційному порядку також можуть бути оскаржені ухвали апеляційного суду, якщо вони перешкоджають подальшому провадженню у справі. Об'єктом касаційного оскарження можуть бути ухвали суду в наказному провадженні, які набрали законної сили, про відмову в прийнятті судового наказу або в разі скасування судового наказу після їх перегляду в апеляційному порядку.

Не можуть бути об'єктом касаційного оскарження судові рішення, якщо вони судом не ухвалювались.

Рішення судів першої та апеляційної інстанцій, у тому числі додаткові, можуть бути оскаржені в касаційному порядку як у цілому, так і в частині, а також щодо обставин (фактів), встановлених судом (незалежно від того, чи вплинули висновки суду про ці обставини (факти) на вирішення справи по суті), однак, лише з підстав неправильного застосування норм матеріального права або порушення норм процесуального права, або резолютивної частини з питань розподілу судових витрат між сторонами, порядку та способу виконання рішення.

Копії оскаржуваних судових рішень, що додаються до касаційної скарги, мають бути підписані та скріплені гербовою печаткою суду згідно з Інструкцією з діловодства в місцевих загальних судах, апеляційних судах областей, апеляційних судах міст Києва та Севастополя, Апеляційному суді Автономної

Республіки Крим та Вищому спеціалізованому суді України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 17 грудня 2013 року № 173 [69].

Якщо в касаційній скарзі заявляється клопотання про скасування судового рішення апеляційного суду та залишення в силі судового рішення суду першої інстанції, до скарги мають бути додані як судові рішення апеляційного суду, яке оскаржується, так і судові рішення суду першої інстанції, оскільки залишити його в силі, не перевіривши на предмет законності, неможливо.

Касаційна скарга може бути подана на судові рішення першої та апеляційної інстанції, прийняте в одній конкретній справі, або на одно з них.

Таким чином право касаційного оскарження обмежується об'єктом оскарження, який нормативно визначається ЦПК України.

Відповідно до п.4 постанови Пленуму ВССУ «Про судову практику розгляду цивільних справ у касаційному порядку» від 14.06.2012 р. № 10 касаційна скарга може бути подана на судові рішення першої або апеляційної інстанції, прийняте в одній конкретній справі. У разі оскарження судового рішення кількома особами у встановленому ЦПК порядку суд касаційної інстанції відкриває касаційне провадження у справі за всіма скаргами, якщо вони відповідають вимогам ЦПК, та розглядає їх в одному касаційному провадженні. У разі одночасного надходження таких скарг касаційне провадження може відкриватися однією ухвалою. Якщо надійшла касаційна скарга, що відповідає вимогам ЦПК, на судові рішення, стосовно якого вже відкрито касаційне провадження, вона приймається до спільного розгляду з раніше поданою касаційною скаргою, про що постановляється ухвала.

Як ми вже вище зазначали касаційному оскарженню підлягають і ухвали суду першої інстанції, перелічені в п. 2 ч.1 ст. 324 ЦПК, після їх перегляду в апеляційному порядку, ухвали апеляційного суду, постановлені за результатами такого перегляду. Але при цьому суди повинні враховувати висновки, викладені у Рішеннях Конституційного Суду України від 27 січня 2010 року № 3-рп/2010 [131], згідно з яким положення п. 18 ч.1 ст. 293 ЦПК у

взаємозв'язку з положенням п. 8 ч.3 ст. 129 Конституції України необхідно розуміти як таке, що передбачає право оскаржувати окремо від рішення суду в апеляційному порядку ухвалу суду першої інстанції як про видачу, так і про відмову у видачі дубліката виконавчого листа та від 2 листопада 2011 року № 13-рп/2011 [133]. Відповідно до останнього Конституційний Суд України вважає, що ухвала суду щодо повороту виконання рішення стосується прав та інтересів однієї зі сторін, які відповідно до конституційної вимоги рівності перед законом і судом повинні мати рівні процесуальні можливості на поновлення своїх прав, порушених виконанням такого рішення, шляхом оскарження в апеляційному порядку ухвали суду першої інстанції як щодо повороту виконання рішення суду, так і про відмову в задоволенні заяви щодо повороту виконання рішення суду. Такий висновок узгоджується з правовою позицією Конституційного Суду України, висловленою в Рішенні від 25 грудня 1997 року N 9-зп [125], за якою суд не може відмовити у правосудді, якщо мають місце ущемлення прав і свобод громадян, інакше це буде порушенням права на судовий захист, яке згідно зі статтею 64 Конституції України не може бути обмежене.

Крім того, відповідно до п.5 постанови Пленуму ВССУ «Про судову практику розгляду цивільних справ у касаційному порядку» 14.06.2012 № 10 касаційному оскарженню підлягають ухвали апеляційного суду, постановлені під час апеляційного провадження (наприклад, про залишення апеляційної скарги без розгляду, повернення скарги, усунення описок чи арифметичних помилок тощо), якщо вони перешкоджають подальшому провадженню у справі (п. 2 ч.1 ст.324 ЦПК). Зокрема, це ухвали апеляційного суду, які утруднюють право на апеляційне оскарження (залишення апеляційної скарги без руху в зв'язку з несплатою суми судового збору, зупинення апеляційного провадження у зв'язку з призначенням експертизи тощо) або мають запобіжний зміст (наприклад, окремі ухвали тощо).

Тож, як бачимо процесуальним законодавством передбачена велика кількість об'єктів оскарження в касаційному порядку. Статистичні дані

свідчать, що у 2015 р. на розгляді судової палати у цивільних справах ВССУ (з урахуванням нерозглянутих на початок звітнього періоду скарг) знаходилося 43,6 тис. касаційних скарг, що на 14,1 % менше порівняно з 2014 роком. Розглянуто (з урахуванням повернених) 41 тис. касаційних скарг, або майже 94 % (у 2014 - 95,3 %) тих, що знаходились на розгляді, з них відкрито провадження у 21 тис. справах, або 48,2 % тих, що перебували на розгляді, що на 10,9 % більше порівняно з 2014 роком (майже 19 тис., або 37,3 %); витребувано 16,8 тис. справ; за 14,9 тис. скаргами було відмовлено у відкритті касаційного провадження, повернуто з різних підстав понад 5 тис., або 11,6 % скарг. Залишок нерозглянутих касаційних скарг у цивільних справах становить понад 2,6 тис., з них залишені без руху з наданням строку для усунення недоліків – 2,4 тис., або 91 % скарг.

Проведено попередній розгляд майже у 18 тис. цивільних справ, із них відхилено касаційні скарги із залишенням рішення без змін у 8,5 тис. справ, до судового розгляду призначено 9,4 тис. справ, або 52,6 % [53,2 %] тих, у яких проведено попередній розгляд.

Скасовано 6,1 тис. рішень, ухвалених місцевими загальними та апеляційними судами, що становить 17,5 % загальної кількості касаційних скарг, поданих на рішення судів (34,9 тис.) у звітньому періоді, що на 2,1 % більше порівняно 2014 роком [15,4 %]; змінено 15 рішень.

Із загальної кількості скасованих рішень скасовано із переданням справи на новий розгляд до суду першої інстанції 2,6 тис. рішень, до суду апеляційної інстанції – 2,7 тис. справ; 598 рішень, або 9,8 % скасовано із залишенням у силі рішення суду першої інстанції, що було помилково скасоване апеляційним судом, найбільший відсоток таких рішень у судах Вінницької області (15,2 %) [Тернопільської області (19,7 %)]; 80 рішень скасовано із ухваленням нового рішення; 49 – із закриттям провадження у справі; 11 – із залишенням заяви без розгляду.

Найбільший відсоток скасованих упродовж 2015 року в касаційному порядку рішень становлять відповідні судові рішення, ухвалені судами

Закарпатської (25,4 % зареєстрованих проваджень за касаційними скаргами, що надійшли до ВССУ на рішення судів), Рівненської (23,1 %), Київської (23,0 %), Тернопільської (22,1 %) та Одеської (21,7 %) областей. Найменший відсоток скасованих рішень становлять рішення, ухвалені судами Луганської і Донецької (по 11,5 % зареєстрованих проваджень за касаційними скаргами, що надійшли до ВССУ), Хмельницької (14,3 %) областей та міста Києва (15,3 %). Середній показник скасованих рішень, ухвалених судами, становить 18,7 % [16, 5 %] зареєстрованих проваджень за касаційними скаргами, що надійшли до ВССУ на рішення судів.

У звітному періоді було скасовано 758 ухвал, або 11,9 % кількості касаційних скарг, поданих до ВССУ на ухвали суду першої та апеляційної інстанції у 2015 році, що на 0,1 % менше порівняно з 2014 роком (12 %); 1 ухвалу змінено.

Із загальної кількості скасованих ухвал 684 становлять ухвали, що перешкоджають подальшому провадженню у справі (скасовано із направленням справи для продовження розгляду до суду апеляційної інстанції (410) та до суду першої інстанції (274); 43 – із залишенням в силі ухвали суду, що була помилково скасована апеляційним судом; 3 – із вирішенням питання по суті; 2 – із залишенням без розгляду та 12 – із закриттям провадження у справі; 1 ухвалу змінено і вирішено питання по суті.

Найбільший відсоток скасованих упродовж 2015 року в касаційному порядку ухвал становлять відповідні судові рішення, постановлені судами Закарпатської (20 % зареєстрованих проваджень за касаційними скаргами, що надійшли до ВССУ на ухвали судів), Рівненської (18,2 %), Волинської і Київської (по 16,7 %) та Житомирської (16,1 %) областей. Найменший відсоток скасованих ухвал становлять ухвали, постановлені судами Луганської (6,7 %), Миколаївської (8,3 %), Хмельницької (8,6 %), Херсонської та Чернігівської (по 9,0 %) областей. Середній показник скасованих ухвал, постановлених судами, становить 12,9 % зареєстрованих проваджень за касаційними скаргами, що надійшли до ВССУ на ухвали судів.

Серед переглянутих колегіями у складі п'яти суддів у касаційному порядку цивільних справ більшість становлять справи позовного провадження, зокрема спори, що виникають із договорів (3,6 тис. справ, або 40,4 % загальної кількості переглянутих справ), із них 1,7 тис. справ, що виникають із договорів позики, кредиту, банківського вкладу. Розглянуто значну кількість справ про відшкодування шкоди (733 справи, або 8,3 %), спорів, що виникають з трудових правовідносин (672 справи, або 7,6 %) [1].

У разі оскарження ухвали апеляційного суду, яка не перешкоджає подальшому провадженню у справі (наприклад, про відкриття апеляційного провадження у справі, відкладення розгляду справи), подання скарги на ухвалу суду, що не підлягає касаційному оскарженню, а також при поданні касаційної скарги особою, яка не має передбаченого статтею 324 ЦПК права на касаційне оскарження, у тому числі особою, яка не брала участі у справі, про права та обов'язки якої суд першої чи апеляційної інстанції питання не вирішував, суддя-доповідач відповідно до цієї норми ЦПК постановляє ухвалу про повернення касаційної скарги. Якщо зазначені обставини буде встановлено після відкриття касаційного провадження у справі, суд касаційної інстанції постановляє ухвалу про закриття касаційного провадження у справі за такою скаргою та про її повернення особі, яка подала скаргу.

2.3. Повноваження суду касаційної інстанції в світлі реалізації права касаційного оскарження

Конституцією України (ст.129) передбачено, що однією з основних засад здійснення правосуддя у цивільних справах є забезпечення касаційного оскарження рішення суду. Цей конституційний припис знайшов своє подальше закріплення у нормативних актах. Так, згідно зі ст. 14 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та з урахуванням ст. 13 ЦПК України особи, які беруть участь у справі, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права та обов'язки, мають право на касаційне оскарження судових рішень у випадках і порядку, встановлених ЦПК України

[116]. Тож у механізмі захисту порушених прав, свобод чи інтересів особи важливе місце займає захист від помилкових судових рішень з метою усунення суддівських помилок на етапі реалізації права касаційного оскарження.

М.І. Сірий зазначає, що класичний постулат побудови демократичного правопорядку полягає в тому, що в системі національного права унітарної держави може існувати лише одна судова установа з повним набором ознак касаційної інстанції. Коротко сформулювати теорію судової касації можна одним реченням: верховний суд країни – касаційна інстанція. Таким чином, визначивши Верховний Суд України як найвищий судовий орган у системі судів загальної юрисдикції, Конституція прямо визначила його статус як касаційної інстанції. Враховуючи, що касаційною в повному розумінні цього слова може бути лише одна судова інстанція, Верховний Суд України є єдиною касаційною інстанцією в Україні [145].

Виходячи з предмета нашого дослідження нами визначено механізм реалізації права касаційного оскарження. Чільне місце в ньому займає механізм застосування норм, якими регулюється порядок розгляду справ у касаційному провадженні [28, с.103]. Тож, метою наукового пошуку у цьому підрозділі буде з'ясування повноважень суду касаційної інстанції, меж судового втручання у регулюванні питань захисту прав на цьому етапі знаходження цивільної справи, як суб'єкта, який і займається застосуванням норм права.

Повноваження суду касаційної інстанції визначені ст. 336 ЦПК. З цієї норми видно, що для різних об'єктів оскарження наступають різні процесуальні наслідки. Якщо оскаржується рішення суду, то суд касаційної інстанції вправі постановити ухвалу про відхилення касаційної скарги і залишення рішення без змін; про повне або часткове скасування рішення і передати справу на новий розгляд до суду першої або апеляційної інстанції; про скасування рішення апеляційного суду і залишити в силі судові рішення суду першої інстанції, що було помилково скасоване апеляційним судом; про скасування судових рішень і закрити провадження в справі або залишити заяву без розгляду і врешті скасувати судові рішення і ухвалити нове рішення або

змінити рішення, не передаючи справи на новий розгляд. В той час, як за наслідками розгляду касаційної скарги на ухвалу суд касаційної інстанції має право постановити ухвалу про відхилення касаційної скарги і залишення ухвали без змін або скасувати ухвалу, що перешкоджає подальшому провадженню у справі [29, с.98].

Важливим у дослідженні повноважень суду касаційної інстанції є питання про межі розгляду справи судом [23, с. 81-92.]. В теорії цивільного процесу ці питання досліджувалися такими вченими-процесуалістами як О.Є. Борисова, К.В. Гусаров, В.В. Комаров, Д.Д. Луспеник тощо. Проте, дискусія залишається актуальною.

А.В. Лужанський пише, що поняття «межі розгляду справи судом касаційної інстанції» визначають як комплексне родове поняття, яке включає в себе такі поняття як «межі касаційної скарги», «межі позовних вимог, заявлених у суді першої інстанції» та «доводи касаційної скарги». Межі касаційної скарги визначаються такими обов'язковими складовими: дотримання процедури оскарження, відповідність касаційної скарги за її змістом та формою вимогам закону, належний суб'єкт та об'єкт оскарження, суть клопотання суб'єкта оскарження щодо оскаржуваного судового акта. Межі позовних вимог окреслюються питаннями, які розглядав суд першої інстанції на підставі позовної заяви. Обсяг доводів касаційної скарги не повинен виходити за межі, визначені у законі, які стосуються неправильного застосування норм матеріального і процесуального права [89, с.6, 9].

Д.Д. Луспеник зазначає, щоб перегляд судових рішень, які набрали законної сили, міг бути визнаний ефективним, необхідні певні умови: перегляд таких рішень лише при чітко визначених обставинах, перелік яких установлюється законодавством; встановлення прийнятних строків перегляду, співмірних нормальному (розумному) руху цивільного процесу; здійснення оскарження особами, які беруть участь у справі, або особами, про права та обов'язки яких ухвалене рішення без залучення їх до участі у справі; наявність

лише однієї інстанції, яка переглядає судові акти, що набрали законної сили [92, с.100-101].

Крім того, для процедури розгляду справи у касаційному порядку надзвичайно важливим є чітке встановлення законодавцем меж розгляду справи судом касаційної інстанції та визначення таких його повноважень, щоб не було дублювання з іншим контролюючим судом нижчої інстанції, який переглядає судові рішення, тобто із судом апеляційної інстанції [37, с. 38-45].

О.О. Борисова, розкриваючи сутність касаційного провадження РФ пише, що в основу законодавчої регламентації покладено правову конструкцію наглядового провадження, за яким раніше здійснювався контроль законності рішень суду, що набрали законної сили [14, с.654]. Згодом, аналізуючи Федеральний конституційний закон Російської Федерації від 7 лютого 2011 року №1-ФКЗ (у ред. від 01.06.2011 р.) та Федеральний закон від 9 грудня 2010 року № 353-ФЗ «Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу Російської Федерації» вона зазначає, що до інституту касації внесені суттєві зміни, які змінили його правову природу. Змінено суб'єктний склад, об'єкти оскарження, зміст та передумови виникнення цивільних процесуальних відносин на цій стадії [15, с. 40-72]. Цивільним процесуальним кодексом Російської Федерації (ст. 390. Полномочия суда кассационной инстанции) передбачено, що суд касаційної інстанції, перевіряє законність і обґрунтованість рішень виходячи з доводів, викладених в касаційній скарзі пояснень і заперечень стосовно скарги. В інтересах законності суд касаційної інстанції вправі перевірити рішення суду у повному об'ємі. При цьому суд касаційної інстанції не вправі перевіряти законність судових постанов в тій частині, в якій вони не оскаржуються, а також законність судових постанов, які не оскаржуються [38].

Аналізуючи досвід Франції та Німеччини науковці відмічають, що, наприклад, касаційний суд Франції не переглядає справи нижчих судів по суті, а здійснює юридичну перевірку правильності ухвалених ними рішень з питань застосування норм матеріального та процесуального права. Вищий касаційний

суд Італії розглядає скарги з питань права на постанови судів у цивільних справах, спори про компетенцію судів, а також забезпечує точне дотримання та однакове тлумачення закону, єдність національного права. Верховний федеральний суд Німеччини не досліджує фактичний бік справи на стадії ревізії, а перевіряє лише діяльність судів, пов'язану з правильним застосуванням норм матеріального та процесуального права [106, с.25–26].

Питання про межі розгляду справи судом було предметом аналізу Ради Європи. Позиція Ради Європи щодо меж розгляду цивільної справи касаційною інстанцією висвітлена у Рекомендації № R(95) у контексті введення в дію і покращення функціонування систем і процедур оскарження по цивільним і господарським справам, яка прийнята Комітетом Міністрів держав-членів Ради Європи 7 лютого 1995 року. Відповідно до вказаного документа питання судового спору вирішується судом першої інстанції на основі пред'явлених доказів і встановлених фактів. Контроль за діяльністю суду першої інстанції по розгляду цивільної справи в частині права і факту здійснює суд другої інстанції. Суд третьої інстанції повинен забезпечувати однакове тлумачення закону. Звернення до суду третьої інстанції має мати винятковий характер і здійснюватись тільки у справах, які вже розглядалися судами двох попередніх інстанцій. Крім того, підкреслюючи роль і значення суду третьої інстанції Комітет Міністрів рекомендує побудувати цю систему перегляду таким чином, щоб такий суд розглядав справи, які розвиватимуть право або сприятимуть однаковому тлумаченню закону. Вони також можуть бути обмежені апеляціями по тих справах, де питання права мають значення для широкого загалу. Від особи, яка подає скаргу слід вимагати обґрунтування причин, з яких її справа сприятиме досягненню таких цілей [4, с.306].

Межі розгляду справи судом касаційної інстанції у цивільному судочинстві України визначені ст. 335 ЦПК України.

Реалізуючи передбачені законом повноваження щодо перевірки законності судового рішення, зокрема при скасуванні рішення з ухваленням нового, не передаючи справу на новий розгляд, при якому суду необхідно

перевірити правильність вибору норми матеріального права до фактичних обставин справи суд касаційної інстанції ухвалює судові рішення на основі свого внутрішнього переконання [91, с.12].

Суд касаційної інстанції перевіряє законність судових рішень лише в межах позовних вимог, заявлених у суді першої інстанції (ч. 2 ст. 335 ЦПК України). Так само й суд апеляційної інстанції (ч. 1 ст. 303 ЦПК України) перевіряє законність рішення суду першої інстанції в межах як доводів апеляційної скарги так і вимог, заявлених у суду першої інстанції. Тобто будь-яка вимога повинна бути насамперед предметом розгляду в суді першої інстанції.

Російський вчений І.Г. Арсенов вважає неможливим для суду касаційної інстанції виходити за межі скарги та наведених у ній доводів: загальне правило здійснення касаційного контролю повинно бути обмежено наведеними у касаційній скарзі доводами із чітким законодавчим визначенням меж можливих відступів від принципу змагальності та диспозитивності в публічних інтересах [5, с. 117].

Відповідно до ч. 1 ст. 335 ЦПК України загальним правилом є перевірка законності рішення суду виходячи лише з доводів, наведених у касаційній скарзі. В юридичній літературі на безумовність дотримання цього правила касаційним судом зверталась увага [50, с. 27]. Проте із зазначеного правила є винятки, зокрема в ч. 3 ст. 335 ЦПК України суду касаційної інстанції дозволено не обмежуватися доводами, наведеними у касаційній скарзі, якщо під час розгляду справи буде виявлено неправильне застосування норм матеріального права або порушення норм процесуального права, які є обов'язковими підставами для скасування рішення.

Слід зазначити, що згідно з Постановою Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 14 червня 2012 року № 10 «Про судову практику розгляду цивільних справ у касаційному порядку» у п. 18 передбачено, що у разі, якщо касаційну скаргу подано на рішення щодо частини вирішених вимог, суд касаційної інстанції

відповідно до принципу диспозитивності не має права робити висновки про неоскаржену частину ні в мотивувальній, ні в резолютивній частині судового рішення, а в описовій частині повинен зазначити в якій частині вимог судового рішення не оскаржується.

Із вищевикладеного випливає, що межі розгляду цивільних справ касаційною інстанцією передбачають можливість розгляду справи в межах касаційної скарги правильність застосування судом першої або апеляційної інстанції норм матеріального чи процесуального права і не може встановлювати або (та) вважати доведеними обставини, що не були встановлені в рішенні чи відкинуті ним, вирішувати питання про достовірність або недостовірність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими. Суд касаційної інстанції перевіряє виключно законність судових рішень і не має права перевіряти обґрунтованість судового рішення. Можемо навести такий приклад, ухвалою ВССУ від 27 червня 2012 року (справа 6-5682св12) скасовано ухвалу апеляційного суду, якою було залишено без розгляду апеляційну скаргу, та передано питання про відкриття апеляційного провадження у справі на новий розгляд до суду апеляційної інстанції. Залишаючи апеляційну скаргу без розгляду, суд апеляційної інстанції виходив із того, що апеляційну скаргу на ухвалу суду першої інстанції заявником подано з пропуском встановленого законом процесуального строку. Скасовуючи зазначену ухвалу суду апеляційної інстанції, ВССУ виходив із того, що у касаційній скарзі заявник зазначав, що апеляційну скаргу подано ним у межах встановленого процесуального строку, на підтвердження цієї обставини до касаційної скарги було долучено відповідні докази. ВССУ дійшов висновку, що зазначена обставина потребує перевірки, оскільки має значення для правильного вирішення питання про відкриття апеляційного провадження, а тому постановлення апеляційним судом оскаржуваної ухвали без перевірки та належної оцінки зазначеного посилання є помилковим [169].

При такій правовій регламентації (право долучити до касаційної скарги додаткові матеріали) дещо порушується вимога кореспондуючої співмірності,

оскільки у ч. 1 ст. 328 ЦПК України не передбачено права іншої сторони при поданні заперечень на касаційну скаргу долучити додаткові матеріали, які б спростовували матеріали, додані до такої скарги. Наприклад, у ст. 324 ЦПК України 1963 року (у редакції від 21 червня 2001 року) було зазначено, що за формою і змістом пояснення (заперечення) на касаційну скаргу подаються за правилами подання такої скарги. Це означало, що до заперечення на касаційну скаргу можна було долучити додаткові матеріали, які б спростовували матеріали, що були додані до касаційної скарги, й це було правильним у контексті співмірності прав та обов'язків сторін у справі [90, с.29].

Наприклад, Верховний Суд України ухвалою від 26 травня 2010 року (справа № 6-10390св10) задовольнив касаційну скаргу Н. і Ш. та скасував рішення Печерського районного суду м. Києва від 5 червня 2009 року й ухвалу апеляційного суду м. Києва від 26 січня 2010 року з передачею справи на новий розгляд до суду першої інстанції. Причиною скасування судових рішень стали додані до касаційної скарги правовстановлюючі документи, які не були подані до попередніх судових інстанцій і які свідчили про те, що зазначені особи є власниками об'єкта нерухомого майна, до участі у справі їх не залучили і на це майно визнано право власності за іншими особами [170].

За таких обставин суд касаційної інстанції має право застосувати наступне повноваження – скасувати ухвалені судові рішення та передати справу на новий розгляд до суду першої інстанції навіть у контексті ч. 2 ст. 338 ЦПК України, оскільки в такому разі суд першої інстанції допустив порушення норм процесуального права (щодо визначення суб'єктного складу спору, якщо це стосується відповідача чи третьої особи, яких суд може зі згоди позивача залучити до участі у справі), що унеможливили встановлення фактичних обставин, які мають значення для правильного вирішення справи.

С.Я. Фурса з приводу цього пише, що з одного боку вихід за межі скарги певною мірою суперечить принципам диспозитивності та змагальності, оскільки касаційний суд у цьому випадку відіграє роль не арбітра, а активного учасника процесу доведення; з іншого, – вказує, що із цим слід погодитись,

адже саме суд має кваліфікувати спірні правовідносини згідно із законом, а не за формальним волевиявленням осіб [192, с.862].

Д.Д. Луспеник звертає увагу, що зі змісту ч. 3 ст. 335 ЦПК України, можна дійти висновку, що зазначена норма наділяє суд касаційної інстанції повноваженнями вийти за межі доводів, наведених у касаційній скарзі, у разі встановлення порушення норм матеріального або процесуального права, що є обов'язковими підставами для скасування рішення. Це означає, що в ЦПК України мають бути норми про обов'язкове скасування рішення (незалежно від його законності) в разі порушення як норм матеріального, так і процесуального права. Проте до прийняття Закону України «Про судоустрій і статус суддів» у ЦПК України були норми права, які містили обов'язок касаційного суду скасувати рішення суду лише при порушеннях норм процесуального права (статті 338, 340), і не було аналогічної обов'язкової норми при порушеннях норм матеріального права. Зокрема, у ст. 341 ЦПК України передбачено, що суд касаційної інстанції має право скасувати рішення й ухвалити нове або його змінити, якщо застосовано закон, який не поширюється на ці правовідносини, чи не застосовано закон, який підлягає застосуванню [204]. Зазначена норма не є імперативною. Понад те, з набуттям чинності Законом України «Про судоустрій і статус суддів» положення ч. 3 ст. 335 ЦПК України, до якої не внесли зміни і яка приписує суду касаційної інстанції вийти за межі доводів, наведених у касаційній скарзі, в разі встановлення порушення норм матеріального або процесуального права, які є обов'язковими підставами для скасування рішення, вже діяти взагалі не буде, тобто вона є зайвою у процесуальному регламенті (а це питання щодо законодавчої техніки).

Як зазначав Д.Д. Луспеник, одна норма права, яка приписує суду касаційної інстанції діяти певним чином і яка є відсильною, не підкріплена іншою імперативною нормою права [89, с.30-31].

За таких обставин, враховуючи вище викладене, ми констатуємо некоректність формулювань правил ст. 335 ЦПК України і в наступних підрозділах цього Розділу будемо аналізувати їх більш докладно досліджуючи

повноваження суду касаційної інстанції на різних стадіях касаційного провадження.

Мета розгляду справи в касаційному провадженні співпадає із завданнями цивільного судочинства і полягає у захисті порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Чітка регламентація процедури розгляду справ у касаційному порядку дозволить механізм захисту у цьому провадженні зробити якісним, повним та своєчасним.

Інститут касаційного перегляду законності судових рішень в теорії цивільного процесу досліджувався такими вченими-процесуалістами як С.С.Бичковою, С.В.Васильєвим, К.В. Гусаровим, В.В. Комаровим, П.І.Шевчуком, М.Й. Штефаном. Проте, питання структури та стадійності касаційного провадження потребує подальшого удосконалення.

Крім меж судового розгляду цивільної справи у касаційному провадженні метою цього підрозділу є аналіз саме структури касаційного провадження, зокрема такого його начального етапу як відкриття провадження за касаційною скаргою. Виокремлення окремих стадій цього провадження на наш погляд надасть можливість більш детально з'ясувати якими повноваженнями наділені як сторони так і суд на кожній зі стадій з метою виявлення недоліків у механізмі захисту права на цьому етапі.

На думку Васильєва С.В., розгляд скарги касаційною інстанцією складається з трьох взаємозалежних частин: 1) підготовка справи; 2) розгляд справи; 3) ухвалення рішення і постановлення ухвали [18, 348]. О.І. Сафончик вважає, що стадія перегляду у касаційному порядку рішень і ухвал суду першої інстанції, що набрали законної сили, після їх перегляду апеляційним судом, складається з чотирьох частин: 1) відкриття; 2) підготовка справи до касаційного розгляду; 3) розгляд справи по суті; 4) ухвалення рішення, постановлення ухвали та їх проголошення судом касаційної інстанції [201, 430]. Ми пропонуємо виокремити у касаційному провадженні такі стадії: 1) відкриття провадження у справі; 2) підготовка справи до розгляду; 3)

попередній розгляд справи судом касаційної інстанції; 4) розгляд справи судом касаційної інстанції; 5) оголошення рішення (ухвали) судом касаційної інстанції. Обґрунтуємо нашу позицію.

Касаційна скарга, як зазначено у статті 327 ЦПК України, подається безпосередньо до суду касаційної інстанції, де вона реєструється у визначеному порядку, та не пізніше наступного дня передається судді – доповідачу

Аналізуючи повноваження суду касаційної інстанції на стадії відкриття провадження слід зазначити, що вони регулюються ст. 328 ЦПК України. Вчинення процесуальних дій та здійснення організаційних заходів, щодо забезпечення своєчасного та якісного розгляду справи на цьому етапі покладено на суддю-доповідача.

Перш за все, він протягом трьох днів вирішує питання про відкриття касаційного провадження, в разі виявлення недоліків касаційної скарги надає строк на усунення цих недоліків. Обов'язковою передумовою відкриття касаційного провадження є сплата особою, яка подає скаргу, необхідної суми судового збору. Якщо відповідно до законодавства особу звільнено від сплати судового збору, до скарги обов'язково додається документ, яким це підтверджується. Відповідно до п. 10 Постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ «Про судову практику розгляду цивільних справ у касаційному порядку» 14.06.2012 № 10 для вирішення питання про відкриття касаційного провадження у справі суддя-доповідач повинен, зокрема, перевірити: 1) чи передбачено законом можливість касаційного оскарження ухвал судів першої чи апеляційної інстанцій; 2) чи було рішення суду першої інстанції предметом апеляційного перегляду по суті; 3) наявність в особи, яка подає скаргу, права на касаційне оскарження судового рішення; 4) чи дотримано строк подання касаційної скарги; 5) відповідність касаційної скарги вимогам закону щодо форми та змісту; 6) наявність копій касаційної скарги і додатків до неї (письмових матеріалів) відповідно до кількості осіб, які беруть участь у

справі; 7) чи сплачено в належному розмірі та у визначеному порядку судовий збір [121].

Якщо в касаційній скарзі заявляється клопотання про скасування судового рішення апеляційного суду та залишення в силі судового рішення суду першої інстанції, до скарги мають бути додані як судові рішення апеляційного суду, яке оскаржується, так і судові рішення суду першої інстанції, оскільки залишити його в силі, не перевіривши на предмет законності, неможливо.

Повноваження суду щодо вирішення процесуальних дій про усунення недоліків касаційної скарги регламентовані ст. 121 ЦПК України, отже у разі встановлення суддею-доповідачем недоліків в оформленні касаційної скарги чи несплаті відповідного судового збору, він постановляє ухвалу, в якій зазначаються підстави залишення заяви без руху, про що повідомляє заявника і надає йому термін на усунення недоліків, який не може перевищувати п'яти днів з дня отримання заявником ухвали. Таке розуміння цього припису закладено і в Постанові Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ «Про судову практику розгляду цивільних справ у касаційному порядку» від 14.06.2012 р. № 10, де у п.10 зазначено, якщо касаційна скарга за формою і змістом не відповідає вимогам, встановленим статтею 326 ЦПК України, перелік яких є вичерпним (зокрема, якщо у скарзі не зазначено у чому саме полягає неправильне застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права), суддя-доповідач відповідно до частини другої статті 328 ЦПК застосовує положення статті 121 ЦПК та ухвалою залишає касаційну скаргу без руху.

В ухвалі суду необхідно навести підстави залишення касаційної скарги без руху та визначити строк для усунення недоліків з урахуванням реальної можливості отримання заявником копії ухвали та виправлення недоліків (зокрема, підписання скарги, подання довіреності, оригіналів документів про сплату судового збору, завірених копій судових рішень), який не може

перевищувати п'яти днів із дня отримання ухвали особою, яка подала касаційну скаргу.

В ухвалі має бути зазначено про наслідки невиконання вимог щодо усунення недоліків (частина друга статті 121 ЦПК України). У разі невиконання вимог закону, наведених в ухвалі про залишення скарги без руху, суддя-доповідач постановляє ухвалу про визнання касаційної скарги неподаною та її повернення.

В той же час суди іноді неправильно тлумачать вимогу про обов'язковість сплати судового збору при будь-якому зверненні до суду. Нормами розділу VII ЦПК України, Законом України «Про судовий збір» не передбачено необхідності сплати судового збору за подання скарги на рішення, дії або бездіяльність державного виконавця чи іншої посадової особи державної виконавчої служби, отже, за подання такої скарги судовий збір не сплачується [187].

Оскільки в ч.2 ст. 328 ЦПК України стосовно застосування правил, закріплених у ст. 121 ЦПК України немає посилань на виокремлення дії правил, закріплених в інших частинах цієї статті, а у ч.2 ст. 328 є посилання тільки на дві процесуальні дії (1) неналежне оформлення скарги та 2) несплата судового збору), то виникає запитання в якому обсязі діють закріплені правила з інших частин цієї статті (с.121). Коментуючи статтю 328 ЦПК України науковці не дають належної оцінки цій ситуації [137, с.500; 83, с.800; 203, с.649]. Можемо припустити, що вона (ст. 121 ЦПК України) діє в повному обсязі. Тож у разі не усунення зазначених вище недоліків касаційної скарги наступають наслідки, передбачені ч.2 ст. 121 ЦПК, а саме скарга вважається неподаною і повертається заявнику. Стосовно застосування цього правила такі дії суду можна вважати цілком логічними. Але знов залишається питання про можливість застосування судом касаційної інстанції правил, закріплених у частинах 3,4,5 ст.121 ЦПК України та як вони співвідносяться із правилами, закріпленими у частинах 3,4,5,6 статті 328 ЦПК України. Нажаль чіткої відповіді на це питання немає не тільки в теорії цивільного процесу, але й у

вище згаданій Постанові Пленуму також немає належних коментарів до цієї норми.

Детальний аналіз ст. 328 ЦПК України дає можливість зробити висновок, що суддя – доповідач на цій стадії касаційного провадження вчиняє такі процесуальні дії: 1) залишає касаційну скаргу без руху та надає час на усунення недоліків; 2) повертає касаційну скаргу; 3) відмовляє у відкритті касаційного провадження; 4) відкриває касаційне провадження. Цілком зрозуміло, що між поверненням касаційної скарги та відмовою у відкритті касаційного провадження настають різні процесуальні наслідки. Але, з правил, закріплених у ст. 328 ЦПК України процесуальні наслідки вбачаються тільки стосовно процесуальної дії «відмови відкриття провадження у справі» - п.4 ч.4 ст.328 ЦПК України – суддя-доповідач відмовляє у відкритті касаційного провадження у справі у випадку, якщо є ухвала про відмову у відкритті касаційного провадження за касаційною скаргою цієї особи на це саме рішення чи ухвалу. Стосовно процесуальних наслідків повернення касаційної скарги разом з доданими до скарги матеріалами, то в цій статті будь-які застереження відсутні. Отже, ми знов застосовуємо правила ст. 121 ЦПК, яка містить у частині 5 правило проте, що повернення заяви не перешкоджає повторному зверненню із заявою до суду, якщо перестануть існувати обставини, що стали підставою для повернення заяви. Тож, цілком логічно, що в касаційному провадженні буде застосовуватися і правило, закріплене у частині 3 ст. 121 ЦПК України, якою передбачені додаткові підстави для повернення заяви, зокрема: 1) до відкриття провадження у справі особа звертається із заявою про поверненні їй касаційної скарги; 2) касаційна скарга подана недієздатною особою; 3) касаційну скаргу від імені касатора подано особою, яка не має повноважень на ведення справи; 4) касаційна скарга подана в справі про розірвання шлюбу під час вагітності дружини або до досягнення дитиною одного року без дотримання вимог, встановлених Сімейним кодексом України. Стосовно останньої підстави можуть виникнути питання скажімо про те, що під час розгляду справи в суді першої інстанції або в суді апеляційної інстанції

було невідомо, що дружина вагітна. Або особа, яка звертається до суду із касаційною скаргою буде оскаржувати своє батьківство. На наш погляд, стосовно цієї підстави повернення касаційної скарги слід імперативний акцент змінити на «розсуд суду» і дати можливість суду вирішувати це питання в залежності від обставин конкретної ситуації. Стосовно такої підстави повернення заяви як «справа не підсудна цьому суду» (п.4 ч.3 ст.121 ЦПК України), то цілком зрозуміло, що вона не буде діяти в силу об'єктивних обставин. Враховуючи все вище викладене, ми можемо зробити попередній висновок, що при вирішенні питань про відкриття касаційного провадження і всіляких ускладнень, що виникають при цьому є некоректним відсилати до норми, що регулює питання відкриття позовного провадження за позовною заявою. Це може викликати неправильне тлумачення обох норм і буде ускладнювати процедуру допуску до судового захисту на рівні суду касаційної інстанції. Підстави відкриття касаційного провадження, відмови у відкритті касаційного провадження та ускладнення, що виникають при цьому цілком можна передбачити в одній нормі – ст. 328 ЦПК України. На необхідність детальної регламентації питань відмови відкриття касаційного провадження або повернення касаційної скарги вказує і те, що частиною 6 статті 328 ЦПК визначено таке повноваження суду касаційної інстанції як повернення касаційної скарги, але з інших частин цієї статті важко зрозуміти у яких випадках скарга повертається. Але в усякому разі є зрозумілим, що про повернення касаційної скарги суддя постановляє ухвалу. Копія ухвали про повернення касаційної скарги разом з доданими до скарги матеріалами направляються особі, яка подавала касаційну скаргу, а касаційна скарга залишається в суді касаційної інстанції (ст. 328 ЦПК).

У 2011 році змінено порядок відкриття касаційного провадження у зв'язку з пропуском строку на касаційне оскарження. Зокрема, передбачено ще додаткові підстави для залишення скарги без руху, а саме:

- якщо вона подана після закінчення строків оскарження, і особа, яка її подала, не порушує питання про поновлення цього строку;

- або якщо підстави, вказані нею у заяві, визнані судом неповажними.

При цьому, протягом тридцяти днів з моменту отримання ухвали про залишення скарги без руху скажник має право звернутися до суду касаційної інстанції з заявою про поновлення строків на оскарження або вказати інші підстави для поновлення строку.

Якщо таку заяву особа не подасть або зазначені нею підстави для поновлення строку оскарження будуть визнані судом неповажними, то суд відмовляє у прийнятті касаційної скарги.

Такими змінами законодавець позбавив особу можливості повторного звернення з касаційною скаргою. Крім того, цілком логічним буде витлумачення правила, закріпленого у ч.3 ст. 328 ЦПК України, що тридцятиденний строк звернення до касаційного суду із заявою про поновлення строків на оскарження або з іншими підставами для поновлення строку не підлягає поновленню, незалежно від причин його пропуску. Єдине що звертає на себе увагу, так це те, як буде визначатися перебіг цього строку, адже у цій нормі зазначено «...з дня отримання ухвали про залишення касаційної скарги без руху...». Тобто, якщо особа не отримала таку ухвалу, то перебіг строку не розпочався.

Звертає на себе увагу і та обставина, що цією ж нормою встановлені припиняючі строки стосовно касаційної скарги прокурора, органу державної влади чи органу місцевого самоврядування. Незалежно від поважності причин пропуску строку касаційного оскарження суд касаційної інстанції відмовляє у відкритті касаційного провадження у разі, якщо касаційна скарга подана після спливу одного року з моменту набрання оскаржуваним судовим рішенням законної сили. Ми вважаємо, що ці два вкрай важливих правила слід включити до ст. 325 ЦПК України, якою регламентується строк, протягом якого може відбуватися реалізація права касаційного оскарження.

Неоднозначним та потребує критичного аналізу перелік підстав для відмови суддею-доповідачем у відкритті касаційного провадження, закріплений у ч.4 ст. 328 ЦПК України. До них належать такі:

- 1) справа не підлягає касаційному розгляду у порядку цивільного судочинства;
- 2) справа не переглядалася в апеляційному порядку;
- 3) є ухвала про закриття касаційного провадження у зв'язку з відмовою цієї особи від касаційної скарги на це саме рішення чи ухвалу;
- 4) є ухвала про відхилення касаційної скарги цієї особи або про відмову у відкритті касаційного провадження за касаційною скаргою цієї особи на це саме рішення чи ухвалу;
- 5) касаційна скарга є необґрунтованою і викладені в ній доводи не викликають необхідності перевірки матеріалів справи.

Якщо суддя-доповідач встановив факти, що свідчать про неправильне застосування норм матеріального права чи порушення норм процесуального права, навіть якщо на це не посилається скажчик, касаційне провадження повинно бути відкрите, незалежно від обґрунтованості касаційної скарги.

Аналіз ст. 328 ЦПК України дає можливість зрозуміти, що суддя-доповідач одноособово вирішує питання процесуального характеру, такі як: витребує справу із суду першої інстанції, надсилає копії касаційної скарги та доданих до неї матеріалів особам, які беруть участь у справі, установлює строк, протягом якого можуть бути подані заперечення на касаційну скаргу. Крім цього він ще й вирішує такі питання, що мають важливе значення для подальшого руху справи в суді, а саме: поновлення строку на подання касаційної скарги, відкриття касаційного провадження, зупинення виконання рішення (ухвали) суду, що набрало законної сили). Тож можна погодитися із Євграфовою Є., що постає питання, а чи все в такому разі передбачено законодавцем для забезпечення об'єктивності, неупередженості та справедливості під час учинення суддею-доповідачем названих процесуальних дій. Адже вжиті ним заходи, з одного боку, є підготовчою стадією касаційного провадження, а з другого – початком цього провадження. На підготовчій стадії суддя-доповідач вживає заходів для забезпечення об'єктивного розгляду справи судом касаційної інстанції, ухвалення останнім законного й

умотивованого рішення. Саме в цьому, як свідчить судова практика, полягає зміст поняття «суддя-доповідач», його місії в касаційному провадженні [58, с.10].

Таке складне питання, що має оціночний характер, як відмова у відкритті касаційного провадження у випадку, якщо касаційна скарга є необґрунтованою і викладені в ній доводи не викликають необхідності перевірки матеріалів справи також винесено законодавцем на одноособове вирішення суддею-доповідачем. Ці законодавчі положення штучно створюють загрозу реалізації конституційного право на касаційне оскарження.

Ми підтримуємо В.Сердюка в тому, що ці процесуальні дії, передбачені п. 5 ч. 3 ст. 328 ЦПК, суперечать принципу колегіального розгляду справи, закріпленого в ч. 2 ст. 129 Конституції України та ч. 1 ст. 15 Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

Відповідно до зазначеного принципу судочинства, зокрема й цивільного, розгляд справи в касаційному порядку здійснюється судом у складі не менше трьох професійних суддів (ч.4 ст.18 ЦПК України). Специфіка касаційного розгляду цивільних справ полягає в тому, що на цій стадії відбувається перегляд рішень попередніх судових інстанцій виключно в правовому аспекті, тобто «касаційне провадження є своєрідним правовим наглядом за судовими рішеннями» [141, с.85].

Як видно зі змісту п. 5 ч. 3 ст. 328 ЦПК України суддя-доповідач, відмовляючи у відкритті касаційного провадження фактично здійснює перевірку касаційної скарги на її обґрунтованість. Ми погоджуємося із Ю. Гаркушею в тому, що він(суддя-доповідач) передчасно та недоречно дублює одну із основних функцій колегії суддів у частині попереднього та судового розгляду справи. До того ж він неформально розглядає справу по суті та вирішує остаточну долю касаційного провадження. Таким чином, діє одноособово, поза межами колегіального розгляду справи [31, с.76].

Склад суду під час розгляду справи в касаційному порядку регламентовано п. 4 ст. 18 ЦПК та ч. 1 ст. 333 ЦПК. При цьому треба звернути

увагу на різне визначення складу суду касаційної інстанції для розгляду справи – не менше трьох суддів (ст. 18) та у складі п'яти суддів (ст. 333). Ю. Навроцька вважає, що це пов'язано з тим, що у касаційній інстанції, окрім судового розгляду справи по суті, передбачено попередній розгляд справи (попереднє судове засідання), яке проводиться у складі трьох суддів у нарадчій кімнаті без повідомлення осіб, які беруть участь у справі. Хоча, швидше, це слід розцінювати як недолік законодавчої техніки, який вартувало б усунути, адже, за аналогією, у тій же самій ст. 18 ЦПК щодо складу суду апеляційної інстанції чітко визначено – «колегія у складі трьох суддів», незважаючи на те, що підготовка справи до розгляду в суді апеляційної інстанції здійснюється суддею-доповідачем одноособово. Крім того, вона звертає увагу, що розгляд справи в касаційній інстанції без інформування про таких осіб, які беруть участь у справі, що має місце в переважній більшості випадків, унеможливорює реалізацію права осіб, які беруть участь у справі, на заявлення відводу, в тому числі не тільки одному судді колегії, а й усій колегії. З аналізу процесуального законодавства можна зробити висновок, що судових дебатів у касаційному провадженні не передбачено, навіть якщо розгляд справи в касаційному провадженні відбувається за участі осіб, які беруть участь у справі. Адже вислухавши пояснення осіб, які беруть участь у справі, суд виходить відразу до нарадчої кімнати. Як зазначає С.Я. Фурса, на практиці така формальна вимога часто не виконувалася, оскільки виходили із зали судових засідань особи, які беруть участь у справі, а зала судових засідань умовно трансформувалася у нарадчу кімнату [194, с. 859].

Таким чином, ми ще раз наголошуємо, що можна зробити висновок, що положення п. 5 ч. 3 ст. 328 ЦПК України, якими встановлені вище перелічені повноваженнями судді-доповідача створюють загрозу для ефективної реалізації конституційного права особи на касаційне оскарження.

Наступною стадією касаційного провадження є підготовка справи до розгляду. Ця стадія є обов'язковою, з огляду на імперативність припису ст. 331 ЦПК України, де зазначено, що після отримання справи суддя – доповідач

готує доповідь, у якій викладає обставини, необхідні для ухвалення рішення суду касаційної інстанції, з'ясовує питання про склад осіб, які беруть участь у справі. Законодавець визначає строки проведення цієї стадії – десять днів з моменту отримання справи суддею – доповідачем. Але ж, як мінімум три дні з дня отримання касаційної скарги виділяється на вирішення питання про відкриття провадження у справі. Хоча у ст. 331 ЦПК України зазначено – «після отримання справи» - від кого суддя – доповідач її отримує? Зрозуміло, що статус «справа» касаційна скарга з матеріалами набуває після відкриття провадження у справі. Але ж це не означає, що ця ухвала має бути знов реєстрована у автоматизованій системі документообігу суду. І перебіг процесуальних строків буде вестися з моменту реєстрації, а не з моменту постановлення ухвали про відкриття провадження у справі. Тож ми можемо зробити висновок, що правила ст. 331 ЦПК України потребують свого більш коректного уточнення.

Найбільш ґрунтовне дослідження стосовно виокремлення стадії підготовки цивільної справи до судового розгляду саме як самостійної стадії цивільного процесу було здійснено Н.Л. Бондаренко-Зелінською. Ми вважаємо, що ця стадія існує в усіх видах цивільного судочинства і в усіх провадженнях цивільного процесу. Ми цілком підтримуємо автора в тому, що в зв'язку з тим, що сутність підготовки цивільних справ як самостійної і обов'язкової процесуальної стадії в чинному, цивільному процесуальному законодавстві чітко не визначена, досі деякі судді розглядають її як факультативний етап цивільного процесу. Це, у свою чергу, призводить до неналежного ставлення з боку суду до проведення підготовчих дій по конкретних справах і, як наслідок, до постановлення незаконних і необґрунтованих рішень [12, с.84].

В теорії цивільного процесу з цього приводу існують дві протилежні точки зору. Стосовно першої, підготовка цивільних справ до судового розгляду є тільки етапом, частиною стадії або «ніби стадією» [12, с.84].

Прихильники цієї точки зору в обґрунтування своєї позиції наводять

доводи про те, що підготовка справ до судового розгляду не є самостійною процесуальною стадією, оскільки сукупність процесуальних дій, які мають місце в ній, незначна за обсягом, і остання не носить завершального характеру, тобто провадження в справі не може бути завершене на етапі підготовки [44, с.26].

Критикуючи такий підхід Н.Л. Бондаренко-Зелінська стверджує, що підготовку цивільних справ до судового розгляду складають не тільки процесуальні дії, визначені ст. 130 ЦПК України, але й інші, потреба у вчиненні яких може виникнути в процесі підготовки конкретної справи, а також інтелектуальна діяльність. Наприклад, при вирішенні питань про готовність справи до судового розгляду, що здійснюються на етапі підготовки, суддя поряд з процесуальними діями здійснює комплекс мисленнєво-логічних операцій. При цьому визначити, чи є обсяг останніх «незначним», практично неможливо.

Тобто не обсяг, а зміст обумовлюють визнання тієї чи іншої сукупності процесуальних дій самостійною процесуальною стадією. Головним тут має виступати критерій достатності даних дій для досягнення найближчої процесуальної мети.

Крім того, після порушення цивільної справи суддя вирішує комплекс завдань (питань), спрямованих на забезпечення готовності конкретної справи до розгляду [12, с.85].

Більш переконливою, на думку Н.Л.Бондаренко-Зелінської, є друга точка зору, прихильники якої розглядають підготовку цивільних справ до судового розгляду як самостійну стадію цивільного процесу [42, с.10].

До основних ознак, на підставі яких підготовку цивільних справ до судового розгляду слід віднести до самостійної процесуальної стадії, належать такі:

наявність специфічної процесуальної мети, завдань, що стоять перед судом при її здійсненні;

особливість правового статусу учасників процесу;

спеціальне процесуальне оформлення проміжних результатів відповідними процесуальними актами;

особливість закріплення кінцевих матеріально-правових результатів (прийнятих рішень);

специфіка прояву процесуальних принципів на даній стадії.

Таким чином, всі вищеперераховані ознаки притаманні підготовці цивільних справ до судового розгляду, що дає підстави стверджувати, що остання є не етапом, частиною стадії (або провадженням), а самостійною процесуальною стадією цивільного процесу [12, с.86].

Таким чином, підготовка цивільних справ до судового розгляду є самостійною та обов'язковою стадією касаційного провадження, що впливає зі змісту ст. 331 ЦПК України.

Отже, повноваження суду касаційної інстанції на стадії підготовки справи до судового розгляду зводяться до комплексу процесуальних дій, спрямованих на створення умов для повного, неупередженого та об'єктивного розгляду і вирішення справи по суті.

Після підготовки справи слідує стадія попереднього розгляду справи. Вона також є обов'язковою. В цій стадії вирішуються дуже важливі питання. Суддя-доповідач доповідає колегії суддів про вже проведені підготовчі дії та обставини, необхідні для ухвалення судового рішення судом касаційної інстанції. Суд касаційної інстанції на цій стадії може скасувати судові рішення за наявності підстав, які тягнуть за собою обов'язкове скасування судового рішення. Це неприємно для сторони, але не викликає ніяких занепокоєнь, оскільки у сторін залишається право бути почутими судом при новому судовому розгляді справи. Що ж стосується такого повноваження суду касаційної інстанції, як відхилення касаційної скарги і залишення рішення без змін, якщо на думку суду відсутні підстави для скасування судового рішення, то це викликає занепокоєння на рівні обмеження доступу до судового захисту. Ми виходимо з того, що підстави для відхилення касаційної скарги і залишення рішення без змін є дискусійними як в теорії цивільного процесу так

і на практиці. Немає єдиних підходів у визначенні того, що слід розуміти під формальними міркуваннями. Ті застереження, які містяться у п.21 Постанові Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ «Про судову практику розгляду цивільних справ у касаційному порядку» від 14.06.2012 р. № 10 про те, що суду касаційної інстанції необхідно враховувати, що законне, обґрунтоване та правильне по суті й справедливе рішення суду не може бути скасовано з одних лише формальних міркувань. Зокрема, до таких недоліків, які не призводять до порушення основних принципів цивільного процесуального судочинства та охоронюваних законом прав та інтересів осіб, які беруть участь у справі, та не впливають на суть ухваленого рішення, належать: сплата судового збору, здійснена після відкриття провадження у справі; відсутність підпису в позовній заяві, якщо позивач брав участь у судовому засіданні й підтримав позовні вимоги; відсутність підпису секретаря судового засідання в журналі судового засідання; залишення без розгляду заяви про відвід, якщо підстави для відводу були відсутні. Таким же недоліком може бути визнано відсутність технічного запису при безспірності доказів, якими обґрунтовано рішення. Всі ці застереження не є сталою категорією і можуть бути піддані критиці та за певних обставин спростовані.

Касатору за будь яких умов слід надати можливість додатково в усній формі обґрунтувати доводи, викладені у касаційній скарзі по справі. Такий підхід буде відповідати реалізації конституційної засади – забезпечення касаційного оскарження судового рішення (п.8 ч.3 ст.129 Конституції України).

Відповідно до ч. 1 ст. 332 ЦПК попередній розгляд справи має бути проведений у нарадчій кімнаті, а ч. 2 ст. 332 ЦПК передбачає проведення попереднього розгляду у формі судового засідання.

Судове засідання є процесуальною формою судового розгляду, а нарадча кімната та прийняття рішення в нарадчій кімнаті – частина судового засідання. Тому, на погляд авторів підручника «Курс цивільного процесу», вимоги частин

1 та 2 ст. 332 ЦПК є очевидною неузгодженістю щодо умов та процедур проведення попереднього розгляду справи касаційним судом [84, с.895].

Ми погоджуємося з ними і в тому, що проведення судового засідання у нарадчій кімнаті саме по собі викликає певні заперечення, оскільки функціональне призначення нарадчої кімнати зводиться до ухвалення рішення (ухвали) судом. Стаття 195 ЦПК закріплює правило про те, що нарадчою кімнатою має бути спеціально обладнане для прийняття судових рішень приміщення, а не для проведення судових засідань [84, с.896].

Отже, судом касаційної інстанції, за наслідками реалізації наданих йому законодавством повноважень, на стадії попереднього розгляду справи може бути прийняте одне з таких рішень: 1) про відхилення касаційної скарги; 2) про скасування судового рішення; 3) про призначення справи до судового розгляду.

Наступною стадією касаційного провадження є розгляд справи судом касаційної інстанції. Відповідно до ст. 333 ЦПК України справа розглядається колегією у складі п'яти суддів без повідомлення осіб, які беруть участь у справі. У разі необхідності особи, які брали участь у справі, можуть бути викликані для надання пояснень у справі. Закінчується ця стадія виходом суду до нарадчої кімнати.

Розгляд справи відбувається у формі судового засідання. Як зазначено в ч. 1 ст. 333 ЦПК України у судові засідання особи, які брали участь у справі, не викликаються. В певній мірі ця норма суперечить положенням, закріпленим у ч. 1 ст. 8 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», відповідно до якої ніхто не може бути позбавлений права на розгляд його справи в суді, до підсудності якого вона віднесена процесуальним законом [117]. Повноваження суду касаційної інстанції на цій стадії касаційного провадження, як ми вже вище зазначали, обумовлені межами розгляду справи цим судом та спрямовані на досягнення мети касаційного перегляду - встановлення наявності чи відсутності судової помилки при ухваленні рішення, виключно з огляду дотримання законності. Але той факт, що попередній розгляд справи і

безпосередньо судовий розгляд відбувається без повідомлення осіб, які беруть участь у розгляді справи створює загрозу доступності особи до правосуддя. Ми вважаємо, що усунути цей недолік можна шляхом участі осіб, які беруть участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції. Слід зазначити, що незважаючи на наявність спеціальної норми у ЦПК України – ст. 158-1 «Участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції», такий порядок розгляду справи застосовується вкрай рідко. В теорії цивільного процесу науковці майже не розглядали проблем такого провадження. Останнім часом ці питання досліджувалися у теорії кримінального судочинства. Так, М.І. Пашковський визначає режим відео конференції як телекомунікаційну технологію [108]. В.В.Мурадов визначає відеоконференцію як сеанс двосторонньої інтерактивної комунікації [95]. Як комп'ютерну технологію визначає відеоконференцію О.С.Клементьев [73], як інформаційну технологію – В.Я. Тацій, В.П. Пшонка, А.В. Портнов [85, с.584]. В.Т. Маляренко [93, с. 387-388] характеризує режим відеоконференції як інформаційну комп'ютерну технологію. М.І. Смирнов – як особливий порядок провадження [149, с.97]. І.В. Черниченко пропонує наступне визначення: відеоконференція є передбаченою кримінальним процесуальним законом процедурою здійснення окремих процесуальних дій її учасниками за допомогою аудіовізуальної взаємодії з використанням технічних засобів при трансляції з іншого приміщення у режимі реального часу [205, с.15]. Аналіз цивільного процесуального законодавства та наукових позицій у суміжних процесуальних процедурах ми можемо виокремити характеризуючи ознаки участі у судовому засіданні у режимі відеоконференції: 1) відеоконференція – це особлива форма судового засідання; 2) провадження здійснюється дистанційно; 3)судовий розгляд справи відбувається в режимі реального часу; 4) судові засідання та відеозв'язок фіксуються технічними засобами відеозапису тощо. Виходячи з предмету нашого дослідження ми можемо зробити висновок, що з метою виконання завдань цивільного судочинства, особа має право брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції. Відповідні зміни мають бути внесені до ст. 333 ЦПК

України.

Як зазначають Д. Луспеник та Н. Сакара для того, щоб перегляд судових рішень, які набрали законної сили, міг бути визнаний ефективним, необхідні певні умови: перегляд таких рішень лише при чітко визначених обставинах, перелік яких устанавлюється законодавством; встановлення прийнятних строків перегляду, співмірних нормальному (розумному) руху цивільного процесу; здійснення оскарження особами, які беруть участь у справі, або особами, про права та обов'язки яких ухвалено рішення без залучення їх до участі у справі; наявність лише однієї інстанції, яка переглядає судові акти, що набрали законної сили [92, с.100].

Найбільш складною та дискусійною проблемою на цьому етапі знаходження цивільної справи є питання про можливість прийняття судом касаційної інстанції додаткових доказів. У ч. 1 ст. 335 ЦПК України цього не передбачено. Д. Луспеник звертає увагу, що, законодавець визначив, що під час розгляду справи в касаційному порядку суд не може встановлювати або (та) вважати доведеними обставини, що не були встановлені в рішенні чи відкинуті, вирішувати питання про достовірність або недостовірність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими [92, с.27].

Втім, якщо ми проаналізуємо п. 7 ч. 2 та ч. 5 ст. 326 ЦПК України, яка визначає вимоги до форми та змісту касаційної скарги, то побачимо, що до касаційної скарги мають бути додані письмові матеріали і як зазначено у ч.5 цієї ж статті відповідно до кількості осіб, які беруть участь у справі. Виникає питання, який зміст законодавець вкладає у сутність терміну «письмові матеріали». Якщо ототожнювати їх із письмовими доказами (ст.ст. 57, 64 ЦПК України), то можна вважати, що це можуть бути будь-які документи. У науково-практичних коментарях вчені-юристи ці положення закону або не коментують або зазначають, що тут йдеться лише про документи, які підтверджують оплату судових витрат, копії судових рішень, підтвердження повноважень представника тощо, а якщо додаткові матеріали до касаційної скарги все ж додані, то їх касаційний суд не розглядає [47, с.624].

Втім Д.Д. Луспеник вважає, що такими документами не можуть бути докази, направлені на перевірку обґрунтованості рішення суду. Це можуть бути додаткові матеріали, які стосуються виключно перевірки законності рішення. Зокрема, це документи, що підтверджують наявність у сторони пільг щодо сплати судового збору, незважаючи на те, що попередні судові інстанції постановили стягнути зазначений збір; документи, які вказують на порушення судом попередньої судової інстанції встановлених законом правил щодо належного повідомлення про дату судового засідання; про порушення правил належності та допустимості доказів; про порушення правил виключної підсудності, що є безумовною підставою для скасування рішення суду [6, с.540].

Виходячи із змісту ч.2 ст. 324 ЦПК України підставами касаційного оскарження є неправильне застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права. З врахуванням меж судового розгляду судом касаційної інстанції, визначених ст. 335 ЦПК України та враховуючи сутність категорії законності, яка розкривається у ч. 2 ст. 213 ЦПК України, згідно якої законним є рішення, яким суд, виконавши всі вимоги цивільного судочинства, вирішив справу згідно із законом можна зробити висновок, що додаткові (нові) докази подаватися до суду касаційної інстанції не можуть.

Вочевидь дискусія про можливість подання нових доказів до суду касаційної інстанції обумовлена тим, що реалізація права касаційного оскарження можлива особою, яка не була залучена до участі у справі, проте вважає, що ухваленим рішенням порушуються її права чи на неї покладаються певні обов'язки. Ми погоджуємося з Д. Луспеником, що у такому разі в предмет доказування для суду касаційної інстанції входить з'ясування обставин, пов'язаних з дійсним (чи уявним) порушенням прав такої особи, на підставі як доводів, наведених скарзі, так і доданих до скарги доказів. Не дослідити ці документи буде неможливо [90, с.29].

Законодавець передбачив можливість такої ситуації, наділивши суд касаційної інстанції повноваженнями скасувати ухвалені судові рішення та

передати справу на новий розгляд до суду першої інстанції у контексті ч. 2 ст. 338 ЦПК України. Але підкреслюємо, що суд касаційної інстанції навіть у такій ситуації позбавлений можливості досліджувати нові докази і тим більше ухвалювати на їх підставі нові рішення.

Тож ми підтримуємо К. Гусарова в тому, що суд касаційної інстанції наділений повноваженням здійснювати оцінку доказів у порядку контролю - з метою вирішення питання про те, чи збігаються встановлені факти і норма права, яка до них застосовується. Інша оцінка (переоцінка) судом касаційної інстанції наявних у справі доказів є недопустимою, що відповідає статусу цього суду та його повноваженням [47, с.624].

Крім того, важливим як для теорії цивільного процесу та судової практики є питання, як співвідносяться положення частин 1 і 3 ст. 335 ЦПК України, які стосуються повноважень суду касаційної інстанції щодо виходу суду за межі касаційної скарги та наведених у ній доводів.

За змістом ч. 1 ст. 335 ЦПК України суд касаційної інстанції здійснює перевірку законності рішення суду виходячи лише з доводів, наведених у касаційній скарзі. Втім, ч. 3 ст. 335 ЦПК України, встановлює виняток із зазначеного правила, наділяючи суд повноваженням не обмежуватися доводами скарги, якщо під час розгляду справи буде виявлено неправильне застосування норм матеріального права або порушення норм процесуального права, які є обов'язковими підставами для скасування рішення. Зауважимо, що на рівні апеляційного оскарження ці положення стосуються лише справ окремого провадження (ч.ч. 3,4 ст.303 ЦПК України). Тож є очевидним, що на рівні касаційного провадження законодавець допускає таку можливість стосовно всіх видів цивільного судочинства (позовного, наказного та окремого). Але безумовним є положення ч. 2 ст. 335 ЦПК України про те, що у будь-якому випадку суд касаційної інстанції не може вийти за межі позовних вимог, заявлених у суді першої інстанції.

Важливим як для теорії цивільного процесу так і для практики є питання стосовно того, чи наділений суд касаційної інстанції повноваженнями

здійснювати перевірку обґрунтованості рішення. Думки вчених-процесуалістів і практиків є неоднозначними. Одні вчені зазначають, що п. 5 ч. 1 ст. 336 ЦПК України (про право касаційного суду скасувати судові рішення й ухвалити власне по суті спору) вказує на те, що він перевіряє не лише законність, а й обґрунтованість рішення суду [98, с.508], а з контексту ч. 1 ст. 335 ЦПК України випливає, що касаційний суд оцінює докази для перевірки законності і обґрунтованості судових рішень [156, с.363]. Інші ж, навпаки, стверджують, що суд касаційної інстанції перевіряє лише законність судових рішень і не перевіряє їх обґрунтованість [18, с.381].

На нашу думку сутність питання полягає не стільки в тому, що категорії законності й обґрунтованості збігаються і це стосується вимог про точне дотримання норм процесуального права при розгляді й вирішенні судами цивільних справ, скільки у точному тлумаченні змін до процесуального закону. Тобто дійсно, у ЦПК України 1963 року норми, що регулювали касаційне провадження передбачали правило про те, що обов'язком суду касаційної інстанції було при розгляді справи в касаційному порядку суд по наявних в справі і додатково поданих сторонами та іншими особами, які брали участь у справі, матеріалах перевіряв законність і обґрунтованість рішення суду першої інстанції як в оскарженій, так і в неоскарженій частині, а так само щодо осіб, які не подали скарг (ст. 310). Але ж треба пам'ятати, що в той період часу був відсутній інститут апеляції, тому однойменний інститут касації мав зовсім інший специфічний зміст, відмінний від того, що є сьогодні. У Розділі I ми вже про це згадували, тому ще раз звертаємо увагу, що сьогодні сутність інституту касації полягає виключно у здійсненні контрольної функції за дотримання судами нижчих інстанцій закону як процесуального так і матеріального.

Тим більше це є актуальним у світлі практики ЄСПЛ. Європейський суд з прав людини у справі «Науменко проти України» [152, с.317] зазначив, що визначення меж розгляду цивільних справ в касаційному порядку необхідно здійснювати з дотримання принципу «*res judicata*» (остаточність рішення).

Тобто ні одна із сторін не може вимагати перегляду остаточного судового рішення, яке набрало законної сили тільки в цілях проведення повторного слухання і ухвалення нового рішення. Варто наголосити, що перенесення обов'язку розгляду цивільних справ на апеляційну інстанцію сприяє стабільності судових актів, підвищує авторитет системи правосуддя. Крім того Комітет Міністрів Ради Європи в попередній резолюції Res DH(2006)1 від 08.02.2006 р. висловив своє занепокоєння порушенням принципу правової визначеності судами касаційної інстанції, які, як і апеляційна інстанція, розглядають цивільну справу по суті [65, с.138].

Ми вважаємо, що наступний етап – оголошення судом касаційної інстанції про прийняте рішення (ухвали) слід виділити в самостійну стадію [24, с.69]. Наша позиція ґрунтується на тому, що згідно з законодавчим приписом про прийняте рішення суд касаційної інстанції у судовому засіданні оголошує особам, які беруть участь у справі (ст. 347 ЦПК України). В той же час, за правилами ст. 333 ЦПК України, на які ми вже посилалися, суд не зобов'язаний повідомляти учасників процесу про час і місце розгляду справи. Отже, імовірність того, що більшість цивільних справ судом касаційної інстанції розглядається за відсутності сторін є дуже високою. Законодавчої вимоги про обов'язковість фіксації процедури розгляду справи немає. Крім того, в судах першої та апеляційної інстанцій рішення проголошується (ст.ст. 218, 317 ЦПК України), а у суді касаційної інстанції рішення оголошується. Цілком зрозуміло, що це дві принципово різні процедури, тож посилання у ч.1 ст. 343 ЦПК України на те, що ухвалюючи судові рішення суд касаційної інстанції дотримується правил Глави 7 Розділу III ЦПК України є невірним. Процедура оголошення має бути більш детально розписана у Цивільному процесуальному кодексі із зазначенням засобу друкованого видання у якому буде надруковано рішення суду із обов'язковим розміщенням його на офіційному веб-сайті суду касаційної інстанції. Ми вважаємо, що тільки за таких умов ми зможемо говорити про дотримання права особи на справедливий суд.

Підводячи підсумки викладеного ми пропонуємо виокремити у касаційному провадженні такі стадії: 1) відкриття провадження у справі; 2) підготовка справи до розгляду; 3) попередній розгляд справи судом касаційної інстанції; 4) розгляд справи судом касаційної інстанції; 5) оголошення рішення (ухвали) судом касаційної інстанції [25, с.30].

Висновки до II. Розділу

Проведене дослідження дало змогу сформулювати низку наукових положень, висновків і пропозицій стосовно реалізації права касаційного оскарження. Механізм реалізації права касаційного оскарження включає в себе діяльність суду та інших осіб, що брали участь у розгляді справи а також осіб, що не брали участь у розгляді справи але суд вирішив питання про їх права, свободи та обов'язки спрямована на захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, яка врегульована нормами цивільного процесуального законодавства що встановлюють права та обов'язки суб'єктів цивільних процесуальних відносин з перевірки законності судових рішень, регламентують процедуру, за якою здійснюється ця діяльність та ухвалюються відповідні судові рішення.

Суб'єктів права касаційного оскарження можна класифікувати за ознакою їх процесуальної заінтересованості у результатах розгляду справи судом касаційної інстанції на такі групи: 1) суб'єкти права касаційного оскарження, які захищають власні матеріально-правові та процесуальні права, свободи чи інтереси; 2) суб'єкти права касаційного оскарження, які допомагають у захисті прав, свобод чи інтересів; 3) суб'єкти, які зобов'язані сприяти реалізації права касаційного оскарження.

Повноваження суду касаційної інстанції мають зазнати більш чіткої регламентації з метою забезпечення реалізації права касаційного оскарження. Одним з таких чинників є удосконалення процедури судового засідання в режимі відеоконференції, характеризуючими ознаками якої є: 1) відеоконференція – це особлива форма судового засідання; 2) провадження здійснюється дистанційно; 3) судовий розгляд справи відбувається в режимі

реального часу; 4) судові засідання та відеозв'язок фіксуються технічними засобами відеозапису тощо. Виходячи з предмету нашого дослідження ми можемо зробити висновок, що особа має право брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції. Відповідні зміни мають бути внесені до ст. 333 ЦПК України.

РОЗДІЛ III.

ПРОЦЕСУАЛЬНІ НАСЛІДКИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА

КАСАЦІЙНОГО ОСКАРЖЕННЯ

3.1 Процесуальні наслідки перегляду рішень судом касаційної інстанції

Процесуальні наслідки реалізації права касаційного оскарження відображаються у актах правозастосування, якими є рішення та ухвали суду касаційної інстанції. В залежності від того, який акт є об'єктом оскарження будуть наступати різні процесуальні наслідки. Досягнення позитивних для особи процесуальних наслідків буде залежати від багатьох факторів. Особа може реалізувати право на відкриття касаційного провадження і при цьому не досягти бажаного процесуального результату – задоволення касаційної скарги. В цьому підрозділі ми розглянемо процесуальні наслідки перегляду рішень судом касаційної інстанції. У ст.336 ЦПК України зазначено, що суд касаційної інстанції, розглянувши справу за касаційною скаргою на рішення, має право: 1) постановити ухвалу про відхилення касаційної скарги і залишення рішення без змін; 2) постановити ухвалу про повне або часткове скасування судового рішення, що оскаржується, і направити справу на новий розгляд до суду першої або апеляційної інстанції; 3) постановити ухвалу про скасування рішення апеляційного суду і залишити у силі рішення суду першої інстанції, що помилково було скасоване апеляційним судом; 4) постановити ухвалу про скасування судових рішень і закрити провадження у порушеній цивільній справі або залишити заяву без розгляду; 5) скасувати судові рішення і ухвалити нове рішення або змінити рішення, не передаючи справи на новий розгляд.

Відхилення касаційної скарги і залишення рішення суду без змін, як зазначено у ст. 337 ЦПК України, має місце тоді, коли суд касаційної інстанції визнає, що судові рішення ухвалені з додержанням вимог матеріального і процесуального права, або допущені при ухваленні рішення порушення закону

мають формальний характер і не вплинули на правильність оскарженого судового рішення.

Теоретичне та практичне значення має дослідження поняття та змісту так званих «формальних міркувань», за наявності яких закон пов'язує неможливість скасування правильного по суті і справедливого судового рішення.

Відповідно до п. 21 Постанови пленуму Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про судову практику розгляду цивільних справ у касаційному порядку» № 10 від 14.06.2012 року до недоліків, які не призводять до порушення основних принципів цивільного процесуального судочинства та охоронюваних законом прав та інтересів осіб, які беруть участь у справі, та не впливають на суть ухваленого рішення, належать: сплата судового збору, здійснена після відкриття провадження по справі; відсутність підпису у позовній заяві, якщо позивач брав участь у судовому засіданні та підтримав позовні вимоги; відсутність підпису секретаря судового засідання в журналі судового засідання; залишення без розгляду заяви про відвід, якщо підстави для відводу були відсутні; відсутність технічного запису при безспірності доказів, якими обґрунтовано рішення [121].

Ці положення Постанови, на нашу думку мають певні розбіжності із чинним цивільним процесуальним законодавством. Зазначені у п.21 положення, як бачимо мають суто технічний характер. В той час, як у ч.7 ст. 297 ЦПК України зазначено, що при надходженні неналежно оформленої справи суддя-доповідач вже суду апеляційної інстанції повертає справу до суду першої інстанції, про що постановляє ухвалу із зазначенням строку, протягом якого суд першої інстанції має усунути недоліки. Процесуальними наслідками недотримання виконання цієї ухвали, як випливає зі змісту ст.ст. 297, 328 ЦПК України є відмова відкриття провадження у справі. Крім того, і для суду апеляційної інстанції і для суду касаційної інстанції передбачено таку підставу відмови відкриття провадження у справі, як несплата судового збору (ч.2 ст. 328 ЦПК України). Ми вважаємо, що питання недоплати судового збору у

зв'язку з неправильним або помилковим його розрахунком не може бути підставою для відмови у відкритті касаційного провадження у справі. Враховуючи остаточність судового рішення у справі за касаційною скаргою буде правильним надати суду касаційної інстанції вирішувати питання про стягнення недоплаченої суми судового збору а також повернення зайво сплаченої суми судового збору. У зв'язку з цим пропонуємо до ст. 346 ЦПК України «Зміст рішення суду касаційної інстанції» внести такі доповнення: ч.1 п.10 після слів «вказівку щодо розподілу судових витрат» доповнити словами «вирішити питання стягнення недоплаченої суми судового збору, повертати суми зайво сплаченого судового збору»

Звертає на себе увагу, що у ч. 2 ст. 337 ЦПК України крім формальності міркувань ще є застереження про так зване «правильне рішення». В.І. Тертишніков свого часу визначав, що поняття «правильне рішення» закон застосовує тільки в тому разі, коли рішення є обґрунтованим, а порушення норм матеріального права, якщо і були при його винесенні, не вплинули на кінцевий висновок суду [157, с.336]. Згодом науковці зазначали, що при наближенні процесуального законодавства до європейських стандартів правильним по суті є рішення, яке ухвалено з додержанням норм матеріального права. Додержання норм процесуального права, яким виступає належна судова процедура розгляду справи, є елементом змісту справедливості судового рішення [84, с.902].

Останнім часом багато уваги приділяється питанням тлумачення рішення суду як справедливого, оскільки від цього також залежить заборона скасування судового рішення. Розуміння справедливості у цивільному судочинстві формалізовано через закріплення права на справедливий суд. У ст. 10 Загальної декларації прав людини 1948 р. закріплено положення про те, що на основі повної рівності людина має право, щоб її справа була розглянута прилюдно і з дотриманням усіх вимог справедливості незалежним і безстороннім судом [60]. Право на справедливий суд є поняттям комплексним і багатограним. Його зміст розкривається і через аналіз положень ст.6 КЗПЛ [86] та практики її

застосування Європейським судом. Тож, право на справедливий суд складає систему елементів, які є засадами організації та діяльності судових органів, процесуальними гарантіями забезпечення справедливості правосуддя [153, с.27]. В контексті нашого дослідження слід зазначити, що на рівні регулювання процедури в суді касаційної інстанції цивільне процесуальне законодавство не розкриває змісту процесуальної справедливості, а лише передбачає заборону скасування правильного по суті і справедливого судового рішення. Крім того, нагадаємо, що завданням цивільного процесуального законодавства є забезпечення справедливого розгляду та вирішення цивільної справи (ст. 1 ЦПК України). Вимога справедливості судового рішення, визначена у ч. 2 ст. 337 ЦПК України, в контексті Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод передбачає обов'язковість дотримання всіх процесуальних гарантій судового розгляду, тобто додержання вимог процесуального права.

Зміст справедливості судового рішення має безпосередній зв'язок з верховенством права та розкривається передусім крізь призму належної судової процедури та публічного розгляду справи. У цьому контексті мається на увазі розгляд справ незалежним та безстороннім судом, утвореним на підставі закону, у розумний строк та в умовах гласного судового процесу. В той же час, як зазначає Д.А. Фурсов обмеження гласності можуть бути викликані розумінням моралі, громадського порядку, національної безпеки, інтересами неповнолітніх, захистом приватного життя, а за окремих обставин – інтересів правосуддя [195, с.54].

Аналіз чинного законодавства про судоустрій і статус суддів та цивільного процесуального дає можливість зробити висновок, що змістом права на справедливий судовий розгляд є розгляд справи «повноважним» судом, тобто судом, який має на це компетенцію, і законним складом суду, тобто складом суду, призначеним із додержанням вимог закону, це по-перше. По-друге, змістом цього права є розгляд цивільної справи справедливим судом із застосуванням належної процедури, яка діє на підставі національного закону

та відповідає міжнародним зобов'язанням держави, тобто з дотриманням цивільної процесуальної форми.

Виходячи з проблематики, співвідношення визначення правильності та справедливості рішення касаційним судом має деякі особливості. Висновок про наявність вказаних ознак касаційний суд має зробити на підставі аналізу матеріалів справи без дослідження доказів, що не були предметом розгляду судами першої та апеляційної інстанцій, оскільки їх дослідження не входить до компетенції суду касаційної інстанції [84, с.904]. Суд касаційної інстанції, відповідно до ст. 338 ЦПК України розглянувши справу за касаційною скаргою на рішення має право скасувати оскаржуване рішення і передати справу на новий розгляд до суду першої або апеляційної інстанції в повному або частковому обсязі. У ч. 3 ст. 333 ЦПК України зазначено, що суд не обмежений доводами касаційної скарги, якщо під час розгляду справи судом буде виявлено неправильне застосування норм матеріального права або порушення норм процесуального права, які є обов'язковою підставою для скасування судового рішення. В той же час, норми, що регулюють підстави для скасування судового рішення не мають застережень стосовно обов'язковості підстав скасування судового рішення. Вищий спеціалізований суд з розгляду цивільних і кримінальних справ у своїй Постанові «Про судову практику розгляду цивільних справ у касаційному порядку» № 10 від 14.06.2012 р. у п. 22 намагався дати роз'яснення цим положенням процесуального закону і зазначив, що підставою для скасування судових рішень і направлення справи на новий судовий розгляд є лише порушення норм процесуального права, що унеможливили встановлення фактичних обставин, які мають значення для правильного вирішення справи (ч.2 ст. 338 ЦПК України), судом касаційної інстанції має бути наведено, які саме порушення норм процесуального права призвели до необхідності застосування цієї підстави для скасування судових рішень. При цьому важливим є те, що виявлені порушення вплинули на результат розгляду справи та без їх усунення неможливе поновлення та захист порушених прав, свобод і законних інтересів особи, яка подала касаційну

скаргу. У разі скасування судового рішення у зв'язку з порушенням норм процесуального права суд касаційної інстанції повинен зазначити причинний зв'язок між порушенням норм процесуального права та прийняттям неправильного судового рішення.

Аналіз процесуального законодавства, яким регулюється процедура ухвалення та питання, які вирішуються під час ухвалення судового рішення вказує на те, що судове рішення ухвалюється за результатами обговорення всіх обставин справи, які мають бути в ньому зазначені; на основі всебічного, повного, об'єктивного та безпосереднього дослідження наявних у справі доказів; на підставі правильного визначення предмета доказування (ст.ст. 10, 179, 212, 213, 214 ЦПК України). Саме недотримання цих норм процесуального закону є підставою для скасування судових рішень із направленням справи на новий розгляд. Це впливає з того, що суд касаційної інстанції не може вийти за межі розгляду справи, визначені у ч. 1 ст. 335 ЦПК і встановлювати або вважати доведеними обставини, що не були встановлені в рішенні суду чи відкинуті ним, вирішувати питання про достовірність або недостовірність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими.

При цьому, як зазначено у п. 22 Постанови пленуму ВССУ «Про судову практику розгляду цивільних справ у касаційному порядку» [121] при направленні справи на новий судовий розгляд суд касаційної інстанції не має права викладати в ухвалі доводи, які б указували або прогнозували певні результати нового вирішення справи чи свідчили б про перевагу одних доказів над іншими, оскільки вирішення питання про прийняття відповідного рішення й оцінка доказів належать до повноважень суду, який розглядатиме справу.

Висновки та мотиви, з яких скасовано рішення, є обов'язковими для суду першої чи апеляційної інстанції при новому розгляді справи. Висновками та мотивами, з яких скасовано рішення, необхідно вважати положення мотивувальної та резолютивної частин ухвали суду касаційної інстанції щодо наявності передбачених статтею 338 ЦПК України підстав для скасування судового рішення і передачі справи на новий розгляд та їх кваліфікації

процесуальним законодавством як таких. Зокрема, до таких висновків і мотивів не може бути віднесено питання про достовірність чи недостовірність того чи іншого доказу; про перевагу одних доказів над іншими.

Положення ст. 338 ЦПК України не визначають, які саме порушення процесуальних норм призводять до скасування рішення і передачі справи на новий розгляд. В той же час, у нормах, що регулюють підстави для скасування рішення суду першої інстанції і ухвалення нового рішення або зміни рішення при перегляді справи судом апеляційної інстанції, визначених у п. 4 ст. 309 ЦПК України зазначено, що порушення або неправильне застосування норм матеріального або процесуального права є такими підставами. Зі змісту цієї норми випливає, що суд на власний розсуд визначає, які саме з цих порушень будуть мати наслідком застосування цієї норми. Крім того законодавець розширює це правило, зазначаючи, що самостійними підставами є також розгляд і вирішення справи неповноважним судом; участь в ухваленні рішення судді, якому було заявлено відвід на підставі обставин, що викликали сумнів у неупередженості судді, і заяву про його відвід визнано судом апеляційної інстанції обґрунтованою; ухвалення чи підписання постанови не тим суддею, який розглядав справу.

Наведені вище випадки не є вичерпними. Проте, застосування ч. 2 ст. 338 ЦПК України касаційним судом можливе виключно за умови, якщо має місце таке порушення норм процесуального права, яке унеможливорює встановлення судом касаційної інстанції фактичних обставин, що мають значення для правильного вирішення справи.

При цьому важливо, щоб виявлені порушення впливали на результат розгляду справи та без їх усунення неможливе було поновлення та захист порушених прав, свобод і законних інтересів особи, яка подала скаргу [121]. Слід зазначити, що норми ЦПК України, якими регулювалися повноваження суду касаційної інстанції зазнали суттєвих змін у зв'язку з прийняттям спочатку Закону України «Про судоустрій і статус суддів» 07.07.2010 р. [117], а в подальшому Закону України «Про судоустрій і статус суддів» 02.06.2016 р.

[116]. І якщо раніше законодавцем більш чітко визначалося в чому полягає суть порушень процесуального права, то в чинній редакції відповідних норм ЦПК України є багато спірних питань. Зокрема, ст. 338 ЦПК України передбачалося, що судові рішення підлягає обов'язковому скасуванню з передачею справи на новий розгляд, якщо справу розглянуто неповноважним суддею або складом суду; якщо рішення ухвалено чи підписано не тим суддею або суддями, які розглядали справу; справу розглянуто за відсутності будь-кого з осіб, які беруть участь у справі, належним чином не повідомлених про час і місце судового засідання; суд вирішив питання про права та обов'язки осіб, які не брали участь у справі; суд розглянув не всі вимоги і цей недолік не був або не міг бути усунений ухваленням додаткового рішення; справу розглянуто з порушенням правил виключної підсудності. Чинна редакція зазначеної норми цих положень вже не містить, отже у суду є більш широкий діапазон для її тлумачення.

Чинна редакція ст. 338 ЦПК України містить зовсім інші підходи щодо тлумачення такої підстави касаційного оскарження як «порушенням норм процесуального права». Зокрема, в частині першій цієї статті зазначено, що підставою для скасування ухвал судів першої та (або) апеляційної інстанцій і направлення справи для продовження розгляду є порушення норм процесуального права, що призвело до постановлення незаконної ухвали, що перешкоджає подальшому провадженню у справі. Стосовно скасування судових рішень судів першої та(або) апеляційної інстанцій і направлення справи на новий судовий розгляд, то процесуальним законом передбачені такі підстави як порушення норм процесуального права, що унеможливили встановлення фактичних обставин, що мають значення для правильного вирішення справи. Справа направляється до суду апеляційної інстанції для продовження розгляду або на новий розгляд, якщо порушення допущені тільки цим судом. У всіх інших випадках справа направляється до суду першої інстанції.

Як бачимо стаття 338 ЦПК України не містить чіткого переліку процесуальних порушень, які б стали підставою для скасування судових рішень. Отже, фактично, законодавець розширює повноваження суду касаційної інстанції і тим самим надає можливість самостійно вирішувати які саме порушення процесуального закону є підставою для скасування судових рішень [22, с.532]. Особливого значення в цій ситуації набуває визначення категорії «формальні міркування». К.В.Гусаров зазначав, що фундаментальною ознакою можливості залишення в силі рішення, що оскаржується, є заборона скасування правильного по суті і справедливого рішення з одних лише формальних міркувань [48, с.48-51]. Він пропонував під формальними міркуваннями розуміти не закріплені як підстави для скасування чи зміни судового рішення порушення норм матеріального чи процесуального права, крім статей 338 – 342 ЦПК. Ми вважаємо, що такий підхід потребує суттєвого уточнення.

Судова практика показує, що найбільш типовими порушеннями процесуального законодавства є такі, що суди неправильно тлумачать норми про мирову угоду. За змістом ст. 175 ЦПК України мирова угода – це укладена сторонами з урахуванням інтересів усіх заінтересованих осіб, що беруть участь у справі, угода, яка затверджується судом лише після встановлення законності й обґрунтованості її умов, а також з'ясування думки усіх заінтересованих осіб щодо можливості її затвердження. При цьому мирова угода повинна стосуватись предмета позову.

Суди не врахували, що позивачем заявлені вимоги про повернення позики, тоді як вимоги про визнання права власності на нерухоме майно не заявлялися, тому мирова угода могла стосуватися лише грошових коштів. Умови мирової угоди мають безпосередньо стосуватися лише прав та обов'язків сторін та предмета спору, тобто матеріально-правової вимоги позивача до відповідача, стосовно якої він просить постановити судове

рішення. Не може визнаватися судом мирова угода, умови якої не пов'язані зі спірними правовідносинами [172].

Неоднозначно застосовуються норми, що стосуються визначення, які обставини не доказуються сторонами у справі. За змістом ч. 4 ст. 61 ЦПК України тільки вирок у кримінальній справі, що набрав законної сили, обов'язковий для суду, що розглядає справу про цивільно-правові наслідки дій особи, стосовно якої ухвалено вирок, з питань, чи мали місце ці дії та чи вчинені вони цією особою.

Інші прийняті в рамках кримінальної справи постанови (постанова про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з амністією) оцінюються судом згідно з положеннями ст. 212 ЦПК України, тобто у сукупності та взаємозв'язку з іншими доказами [173].

У ч. 2 ст. 264 ЦК України визначено, що позовна давність переривається у разі пред'явлення особою позову до одного із кількох боржників, а також якщо предметом позову є лише частина вимоги, право на яку має позивач.

Судовий наказ відповідно до ч. 1 ст. 95 ЦПК України є особливою формою судового рішення про стягнення з боржника грошових коштів або витребування майна за заявою особи, якій належить право такої вимоги.

Подання особою заяви про видачу судового наказу в порядку, передбаченому Розділом II ЦПК України, перериває позовну давність [174].

Останнім часом значно збільшилися звернення до судів касаційної інстанції з касаційними скаргами на рішення судів першої та апеляційної інстанцій у зв'язку з відмовою відновлення втраченого судового провадження. Статтею 402 ЦПК України визначено порядок відновлення втраченого судового провадження (розділ IX ЦПК України). Отже, для апеляційного перегляду ухваленого у справі рішення по суті спору відновлення втраченого судового провадження є обов'язковим.

Відновлення втраченого судового провадження здійснюється місцевим судом незалежно від того, на якій стадії розгляду (в суді першої, апеляційної чи касаційної інстанцій) вона перебувала. Якщо необхідно здійснити

апеляційний або касаційний розгляд справи, її матеріали після такого відновлення передаються місцевим судом відповідно до суду апеляційної або касаційної інстанції.

Якщо місцевий суд знаходиться на тимчасово окупованій території України або в районі проведення антитерористичної операції, то відновлення втраченої справи здійснюється судом відповідно до територіальної підсудності судових справ, визначеної згідно зі ст. 12 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» або статтями 1, 3 Закону України «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції» [175].

Непоодинокими є звернення з вимогою про притягнення суддів до відповідальності. Сьогодні чинне законодавство дає можливість громадянину повною мірою реалізувати своє право на оскарження судового рішення та дій судді під час здійснення правосуддя.

Суд касаційної інстанції напрацював правову позицію, за якою законність процесуальних актів і дій (бездіяльності) суддів, вчинених під час розгляду конкретної справи, не може перевірятися за межами передбаченого законом процесуального контролю. Намагання зробити це в конкретній справі шляхом подання окремого позову проти судді є протиправним втручанням у здійснення правосуддя й посяганням на процесуальну незалежність (ст.ст. 126, 129 Конституції України) [176].

Відповідно до ч. 1 ст. 361 ЦПК України рішення або ухвала суду, якими закінчено розгляд справи, що набрали законної сили, а також судовий наказ можуть бути переглянуті у зв'язку з нововиявленими обставинами. Такі справи є в провадженні суду касаційної інстанції.

Згідно з п. 1 ч. 2 ст. 361 ЦПК України підставами для перегляду рішення, ухвали суду чи судового наказу у зв'язку з нововиявленими обставинами є, зокрема, істотні для справи обставини, що не були і не могли бути відомі особі, яка звертається із заявою, на час розгляду справи.

Суд касаційної інстанції вважає, що непритягнення до участі у справі власника спірної земельної ділянки, про що на час розгляду справи достовірно знав відповідач, не є нововиявленою обставиною в розумінні ст. 361 ЦПК України, проте може бути підставою для оскарження судового рішення в порядку, передбаченому главою 1 розділу V ЦПК України [177].

Прийняття Закону України «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції» [122] не змінює порядку прийняття апеляційної скарги, відкриття апеляційного провадження та перегляду судового рішення.

Тому ВССУ вважає, що повертаючи апеляційну скаргу з підстав відсутності достатніх матеріалів справи, необхідних для її розгляду, суд не виконав вимог ч. 7 ст. 297 ЦПК України та не вирішив питання про її повернення до суду першої інстанції для належного оформлення, а в разі необхідності – і вирішення питання про відновлення втраченого провадження, як передбачено статтями 402–408 ЦПК України, та не роз'яснив скаржнику право подавати відповідну заяву.

Посилаючись на відсутність копії оскаржуваного судового рішення як на підставу для повернення апеляційної скарги, суд не виконав вимог статей 121, 297 ЦПК України і не вирішив питання про відповідність поданої апеляційної скарги вимогам закону, не застосував передбачені законом наслідки її невідповідності закону та зробив передчасний висновок про повернення апеляційної скарги [178].

Відповідно до ч. 1 ст. 73, ч. 3 ст. 297 ЦПК України апеляційний суд за заявою особи може поновити процесуальний строк на апеляційне оскарження судового рішення в разі наявності поважних причин пропуску цього строку.

Визнавши причини пропуску строку апеляційного оскарження неповажними та дійшовши висновку про відсутність підстав для його поновлення, апеляційний суд виходив із того, що заявник та його представник були присутніми у судовому засіданні під час проголошення вступної та резолютивної частин ухвали районного суду.

Проте апеляційний суд не взяв до уваги те, що норми ЦПК України не містять вичерпного переліку поважних причин для поновлення пропущеного процесуального строку. Крім того, сама по собі присутність під час проголошення вступної та резолютивної частин судового рішення без своєчасного отримання повного його тексту унеможливорює як визначення необхідності подання апеляційної скарги, так і її мотивування, що є обов'язковим елементом апеляційної скарги згідно з вимогами ст. 295 ЦПК України [179].

Відповідно до ст. 318 ЦПК України, якщо апеляційні скарги на рішення або ухвалу суду першої інстанції були подані в установлені цим Кодексом строки, але надійшли до суду після закінчення апеляційного розгляду справи або коли строки на подання апеляційної скарги у зв'язку з пропуском їх з поважних причин були поновлені або продовжені і особа, яка подала апеляційну скаргу, не була присутня під час розгляду справи, апеляційний суд розглядає цю скаргу за правилами глави 1 розділу V ЦПК України.

Тобто ст. 318 ЦПК України визначено порядок розгляду апеляційної скарги, що надійшла до апеляційного суду після закінчення апеляційного розгляду, зокрема, в разі дотримання двох умов у сукупності: 1) строки подання апеляційної скарги у зв'язку з пропуском їх з поважних причин було поновлено або продовжено; 2) особа, яка подала апеляційну скаргу за обставин, зазначених у першій умові, не була присутня під час розгляду цієї справи в апеляційному порядку.

Відмовляючи у прийнятті апеляційної скарги відповідача, суд апеляційної інстанції обґрунтовано виходив з того, що питання про прийняття вказаної скарги вирішується відповідно до положень ст. 318 ЦПК України, які не дають підстав для прийняття цієї скарги до розгляду в апеляційному порядку у зв'язку з тим, що відповідач був присутній під час розгляду справи в апеляційному порядку за апеляційною скаргою позивача [180]. Тому суд касаційної інстанції відмовив у задоволенні касаційної скарги.

Розгляд апеляційної скарги без цивільної справи або відновленого в установленому порядку втраченого судового провадження унеможлиблює належну та об'єктивну перевірку законності і обґрунтованості рішення суду першої інстанції, оскільки в такому випадку суд апеляційної інстанції позбавлений можливості з'ясувати таке: чи враховані судом першої інстанції при ухваленні рішення всі факти, що входять до предмета доказування; чи підтверджені обставини (факти), якими мотивовано рішення, належними й допустимими доказами та чи доведені вони; чи відповідають висновки суду встановленим фактам; чи дотримані та чи правильно застосовані норми матеріального й процесуального права.

Зазначене є підставою для скасування судового рішення з направленням апеляційної скарги та доданих до неї матеріалів до суду апеляційної інстанції на новий розгляд, у процесі якого слід витребувати із суду першої інстанції цивільну справу, відновлену відповідно до вимог статей 402–409 ЦПК України [181].

Перегляд судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами має здійснюватись із дотриманням вимог статей 361-365 ЦПК України, які визначають підстави і порядок перегляду, коло суб'єктів звернення із заявою про перегляд судових рішень, об'єкти перегляду та компетенцію судів, які здійснюють такий перегляд.

Суд касаційної інстанції вважає, що апеляційний суд після скасування рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами і ухвалення судом першої інстанції рішення мав би перевірити його законність по суті та прийняти рішення за результатами розгляду апеляційної скарги відповідно до положень ст. 307 ЦПК України.

Повноважень скасовувати таке рішення і постановляти процесуальний документ з приводу розгляду заяви про перегляд у зв'язку з нововиявленими обставинами, відмовляти в її задоволенні апеляційний суд не має [182].

Судове рішення ухвалюється за результатами обговорення всіх обставин справи, які мають бути в ньому зазначені; на основі всебічного, повного,

об'єктивного та безпосереднього дослідження наявних у справі доказів; на підставі правильного визначення предмета доказування (статті 10, 179, 212, 214 ЦПК України). Недотримання цих норм процесуального права є підставою для скасування судових рішень із направленням справи на новий розгляд, оскільки суд касаційної інстанції не може встановлювати або/та вважати доведеними обставини, що не були встановлені в рішенні суду чи відкинуті ним, вирішувати питання про достовірність або недостовірність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими (частина перша статті 335 ЦПК України)[121].

Важливим з позиції застосування функціональних повноважень касаційного суду є з'ясування правової природи і наслідків висновків суду касаційної інстанції та мотивів, якими він керувався при скасуванні судового рішення. Частина 4 ст. 338 ЦПК закріплює, що вони є обов'язковими для суду першої чи апеляційної інстанції при повторному розгляді справи. Проте таке положення законодавства потребує критичної оцінки.

Під висновками з приводу спірних правовідносин слід розуміти результати розгляду касаційної скарги, які мають значення для формування та направлення судової практики [84, с.907].

Однак висновки і мотиви скасування судового рішення не у всіх випадках можуть бути правомірними й обов'язковими для виконання місцевим судом. Вони не можуть стосуватися вирішення наступних питань: 1) про достовірність чи недостовірність того чи іншого доказу; 2) про переваги одних доказів перед іншими, оскільки жодні докази не мають для суду заздальгідь встановленої сили; 3) про те, яке рішення має бути прийнято судом першої інстанції при новому розгляді справи, оскільки незалежність судді при розгляді справи гарантована Конституцією держави та цивільним процесуальним законодавством.

При застосуванні норми щодо обов'язковості висновків і мотивів скасування судового рішення в апеляційному порядку необхідно враховувати, що законодавство не містить наслідків її невиконання. У зв'язку з цим

обов'язковість висновків і мотивів суду касаційної інстанції не слід сприймати як обов'язкову властивість рішення касаційного суду, хоча вони і є його складовими. Поряд з цим законодавець зазначив їх обов'язковість, у той час як обов'язковість судового рішення визначається ст. 129 Конституції. Обов'язковість висновків і мотивів не слід сприймати як обов'язкові вказівки касаційного суду. У зв'язку з цим, на погляд правників, ч. 4 ст. 338 ЦПК України не має самостійного навантаження, а сам процесуальний закон не передбачає жодних наслідків, пов'язаних з обов'язковістю для суду першої чи апеляційної інстанції висновків і мотивів касаційного суду [84, с.908].

Отже, застосування повноваження, передбаченого ст. 388 ЦПК України, сприяє не лише дотриманню законності судового рішення, а й формуванню єдності судової практики [84, с.905].

Підстави для скасування судового рішення і ухвалення нового рішення або зміна рішення передбачені у ст. 341 ЦПК України. За наслідками розгляду касаційної скарги суд касаційної інстанції має право скасувати судові рішення і ухвалити нове рішення або змінити рішення, по-перше, якщо застосовано закон, який не поширюється на ці правовідносини, по-друге, якщо не застосовано закон, який підлягає застосуванню. Практики вважають, що такі порушення можуть виникнути внаслідок неправильної юридичної кваліфікації правовідносин або неправильного тлумачення закону, який хоча і підлягав застосуванню, проте його зміст і сутність сприйнято неправильно через розширене чи звужене тлумачення.

Правила ст.341 ЦПК України в повній мірі стосуються порушень не тільки норм матеріального права, але й порушень або неправильного застосування норм процесуального права. Втім, як підстави для скасування чи зміни рішення вони можуть бути лише у разі, якщо таке порушення призвело до неправильного вирішення справи, а фактичні обставини, які входять до предмета доказування, встановлені повно і правильно. Як зазначено у п.23 постанови Пленуму ВССУ «Про судову практику розгляду цивільних справ у касаційному порядку» від 14.06.2012 року № 10 такими порушеннями можуть

бути, зокрема, порушення вимог статей 58, 59 ЦПК щодо належності доказів чи допустимості засобів доказування, порушення вимог статей 215, 316 ЦПК щодо змісту судового рішення тощо.

Крім того важливими є положення п.23 постанови Пленуму ВССУ «Про судову практику розгляду цивільних справ у касаційному порядку» від 14.06.2012 року № 10, де зазначено, що суд касаційної інстанції ухвалює рішення про зміну оскаржуваного судового рішення у випадку, якщо помилки у такому судовому рішенні можна усунути без його скасування, не змінюючи суті рішення, і вони стосуються окремих його частин, зокрема виправлення помилок суду першої або апеляційної інстанції щодо розміру суми, що підлягає стягненню, розподілу судових витрат, тощо. Якщо помилки у судовому рішенні стосуються його правового обґрунтування, то їх усунення необхідно вважати також зміною рішення, тому суд касаційної інстанції не повинен усувати такі помилки ухвалою із зазначенням про залишення судового рішення без змін із його уточненням чи доповненням [121].

Враховуючи межі судового розгляду, встановлені для суду касаційної інстанції він не може ухвалювати нове рішення чи змінювати рішення, виходячи з обставин, які не були встановлені судом першої чи апеляційної інстанції.

За радянських часів існували інші підходи, наприклад, М.А. Гурвич [49, с.44] та К.С. Юдельсон [215, с.36], наголошували на тому, що на підставі встановлених судом першої інстанції фактів суд касаційної інстанції може змінювати рішення без будь-яких обмежень аж до протилежних висновків про права та обов'язки сторін.

Аналогічної точки зору дотримувалася Л. Лесницька [88, с.37-38], яка звертала увагу на те, що оскільки необхідною умовою для винесення нового рішення є вичерпність та повнота фактичної сторони справи (встановлена в змагальному процесі судом першої інстанції), - надання судові касаційної інстанції такого права не спричинить негативних наслідків для захисту прав сторін і встановлення об'єктивної істини у справі. Натомість, це дозволить

прискорити процес розгляду справи та прийняття остаточного рішення.

Звертає на себе увагу і те, що у ст. 341 ЦПК України містяться такі поняття як «ухвалення нового рішення» та «зміна рішення». В той же час ця норма не містить застережень стосовно того за яких обставин застосовується те чи інше поняття. У вище зазначеній постанові Пленуму ВССУ зазначено, що суд касаційної інстанції ухвалює нове рішення тоді, коли при розгляді справи виявлено неправильне застосування норм матеріального чи порушення норм процесуального права, які впливають на основний висновок суду першої або апеляційної інстанції про права та обов'язки осіб, які беруть участь у справі.

Суд касаційної інстанції ухвалює рішення про зміну оскаржуваного судового рішення у випадку, якщо помилки у такому судовому рішенні можна усунути без його скасування, не змінюючи суті рішення, і вони стосуються окремих його частин, зокрема виправлення помилок суду першої або апеляційної інстанції щодо розміру суми, що підлягає стягненню, розподілу судових витрат тощо. Якщо помилки у судовому рішенні стосуються його правового обґрунтування, то їх усунення необхідно вважати також зміною рішення, тому суд касаційної інстанції не повинен усувати такі помилки ухвалою із зазначенням про залишення судового рішення без змін із його уточненням чи доповненням [121].

К.В. Гусаров зазначає, що коли суд встановив, що помилка в застосуванні судом першої чи апеляційної інстанції норми матеріального права призвела до неправильного вирішення справи по суті, касаційна інстанція має скасувати рішення та ухвалити нове. Тобто обставини справи встановлені повно і правильно, але при кваліфікації спірних правовідносин допущена помилка. Застосування зазначеного повноваження є доцільним, коли виправлення судової помилки потребує зміни висновків щодо задоволення чи відмові у позові. Якщо ж помилка в застосуванні норм матеріального права вплинула лише на обсяг задоволення позовних вимог або стосувались додаткових вимог, рішення може бути змінене [46, с.335].

Суд касаційної інстанції може змінити оскаржуване рішення, якщо у

справі немає необхідності досліджувати нові докази або встановлювати обставини, а судові рішення, яке змінюється, є помилковим тільки частково. Суд касаційної інстанції не вправі змінити рішення чи винести нове на підставі додаткових матеріалів, які не розглядалися судами попередніх інстанцій, а подані вже як додатки до касаційної скарги [48, с.909-910].

Тож, враховуючи вище викладене ми можемо зробити попередній висновок, що процесуальними наслідками перегляду рішення суду за касаційною скаргою є наділення суду касаційної інстанції повноваженнями, такими як: 1) постановити ухвалу про відхилення касаційної скарги і залишення рішення без змін; 2) постановити ухвалу про повне або часткове скасування судового рішення, що оскаржується, і направити справу на новий розгляд до суду першої або апеляційної інстанції; 3) постановити ухвалу про скасування рішення апеляційного суду і залишити у силі рішення суду першої інстанції, що помилково було скасоване апеляційним судом; 4) постановити ухвалу про скасування судових рішень і закрити провадження у порушеній цивільній справі або залишити заяву без розгляду; 5) скасувати судові рішення і ухвалити нове рішення або змінити рішення, не передаючи справи на новий розгляд. Їх перелік є вичерпним.

Здійснення касаційною інстанцією того чи іншого наданого законом повноваження стосовно розглядуваного судового акта залежить від конкретних фактів, наявності чи відсутності в рішенні суду певних помилок, які законодавством визначені як підстави для скасування чи зміни рішення.

3.2 Процесуальні наслідки перегляду ухвал судом касаційної інстанції

Суд касаційної інстанції за результатами розгляд касаційної скаргою на рішення суду першої чи апеляційної інстанцій наділений повноваженням, постановити ухвалу про скасування судових рішень і закрити провадження в справі або залишити заяву без розгляду ст.340 ЦПК України.

Як зазначено у цій нормі судові рішення підлягає скасуванню в

касаційному порядку із закриттям провадження у справі або залишенням заяви без розгляду з підстав, передбачених ст. 205 і 207 ЦПК України.

Якщо суд першої або апеляційної інстанції прийняв законне і обґрунтоване рішення, смерть фізичної особи чи припинення юридичної особи – сторони в спірних правовідносинах, що не допускають правонаступництва, після ухвалення рішення не може бути підставою для скасування рішення із закриттям провадження у справі або залишенням заяви без розгляду (ст. 340 ЦПК України).

Закриття провадження у справі – форма закінчення розгляду цивільної справи без винесення судового рішення, з огляду на виявлення після відкриття провадження обставин, з якими закон пов'язує неможливість судового розгляду справи [83, с.569].

В.М. Кравчук та О.І. Угриновська поділяють підстави закриття провадження на такі, які підтверджують: 1) неправомірність виникнення процесу; 2) неможливість його подальшого продовження; 3) недоцільність його продовження. Крім того, вони вказують на наявність процесуальних особливостей застосування закриття провадження в цивільній справі судом касаційної інстанції з підстав, визначених ст. 205 ЦПК України, а саме: 1) після закриття провадження позивач не має права на повторне звернення до суду з тим самим позовом; 2) провадження може бути закрите лише після його відкриття; 3) якщо неможливість розгляду справи встановлюється на стадії відкриття провадження у справі, суд відмовляє у відкритті і провадженні [83, с.493] .

Право Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ після перегляду цивільної справи припинити провадження без ухвалення рішення шляхом його закриття, чинне законодавство пов'язує з наявністю підстав, перелічених у ст. 205 Цивільного процесуального кодексу України. Пунктом 1 зазначеної статті передбачено закриття провадження по справі, якщо справа не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства.

Практика застосування Вищим спеціалізованим судом з розгляду

цивільних і кримінальних справ повноваження по закриттю провадження у справі у зв'язку з тим, що вона не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства є дуже численною. Аналіз конкретних цивільних справ, що знаходяться у провадження суду касаційної інстанції дає підстави стверджувати, що суди першої та апеляційної інстанцій не завжди належним чином визначаються з характером спірних правовідносин та допускають помилкові висновки, щодо можливості вирішення в порядку цивільного судочинства тих спорів які повинні вирішуватися в порядку судочинства, наприклад, адміністративного або господарського.

Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 205 ЦПК України суд своєю ухвалою закриває провадження у справі, якщо набрали законної сили рішення суду або ухвала суду, ухвалені або постановлені з приводу спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав.

Скасовуючи рішення місцевого суду та закриваючи провадження у справі, апеляційний суд не звернув уваги на те, що виділ у натурі частки із спільного майна на підставі ст. 364 ЦК України і поділ майна на підставі ст. 367 ЦК України є різними способами захисту права власності [183].

Суд першої інстанції, з висновком якого погодився й суд апеляційної інстанції, правильно застосувавши норми ч. 3 ст. 169, п. 3 ч. 1 ст. 207 ЦПК України, дійшов правильного висновку про те, що позивачка, будучи належним чином повідомленою, повторно не з'явилась до суду, що є підставою для залишення її позовної заяви без розгляду.

При цьому причини повторної неявки процесуального правового значення не мають, оскільки це положення закону (ч. 3 ст. 169 ЦПК України) спрямоване на дотримання розумних строків розгляду справи і недопущення зловживання своїми процесуальними правами та правами інших осіб, які з'являються до суду, а позивачка і не з'являється в судове засідання, і не використовує положення про процесуальне представництво в суді [184].

Згідно з п. 5 ч. 1 ст. 207 ЦПК України суд постановляє ухвалу про залишення заяви без розгляду, якщо позивач подав заяву про залишення позову без розгляду.

Виходячи з ч. 3 ст. 89 ЦПК України, у разі залишення заяви без розгляду відповідач має право заявити вимоги про компенсацію здійснених ним витрат, пов'язаних з розглядом справи, внаслідок необґрунтованих дій позивача.

Стягуючи з позивачки на користь відповідача судові витрати, суди не врахували, що стягнення таких витрат можливе лише внаслідок необґрунтованих дій позивача.

При цьому ст. 11 ЦПК України визначено, що особа, яка бере участь у справі, розпоряджається своїми правами щодо предмета спору на власний розсуд, а положенням ст. 207 ЦПК України визначено право позивача на подання заяви про залишення позову без розгляду, тому такі його дії не можуть розцінюватися як необґрунтовані, що дають підстави для стягнення з позивача судових витрат [185].

Відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 201 ЦПК України суд зобов'язаний зупинити провадження у справі у разі неможливості розгляду цієї справи до вирішення іншої справи, що розглядається в порядку конституційного, цивільного, господарського, кримінального чи адміністративного судочинства.

Висновок судів про те, що є підстави для зупинення провадження у цій справі, помилковий, оскільки тісного, прямого матеріально-правового зв'язку цієї справи з кримінальним провадженням по обвинуваченню осіб у вчиненні злочинів, передбачених статтями 191, 366 КК України, немає, тому що у справі, яка розглядається, заявлені вимоги про визнання правочину нікчемним з підстав недотримання вимог щодо письмової форми договору.

Дійсність чи недійсність (нікчемність) правочину визначається виключно нормами цивільного законодавства, але не вироком суду.

Таким чином, при розгляді справ про визнання правочинів недійсними, суди залежно від предмета і підстав позову повинні застосовувати норми

матеріального права, якими регулюються відповідні правовідносини, та на підставі цих норм вирішувати справи [186].

Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 3 КАС України справа адміністративної юрисдикції – переданий на вирішення адміністративного суду публічно-правовий спір, у якому хоча б однією зі сторін є орган виконавчої влади, орган місцевого самоврядування, їхня посадова чи службова особа або інший суб'єкт, який здійснює владні управлінські функції на основі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень.

Однак, як убачається з матеріалів справи, спір, що виник, стосується захисту прав, які виникають із житлових відносин. Позивач обґрунтовувала вимоги тим, що на підставі ордера вона проживає у кімнаті в гуртожитку, яку вона позбавлена можливості приватизувати, оскільки публічне акціонерне товариство не передає, а міська рада не приймає будівлю гуртожитку в комунальну власність, у зв'язку з чим просила покласти на публічне акціонерне товариство обов'язок передати гуртожиток, а на міську раду – прийняти його.

Виходячи з підстав і предмета позову, такі спори відповідно до ч. 1 ст. 15 ЦПК України підлягають розгляду в порядку цивільного судочинства [189].

Згідно зі ст. 15 ЦПК України суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин, а також з інших правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ проводиться за правилами іншого судочинства.

Позовні вимоги зводяться фактично до оскарження неправомірних дій селищної ради як суб'єкта владних повноважень, а саме відмови у погодженні технічної документації на земельні ділянки, та зобов'язання погодити вказану документацію.

З урахуванням суті спору та п. 7 ч. 1 ст. 3, ст. 17 КАС України вирішення спору, що виник між сторонами, належить до адміністративної юрисдикції, а

тому зазначена справа підлягає вирішенню в порядку адміністративного, а не цивільного судочинства [191]. У положеннях спеціальної матеріально-правової норми, що міститься в ч. 1 ст. 376 ЦК України, поняття самочинного будівництва визначено через сукупність його основних ознак, які виступають умовами або підставами, за наявності яких об'єкт нерухомості може бути визначений самочинним, а саме, якщо: 1) він збудований або будується на земельній ділянці, що не була відведена в установленому порядку для цієї мети; 2) об'єкт нерухомості збудовано без належного дозволу чи належно затвердженого проекту; 3) об'єкт нерухомості збудований з істотними порушеннями будівельних норм і правил.

Н.Я. Заяць вважає, що окрім того, розглядувана підстава закриття провадження по справі охоплює такі категорії справ: 1) невідомчі судові, та випадки звернення до суду з вимогами, які не підлягають правовому захисту. Суди розглядають спори про право. Справи, у яких такий спір відсутній законодавець, або вилучає із судової юрисдикції, або встановлює спрощений порядок їх розгляду. При цьому спором про право вважають розбіжності юридично заінтересованих осіб з приводу суб'єктивних прав, свобод чи інтересів, які виникли, заявлені заінтересованою особою в певному порядку, встановленому законом, за відсутності можливості їх реалізації без рішення суду. 2) у випадку відсутності у позивача чи відповідача процесуальної правоздатності. Так, особи, яким законом надано право на оскарження судових рішень повинні володіти правоздатністю (здатністю мати цивільні процесуальні права і обов'язки) та дієздатністю (здатністю особисто або через представника реалізовувати ці права в суді у конкретній справі). Правоздатність суб'єктів процесуального правовідношення складається з їх здатності володіти комплексом прав і обов'язків, як при оскарженні судових рішень, так і при їх перегляді судом касаційної інстанції. Недієздатна особа не може бути суб'єктом оскарження, хоча від цього особа не втрачає своїх суб'єктивних матеріальних прав і є суб'єктом спірного матеріального

правовідношення. Права та інтереси недієздатних осіб в касаційному порядку захищають їх представники, опікуни, піклувальники і усиновителі. Правосуб'єктність осіб, що беруть участь у справі поширюється на весь процес, але в кожній стадії її зміст буде різним. 3) справи за спірними вимогами, захист яких не передбачений законом і до яких не може бути застосована аналогія права або аналогія закону. Наприклад порушення справи про розірвання шлюбу під час вагітності дружини без її згоди і протягом року після народження дитини (окрім випадків, коли один з подружжя вчинив протиправну поведінку, яка містить ознаки злочину щодо другого з подружжя або дитини) [64, с.3].

Свою позицію з приводу окресленої проблеми ЄСПЛ висловив у справі «Безімянная проти Росії», обставини якої стосувалися цивільного позову громадянки Безімянної Г.О. про визнання недійсним договору дарування нежилих приміщень між її чоловіком та третіми особами, що був поданий до районного суду загальної юрисдикції. Останній передав справу до арбітражного суду, вважаючи, що предмет позову не належить до його юрисдикції. У свою чергу, арбітражний суд також вважав, що у нього відсутні повноваження виносити рішення у справі заявниці, внаслідок чого провадження у справі було припинено. Європейський суд констатував порушення «самої суті права заявника на доступ до суду», а отже – порушення п. 1 ст. 6 Конвенції, вказавши, що «заявниця опинилася у замкнутому колі, у ситуації, коли внутрішньодержавні суди вказували один на одного і відмовлялись розглядати її справу, зважаючи на нібито обмеження своїх судових повноважень. Внутрішньодержавні суди фактично залишили заявницю у судовому вакуумі без будь-якої вини з її сторони». ЄСПЛ також наголосив, що «погоджується з тим, що правила визначення параметрів юрисдикції, що застосовуються до різних судів у рамках однієї мережі судових систем держав, безумовно, розроблені таким чином, щоб забезпечити належну реалізацію правосуддя. Заінтересовані держави повинні очікувати, що такі правила будуть застосовуватися. Однак ці правила або їх застосування не повинні обмежувати

сторони у використанні доступного засобу правового захисту» [135]. Зазвичай проблеми в розмежуванні юрисдикцій виникають у разі, якщо при визначенні критеріїв такого розмежування закон виходить із різнопланових ознак, не узгоджених між собою, внаслідок чого один і той самий спір формально може бути розглянутий судами різних юрисдикцій. Це породжує негативні наслідки для учасників відповідних правовідносин (невизначеність, втрата часу, пропуск строків позовної давності). Крім того, неправильне тлумачення національними судами меж судової юрисдикції, відсутність законодавчо передбаченої можливості передачі справи за належністю до суду іншої юрисдикції призводить до того, що сторонам фактично відмовляють у судовому захисті.

Беручи до уваги наведену вище позицію ЄСПЛ, держава в особі законодавчого органу повинна забезпечити баланс між такими цінностями, як право на «суд, встановлений законом» (в аспекті належної компетенції) та право на судовий захист, якого особа позбавляється, якщо неможливо чітко визначити потрібну юрисдикцію і суди не мають узгодженої думки щодо цього.

У літературі висловлюються різні погляди на правову природу юрисдикції суду та пропозиції щодо шляхів вирішення «конфлікту юрисдикцій» між судами. Частина науковців наполягає на виключному характері юрисдикції суду та необхідності її чіткого визначення шляхом запровадження критеріїв розмежування [197]. Ми підтримуємо такий підхід, але з певними застереженнями. Якщо питання розмежування юрисдикцій виникає в суді першої чи апеляційної інстанції, то його вирішення можливе шляхом застосування положень ст.ст. 122 та 205 ЦПК України. Якщо це питання виникло на рівні суду касаційної інстанції, то буде несправедливим закривати провадження у справі з підстав, що заява не підлягає розгляду у порядку цивільного судочинства. Ми вважаємо, що суд касаційної інстанції зобов'язаний визначити належну юрисдикцію і передати справу до суду належної юрисдикції.

Згідно з ч. 2 ст. 376 ЦК України особа, яка здійснила або здійснює самочинне будівництво нерухомого майна, не набуває права власності на нього.

За змістом частин 4 та 7 ст. 376 ЦК України залежно від ознак самочинного будівництва зазначені в цих пунктах особи можуть вимагати від особи, яка здійснила самочинне будівництво: знесення самочинно збудованого об'єкта або проведення його перебудови власними силами або за її рахунок, приведення земельної ділянки у попередній стан або відшкодування витрат.

З урахуванням змісту вищевказаної правової норми в поєднанні з положеннями статей 16, 386, 391 ЦК України вимоги про знесення самочинно збудованого нерухомого майна на земельній ділянці, власником або користувачем якої є інша особа, можуть бути заявлені власником чи користувачем земельної ділянки або іншою особою, права якої порушено, за умови доведеності факту порушення прав цих осіб самочинною забудовою.

Зазначені положення узгоджуються з нормами статей 3, 15, 16 ЦК України та ст. 3 ЦПК України.

Якщо позов про знесення самочинно збудованого нерухомого майна заявлений суб'єктом владних повноважень на виконання владних управлінських функцій зі здійснення контролю у сфері регулювання земельних відносин, у зв'язку з порушенням забудовником вимог законодавства з питань будівництва (ч. 7 ст. 376 ЦК України), судам слід перевіряти, чи не є відносини між сторонами публічно-правовими та чи підлягає зазначений спір вирішенню в порядку цивільного судочинства [191].

У тому випадку, коли власник іпотечного майна змінився до ухвалення рішення у справі, суд першої інстанції повинен вирішити питання про залучення у справі належного відповідача чи співвідповідача відповідно до вимог ст. 33 ЦПК України, оскільки іпотека є чинною і для нового власника, який несе всі обов'язки за іпотечним договором [171].

Суд касаційної інстанції відповідно до компетенції, що надана йому законом має право закрити провадження і у випадку, коли касатор відмовився

від позову і відмова прийнята судом (п. 3 ч. 1 ст. 205 ЦПК України). Таке право передбачено ст. 31 ЦПК України, якою у частині 2 передбачено, що позивач має право протягом усього часу розгляду справи відмовитися від позову.

Суд зобов'язаний роз'яснити наслідки такої процесуальної дії, перевіряє чи не обмежений представник сторони, який висловив намір вчинити ці дії, у повноваженнях на їх вчинення. Суд не приймає відмову від позову у справі, в якій особу представляє її законний представник, якщо його дії суперечать інтересам особи, яку він представляє. У випадку прийняття судом відмови від позову судом він постановляє про це ухвалу, якою одночасно закриває провадження. Процесуальними наслідками постановлення такої ухвали є те, що після набрання законної сили, суд не може розглядати цю саму справу. В той же час у ч. 2 ст. 46 передбачено, що відмова від поданої заяви осіб, яким за законом надано право захищати права інших (Уповноважений Верховної Ради з прав людини, прокурор, орган державної влади чи місцевого самоврядування тощо) не позбавляє осіб, права яких захищались, можливості вимагати від суду розгляду справи по суті.

Ще однією підставою для закриття провадження по справі є урегулювання спору шляхом укладення мирової угоди і визнання її судом (п. 4 ч. 1 ст. 205 ЦПК України).

Сторони можуть укласти мирову угоду як в суді, так і поза судом. Однак, вони зобов'язані повідомити суд про укладення мирової угоди, зробивши спільну заяву, підписану обома сторонами. Ця заява приєднується до справи. До винесення ухвали про закриття провадження у зв'язку з укладенням мирової угоди суд зобов'язаний перевірити, чи не суперечить мирова угода законодавству, а також, чи не порушує вона прав і охоронюваних законом інтересів інших осіб.

Як зазначають М.І. Балюк та Д.Д. Луспеник, укладення сторонами мирової угоди це двохстороннє волевиявлення, направлене на мирне врегулювання спору, внаслідок чого провадження у справі в суді касаційної інстанції закривається без ухвалення рішення. Таким чином прийняті

нижчестоящими судами рішення підлягають скасуванню [6, с.505].

Провадження у справі закривається якщо є рішення третейського суду, прийняте в межах його компетенції, з приводу спору між тими самими сторонами, про той самий предмет, з тих самих підстав, за винятком випадків, коли суд відмовив у видачі виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду, або повернув справу на новий розгляд до третейського суду, який ухвалив рішення, але розгляд справи у тому самому третейському суді виявився неможливим (п. 5 ч. 1 ст. 205 ЦПК України).

У науці існують різні підходи щодо сутності захисту прав у третейському судочинстві. Ю.Д. Притика визначає звернення до органів альтернативної юрисдикції як форму реалізації принципу приватноправової автономії особи [123, с.51-54]. Д.М. Сібільов та В.В. Комаров, дотримуються думки, що третейське судочинство є несудовою формою захисту, альтернативною порівняно із діяльністю судів загальної юрисдикції [84, с.1275]. Але, як би науковці не висловлювалися стосовно такої форми захисту прав, незаперечним залишається той факт, що наявність рішення третейського суду прийняте в межах його компетенції, з приводу спору між тими самими сторонами, про той самий предмет, з тих самих підстав виключає можливість судів загальної юрисдикції щодо розгляду цивільної справи, а тому, якщо суд касаційної інстанції виявить, що таке сталося, він зобов'язаний закрити провадження у справі, що передбачено п.5 ч.1 ст.205 та ч.1 ст.340 ЦПК України. Винятком є відмова суду у видачі виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду або повернення справи на новий розгляд до третейського суду, який ухвалив рішення, але розгляд справи у тому самому третейському суді виявився неможливим.

Суд касаційної інстанції також зобов'язаний закрити провадження у справі і при наявності такої підстави, як смерть фізичної особи або ліквідація юридичної особи – сторони у спірних правовідносинах, якщо зазначені правовідносини не допускають правонаступництва (п. 6, 7 ч. 1 ст. 205 ЦПК України).

У випадку якщо смерть фізичної особи чи припинення юридичної особи – сторони у спірних правовідносинах, що не допускають правонаступництва, трапилася під час розгляду в касаційній інстанції справи де нижчестоящими інстанціями було ухвалене законне і обґрунтоване рішення, – це не може бути підставою для скасування рішення із закриттям провадження у справі (ч. 2 ст. 340 ЦПК України).

Підстави для закриття провадження у справі мають вичерпний перелік і розширеному тлумаченню не підлягають.

Іншим способом припинення процесуальної діяльності є скасування рішення судом касаційної інстанції та залишення заяви без розгляду. В юридичній літературі він визначається як форма закінчення розгляду цивільної справи без ухвалення судового рішення за наявності точно встановлених у законі обставин, які свідчать про недодержання умов реалізації права на звернення до суду за захистом і можливість застосування яких не втрачена, та при повторній неявці сторін [210, с.395]. Перелік таких обставин передбачено в ст. 207 ЦПК України. Процесуальними наслідками, на відміну від закриття провадження по справі, є можливість відновлення провадження при усуненні обставини, що стали підставою для застосування однієї з підстав залишення заяви без розгляду.

Суд касаційної інстанції, відповідно до ч.1 ст.340 та п. 1 ст. 207 ЦПК України постановляє ухвалу про залишення заяви без розгляду, якщо заяву подано особою, яка не має цивільної процесуальної дієздатності.

Цивільна процесуальна дієздатність визначається ст. 29 ЦПК України сутність якої полягає у спроможності особисто здійснювати свої процесуальні права і виконувати обов'язки. Процесуальна дієздатність настає з моменту повноліття для фізичних осіб та з моменту реєстрації для юридичних осіб. Якщо особа у судовому порядку визнана недієздатною, її права у суді представляє законний представник. Особливий режим дієздатності встановлено процесуальним законом для неповнолітніх віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, а також для осіб, цивільна дієздатність яких обмежена.

Вони, як зазначено у ч.2 ст. 29 ЦПК України можуть особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати обов'язки в суді у справах, що виникають з відносин, у яких вони особисто беруть участь. Наприклад, такі особи особисто можуть подавати позов про стягнення заробітної плати, стягнення аліментів тощо. Вони можуть притягатися до участі в справі як відповідачі в цих справах.

У п. 2 ч. 1 ст. 207 ЦПК України передбачено, що наслідком залишення заяви без розгляду є подання скарги від імені заінтересованої особи особою, яка не має повноважень на ведення справи. Це застереження також міститься і у ч. 4 ст. 326 Цивільного процесуального кодексу України де зазначено, що до касаційної скарги поданої представником необхідно долучити довіреність або інший документ, що посвідчує повноваження представника.

М.Й. Штефан зазначає, що подання позовної заяви до суду без наявності належних повноважень є підставою для повернення позовної заяви, а прийнятої заяви - для залишення її судом без розгляду [210, с.418]. О.І. Угриновська зазначає, що аналогічні наслідки настають і тоді, коли позовна заява підписана не позивачем, а невстановленою особою, або особою, яка не була на це уповноважена [83, с.499]. Ці положення в повній мірі стосуються і касаційного провадження і є підставами залишення заяви без розгляду.

Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 207 ЦПК України суд залишає заяву без розгляду, у разі повторної неявки у судове засідання позивача, належним чином повідомленого, якщо від нього не надійшла заява про розгляд справи за його відсутності. На нашу думку, суперечливим є можливість застосування цього повноваження судом касаційної інстанції, адже, згідно із ч.1 ст. 333 ЦПК України він розглядає справу без повідомлення осіб, які беруть участь у справі. І тільки на власний розсуд, у разі необхідності може викликати учасників процесу для надання пояснень у справі.

Суд касаційної інстанції також наділений повноваженням залишити заяву без розгляду у випадку, якщо спір між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав розглядається в іншому суді(п.4 ч.1 ст.207 ЦПК

України). Такі повноваження суду саме суду касаційної інстанції, на нашу думку також викликають певні сумніви. Пояснюється це тим, що ст. 207 ЦПК України регулює позовне провадження в суді першої інстанції. Тож можемо припустити, що і в першому і в другому випадках рішення в справі ще не ухвалене. Тож безсумнівним є те, що одне з проваджень має бути залишеним без розгляду. Коли ж такого роду питання виникає на рівні суду касаційної інстанції, то це означає, що справа була предметом розгляду як у суді першої інстанції так і у суді апеляційної інстанції. Тож логічним і правильним, на нашу думку, буде залишення провадження у тій справі, яка ще не розглянута. Адже процесуальними наслідками застосування п.4 ч.1 ст.207 та ст.340 ЦПК України є скасування рішення як суду першої інстанції так і апеляційної інстанції в той час, як інша справа може знаходитися на попередніх стадіях судового провадження.

Крім вище зазначених ст. 207 ЦПК України передбачені ще й інші підстави для залишення заяви без розгляду. Перелік їх є вичерпним і розширеному тлумаченню не підлягає. У випадку усунення підстав, які передбачені ст. 207 ЦПК України особа вправі знову звернутися до суду з заявою в загальному порядку.

Цивільним процесуальним законодавством (п. 2 ч. 1 ст. 324 ЦПК України) передбачено, що сторони та інші особи, які брали участь у справі, а також особи, які не брали участь у справі, якщо суд вирішив питання про їх права, свободи чи обов'язки, мають право оскаржити у касаційному порядку ухвали суду першої інстанції вказані у п.п. 3, 4, 13-18, 20, 24-29, 31-33 ч. 1 ст. 293 ЦПК України після їх перегляду в апеляційному порядку і ухвали апеляційного суду, якщо вони перешкоджають подальшому провадженню у справі. Ухвали апеляційного суду, постановлені під час апеляційного провадження (наприклад, про залишення апеляційної скарги без розгляду, повернення скарги, усунення описок чи арифметичних помилок тощо), якщо вони перешкоджають подальшому провадженню у справі (пункт 2 частини першої статті 324 ЦПК) також можуть бути предметом касаційного

оскарження. Зокрема, це ухвали апеляційного суду, які утруднюють право на апеляційне оскарження (залишення апеляційної скарги без руху у зв'язку з несплатою суми судового збору, зупинення апеляційного провадження у зв'язку з призначенням експертизи тощо) або мають запобіжний зміст (наприклад, окремі ухвали тощо).

У п.6 постанови Пленуму Вищого спеціалізованого Суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ «Про судову практику розгляду цивільних справ у касаційному порядку» від 14.06.2012 року № 10 передбачено, що у разі оскарження ухвали апеляційного суду, яка не перешкоджає подальшому провадженню у справі (наприклад, про відкриття апеляційного провадження у справі, відкладення розгляду справи), подання скарги на ухвалу суду, що не підлягає касаційному оскарженню, а також при поданні касаційної скарги особою, яка не має передбаченого статтею 324 ЦПК права на касаційне оскарження, у тому числі особою, яка не брала участі у справі, про права та обов'язки якої суд першої чи апеляційної інстанції питання не вирішував, суддя-доповідач відповідно до цієї норми ЦПК постановляє ухвалу про повернення касаційної скарги. Якщо зазначені обставини буде встановлено після відкриття касаційного провадження у справі, суд касаційної інстанції постановляє ухвалу про закриття касаційного провадження у справі за такою скаргою та про її повернення особі, яка подала скаргу.

Тож перелік ухвал, які можуть бути оскаржені в касаційному порядку суб'єктами права касаційного оскарження законодавцем постійно змінюється або уточнюється. У юридичній літературі зустрічаються твердження, що необґрунтоване розширення їхнього кола сприяє затягуванню провадження у справі, а звуження - провокує сваволлю суддів. Тому можна зустріти пропозиції щодо відмови від можливості касаційного оскарження вказаних ухвал [142, с.1-5]. Уявляється, що законодавча реалізація вказаної пропозиції може послужити підставою для необґрунтованого обмеження кола актів правосуддя щодо їх перевірки на предмет законності. У той же час не можна погодитися з думкою

С.Я. Фурси, що будь-які ухвали суду першої та апеляційної інстанцій мають переглядатися судом вищої інстанції, якщо сторона доведе, що з їх винесенням порушуються її права [193, с.35]. Тому, на думку науковців, найоптимальнішим для забезпечення оперативності правосуддя та законності судового захисту є встановлення такого порядку за якого касаційному оскарженню підлягатимуть лише ті ухвали, які або створюють перепони на шляху розвитку процесуального провадження або переривають рух справи [55, с.24].

Слід зазначити, що ще за радянських часів С.Ю. Кац характеризував ухвали, як такі, що мають перетинаючий та запобіжний зміст [72, с.21]. Тож об'єктами касаційного оскарження можуть бути ухвали, які перешкоджають подальшому провадженню у справі. Це можуть бути як ухвали суду першої інстанції, так і ухвали суду апеляційної інстанції.

Прикладом того, як відбувалися зміни стосовно можливості оскарження ухвал у процесуальному законодавстві є Рішення Конституційного Суду України від 27 січня 2010 року № 3-рп/2010 [131] та від 2 листопада 2011 року № 13-рп/2011 [133]. У Рішенні Конституційного Суду України від 27 січня 2010 року № 3-рп/ 2010 мова йде про тлумачення положення пункту 28 частини першої статті 293 Цивільного процесуального кодексу України у взаємозв'язку з положеннями пунктів 2, 8 частини третьої статті 129 Конституції України.

Необхідність в офіційному тлумаченні автор клопотання обґрунтовував неоднозначним застосуванням наведеного положення ЦПК України і зазначив, що судами загальної юрисдикції в одних випадках суди розглядають апеляційні скарги на ухвали судів першої інстанції про відмову в задоволенні заяви щодо повороту виконання рішення суду, а в інших – відмовляють у прийнятті до розгляду таких скарг.

Конституційний Суд констатує, що особливістю ухвал суду щодо повороту виконання рішення є те, що вони приймаються на стадіях виконання судового рішення і оскаржити їх одночасно з рішенням суду неможливо. Згідно зі статтею 380 ЦПК України питання про поворот

виконання вирішує також суд апеляційної чи касаційної інстанції, якщо, скасувавши рішення, він закриває провадження у справі, залишає позов без розгляду, відмовляє в позові повністю або задовольняє позовні вимоги в меншому розмірі.

Поворот виконання рішення – це цивільна процесуальна гарантія захисту майнових прав особи, яка полягає у поверненні сторін виконавчого провадження в попереднє становище через скасування правової підстави для виконання рішення та повернення стягувачем відповідачу (боржнику) всього одержаного за скасованим (зміненим) рішенням. Інститут повороту виконання рішення спрямований на поновлення прав особи, порушених виконанням скасованого (зміненого) рішення, та є способом захисту цих прав у разі отримання стягувачем за виконанням та у подальшому скасованим (зміненим) судовим рішенням неналежного, безпідставно стягненого майна (або виконаних дій), оскільки правова підстава для набуття майна (виконання дій) відпала. Як наголошено в Рішенні Конституційного Суду України від 30 січня 2003 року N 3-рп/2003 [127], «правосуддя за своєю суттю визнається таким лише за умови, що воно відповідає вимогам справедливості і забезпечує ефективно поновлення в правах» (абзац десятий п.9 мотивувальної частини).

Питання апеляційного та касаційного оскарження судових рішень вже були предметом розгляду Конституційного Суду України. Зокрема, він визнав, що можливість (право) оскарження судових рішень у судах апеляційної та касаційної інстанцій є складовою права особи на судовий захист. Перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядку гарантує відновлення порушених прав і охоронюваних законом інтересів людини і громадянина (абзац третій підпункту 3.1 пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 11 грудня 2007 року N 11-рп/2007 [129]). Відповідно до правової позиції Конституційного Суду України «положення пункту 8 частини третьої статті 129 Конституції України стосовно забезпечення апеляційного оскарження рішення суду, крім випадків, визначених законом, слід розуміти так, що у цивільному процесі апеляційному оскарженню підлягають ухвали

за винятком випадків, коли таке оскарження заборонено законом» (абзац сьомий підпункту 3.2 пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 27 січня 2010 року N 3-рп/2010).

Відсутність можливості апеляційного оскарження ухвали суду першої інстанції про відмову в задоволенні заяви щодо повороту виконання рішення суду в такому самому порядку, як і ухвали щодо повороту виконання рішення суду, не узгоджується з принципом справедливості та визначеними в частині третій статті 129 Конституції України основними засадами судочинства,

зокрема рівністю усіх учасників судового процесу перед законом і судом; забезпеченням апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом (пункти 2, 8). Виходячи з наведеного Конституційний Суд України вважає, що ухвала суду щодо повороту виконання рішення стосується прав та інтересів однієї зі сторін, які відповідно до конституційної вимоги рівності перед законом і судом повинні мати рівні процесуальні можливості на поновлення своїх прав, порушених виконанням такого рішення, шляхом оскарження в апеляційному порядку ухвали суду першої інстанції як щодо повороту виконання рішення суду, так і про відмову в задоволенні заяви щодо повороту виконання рішення суду. Такий висновок узгоджується з правовою позицією Конституційного Суду України, висловленою в Рішенні від 25 грудня 1997 року N 9-зп [125], за якою суд не може відмовити у правосудді, якщо мають місце ущемлення прав і свобод громадян, інакше це буде порушенням права на судовий захист, яке згідно зі статтею 64 Конституції України не може бути обмежене.

Так само вирішувалося питання щодо оскарження ухвал про забезпечення позову. Це питання було предметом розгляду у Конституційному Суді України з приводу офіційного тлумачення норм ЦПК України щодо забезпечення апеляційного оскарження ухвали суду першої інстанції про відмову у задоволенні заяви про забезпечення позову.

Автор клопотання обґрунтовував своє звернення наявністю

неоднозначного застосування судами загальної юрисдикції названої процесуальної норми і як приклад наводить факти, коли в одних випадках суди допускали оскарження в апеляційному порядку ухвал про відмову в забезпеченні позову, в інших - приймали рішення про відмову в їх перегляді. Аналізуючи ці норми ЦПК України у взаємозв'язку з пунктом 8 частини третьої статті 129 Конституції України, Конституційний Суд України дійшов висновку про можливість апеляційного оскарження судового рішення у випадках, коли закон не містить прямої заборони на таке оскарження.

Отже, такий системний підхід до розуміння змісту пункту 2 частини першої статті 293 ЦПК України дає підстави зробити висновок, що окремо від рішення суду можуть бути оскаржені в апеляційному порядку ухвали як про забезпечення позову і щодо скасування забезпечення позову, так і ухвали, якими відмовлено в забезпеченні позову і скасуванні забезпечення позову. Таке розуміння узгоджується з положенням пункту 2 частини третьої статті 129 Конституції України, яким гарантується рівність всіх учасників судового процесу перед законом і судом.

Відповідно до правової позиції Конституційного Суду України «положення пункту 8 частини третьої статті 129 Конституції України стосовно забезпечення апеляційного оскарження рішення суду, крім випадків, визначених законом, слід розуміти так, що у цивільному процесі апеляційному оскарженню підлягають ухвали за винятком випадків, коли таке оскарження заборонено законом» (абзац сьомий підпункту 3.2 пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 27 січня 2010 року N 3-рп/2010 (у справі про апеляційне оскарження ухвал суду)).

Таким чином, положення п. 2 ч. 1 ст. 293 ЦПК у взаємозв'язку з положеннями п. 2, 8 ч. 3 ст. 129 Конституції України необхідно розуміти як такі, що передбачають право оскаржувати окремо від рішення суду в апеляційному порядку ухвали суду першої інстанції як про забезпечення позову і щодо скасування забезпечення позову, так і ухвали про відмову в забезпеченні позову і скасуванні забезпечення позову [130].

Наведені вище приклади свідчать про послідовність Конституційного Суду України у висловленні своєї позиції при прийнятті рішень та важливості обґрунтування правової позиції. Аргументи, які використовує Суд, становлять основу не тільки прийнятого свого рішення у тій чи іншій справі, вони визначають та при необхідності впливають на формулювання та обґрунтування судів загальної юрисдикції. Правові позиції ширше розкривають зміст прав людини і громадянина, сприяючи їх можливому захисту, особливо при зверненні до відповідних судів [51, с.22].

Цивільним процесуальним законодавством визначено специфіку, процедуру і підстави перегляду ухвал судом касаційною інстанцією.

Ухвали суду першої інстанції або суду апеляційної інстанції, як і рішення суду оскаржуються з підстав неправильного застосування судом норм матеріального чи порушення норм процесуального права (ч.2 ст.324 ЦПК України). Але зазначені порушення можуть виявлятися у порушенні процедури, встановленої для вирішення окремих питань; вирішенні питань всупереч нормам процесуального права або помилковому формулюванні суті процесуальної дії чи підстави її застосування при фактично правильному вирішенні питання. Тож специфіка, особливість оскарження ухвал буде полягати у тому, що предметом судового розгляду буде порушення норм процесуального законодавства.

Відповідно до ч. 2 ст. 336 ЦПК України за наслідками розгляду касаційної скарги на ухвалу суду касаційної інстанції має право:

- 1) постановити ухвалу про відхилення касаційної скарги і залишення ухвали без зміни;
- 2) скасувати ухвалу і передати питання на розгляд суду першої або апеляційної інстанції.
- 3) при порушенні процесуального порядку розгляду питання, щодо якого винесено ухвалу, касаційний суд скасовує ухвалу та передає питання на розгляд суду першої або апеляційної інстанції. Наприклад, при задоволенні заяви про забезпечення позову та винесенні ухвали відносно цього суд повинен

враховувати, що забезпечення позову можливе лише в разі достатньо обґрунтованого припущення про те, що невжиття заходів забезпечення може у майбутньому утруднити чи зробити неможливим виконання рішення суду. Проте, в будь-якому випадку, забезпечення позову щодо юридичної особи неможливе, коли воно припиняє її господарську діяльність. У разі недотримання таких умов судом першої (апеляційної) інстанції ухвалу про забезпечення позову суд касаційної інстанції вважає такою, що винесена з порушенням процесуального порядку, встановленого законодавством. Тому ухвала в подібних випадках підлягає скасуванню з направленням питання на новий розгляд до суду першої інстанції з вказівкою вирішити питання про доцільність вжиття заходів до забезпечення позову [190, с.5].

Цивільне процесуальне законодавство не визначає, який склад суду першої чи апеляційної інстанцій буде розглядати процесуальні питання після направлення справи на новий розгляд. Це означає, що після скасування ухвали відповідні питання можуть вирішуватись як попереднім, так і іншим складом суду. Багато дослідників висловлюють думку, що на законодавчому рівні доцільно передбачити розгляд питання, за яким винесено ухвалу, яку скасовано, в іншому складі суду [84, с.912].

Суд касаційної інстанції наділений повноваженням змінити або скасувати ухвалу і вирішити питання по суті (якщо воно було вирішене всупереч нормам процесуального права або при правильному вирішенні було помилково сформульовано суть процесуальної дії чи підстави її застосування). Зміст зазначеної норми є новелою для цивільного процесуального законодавства. Аналогічне правило у ЦПК 1963 р. не містилося. Так, п. 5 ч. 1 ст. 337 ЦПК 1963 р. передбачав, що суд вправі змінити ухвалу, не передаючи справу на новий розгляд, якщо по справі не вимагалось збирання або додаткової перевірки доказів. Стаття 374 ЦПК Російської Федерації закріплює право касаційного суду скасувати ухвалу суду першої інстанції повністю або частково та вирішити питання по суті. При цьому ст. 374 ЦПК РФ не містить будь-яких умов, завдяки яким суд касаційної інстанції реалізує вказане

повноваження [84, с.913].

Слід зазначити, що такі науковці-процесуалісти як В.В. Комаров, В.А. Бігун, В.В. Баранкова вважають, що правова регламентація п. 3 ч. 1 ст. 342 ЦПК суперечить правовій природі судових ухвал, оскільки вони виносяться лише при вирішенні питань процесуального характеру [84, с.913]. Тож можна погодитися із ними у тому, що не можна однакові повноваження касаційного суду реалізовувати при перегляді в касаційному порядку судових рішень та ухвал. Повноваження, що містяться у п. 3 ч. 1 ст. 342 ЦПК України, доцільно застосовувати при перегляді рішення, котрим цивільна справа вирішується по суті позовних вимог; скасувати ухвалу і залишити в силі ухвалу, що була помилково скасована апеляційним судом.

Отже, виходячи із вищевикладеного, ми можемо зауважити, що ухвали суду першої та апеляційної інстанцій можуть бути об'єктом касаційного оскарження, але процесуальні наслідки такого перегляду є значно вужчим ніж стосовно процесуальних наслідків перегляду рішення суду. Це пояснюється тим, що ухвалою суду вирішуються питання процесуального характеру, такі як розгляд заявлених клопотань сторін про забезпечення доказів, забезпечення позову, залишення заяви без розгляду, закриття провадження у справі тощо. При цьому, ухвалою не вирішується справа по суті, тобто не досягається основна мета цивільного судочинства – захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Положенням п. 8 ч. 3 ст. 129 Конституції України встановлено одну з основних засад судочинства – забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом. Конституційний Суд України у рішенні від 11 грудня 2007 року № 11-рп/2007 у справі за конституційним зверненням громадянина Касьяненка Б.П. щодо офіційного тлумачення положень пункту 8 частини третьої статті 129 Конституції України, частини другої статті 383 Кримінально-процесуального кодексу України зазначив: «Реалізацією права особи на судовий захист є

можливість оскарження судових рішень у судах апеляційної та касаційної інстанцій. Перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядку гарантує відновлення порушених прав і охоронюваних законом інтересів людини і громадянина» [129].

Конституційний Суд України у рішенні від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) акцентував: «Верховенство права – це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо» [128].

Відповідно до п. 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом [86].

Як засвідчує європейський досвід, судова система є ефективною, якщо діяльність касаційного суду спрямована насамперед на забезпечення єдності правозастосування.

Загальноєвропейська тенденція до концентрації активності касаційного суду на вирішенні принципово важливих питань судової практики обумовлює необхідність зменшення кількості справ, що перебувають на розгляді в цьому судовому органі, уникнення надмірного навантаження.

Як зазначалося, за I півріччя 2015 рік до ВССУ надійшло понад 51 тис. касаційних скарг, на розгляд яких при існуючому праві касаційного оскарження судових рішень у цивільних справах потрібні роки, що призводить до порушення розумних строків розгляду справ і права на справедливий судовий розгляд. У контексті вимог ст. 6 Конвенції це є суттєвим порушенням міжнародних зобов'язань України. На Двадцятій нараді, що відбулася у червні

1996 року у Будапешті на тему «Ефективність і справедливість правосуддя», відмічалось, що складнощі, які зазнають держави у виконанні ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, більшою мірою пов'язані з перенавантаженістю судів і певною складністю процедури, яка не викликається особливою необхідністю [103, с.2-5].

Як свідчить європейська судова практика забезпечення принципу *res judicata* є однією з найважливіших засад гарантування державою реалізації права людини на справедливий суд.

Проблема забезпечення вказаного принципу, сформульованого Європейським судом, є дуже актуальною на сьогоднішній день та потребує вивчення. Проте, реалізація принципу *res judicata* у цивільному судочинстві України не достатньо досліджується вченими-процесуалістами.

Тому повністю підтримуємо думку В.В. Комарова щодо проблем касації з урахуванням принципу *res judicata*. Як зазначає В.В. Комаров, ефективність касації у цивільному судочинстві можна пов'язувати лише з її принциповою модернізацією на підставі ст. 129 Конституції України та ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини, які ґрунтуються на принципі *res judicata* [77, с. 592-594].

Гарантування державою судового захисту означає обов'язок держави забезпечити здійснення права на судових захист, який має бути справедливим, компетентним, повним і ефективним. Разом з тим судові рішення не може бути визнано справедливим і правосудним, а судовий захист – повним і ефективним, якщо допущена суддівська помилка.

Як уже зазначалося, стаття 129 Конституції України серед основних засад здійснення правосуддя визначає забезпечення, зокрема й апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом.

Право доступу до другої або третьої інстанції Конвенцією взагалі не передбачено. Хоча, виходячи з принципу надання ефективного правового захисту (ст. 6 Конвенції), таке право може існувати, але у такому разі є

доцільним регламентувати процесуальні механізми допуску до апеляції чи касації, виходячи з того, що пріоритетним має бути забезпечення функціональності судів, які б в іншому випадку були перевантажені судовими справами, в тому числі з малими вимогами та тими, що не мають принципового характеру. Таким чином, очевидним і визначальним для модернізації касації, перш за все, є те, що вона має бути обмеженою.

Європейська Конвенція, як і Європейський Суд з прав людини (далі - ЄСПЛ) при її тлумаченні, не встановлюють абсолютного права на розгляд справ у третій інстанції цивільного судочинства на відміну від кримінального. Ні Конвенція, ні ЄСПЛ не встановлюють жодних вимог щодо меж перевірки рішень нижчестоящих судів – перевірки фактів та права або лише права – відповідно до інстанційності перевірки. З точки зору Конвенції та практики ЄСПЛ можливість установлення процедур оскарження судових рішень – це прерогатива національних законодавств. При цьому, однак, процедури перегляду судових рішень мають відповідати вимогам ст. 6 Конвенції, оскільки надання можливості оскарження судових рішень сторонам та відповідні процедури оскарження та процедури перегляду судових рішень мають бути збалансовані з реальністю правового захисту та ефективністю рішень, які ухвалюються судами всіх інстанцій. Аналіз рішень ЄСПЛ, що визнавали порушення ст. 6 Конвенції у ряді європейських країн щодо касаційного перегляду (перегляду у третій інстанції), дозволяє зробити висновок, що основними факторами організації перегляду судових актів у порядку касації є принципи правової ефективності судового провадження; правової визначеності; об'єктивної безсторонності; правової економії [152, с.80-81]. Правова ефективність та правова визначеність характеризують сутність, а об'єктивна безсторонність та правова економія – форму реалізації фундаментального принципу *res judicata* як засадничої умови справедливого судочинства.

У контексті правової ефективності касаційного провадження судові рішення, що вступило у законну силу, має бути стійким і може бути

переглянуто лише у виключних випадках, з підстав об'єктивного, а не суб'єктивного характеру та у порядку, визначеному процесуальним законом. У рішенні від 9 листопада 2004 року у справі «Науменко проти України» Європейський суд зазначив, що правова визначеність передбачає дотримання принципу *res judicata*, тобто принципу остаточності рішення, недопустимості повторного розгляду вже раз вирішеної справи. Цей принцип наполягає на тому, що жодна сторона не має права домагатися перегляду остаточного й обов'язкового рішення тільки з метою нового слухання і вирішення справи. Повноваження судів вищої ланки переглядати рішення повинні використовуватися для виправлення судових помилок, помилок у здійсненні правосуддя, а не заміни рішень [152, с. 317].

Наявність правової визначеності у сукупності з правом на судовий захист становить одну з основ демократичної держави. Крім того, відсутність правової визначеності зводить на «ні» декларування права на судовий захист, оскільки ефективна реалізація цього права в цих умовах неможлива в принципі. Крім того, подібна практика порушує саме право на судовий захист, яке передбачає не тільки порушення судового розгляду, але і право на виконання судового рішення [139, с.341].

Так, у рішенні «Грецькі нафтопереробні заводи «Стрен» та Стратіса Андриадіса проти Греції» ЄСПЛ визнав порушення принципу правової визначеності, що полягало в тому, що згідно зі ст. 330 Цивільно-процесуального кодексу Румунії, Генеральний прокурор міг вимагати скасування остаточного і такого, що вступило в законну силу, судового рішення у справі, де він був стороною. У рішенні у справі «Хорнбі проти Греції» Європейський Суд зазначив, що «право на доступ до правосуддя стало б ілюзорним, якби правова система дозволяла остаточному, обов'язковому судовому рішенню залишатися не набравши законної сили, завдаючи тим самим шкоду одній зі сторін» [56].

У справі «Пономарьов проти України» ЄСПЛ наголосив, що «право на справедливий судовий розгляд, яке гарантовано пунктом 1 статті 6 Конвенції

про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, має розумітися у світлі преамбули Конвенції, у відповідній частині якої зазначено, що верховенство права є спільною спадщиною Високих Договірних Сторін. Одним з фундаментальних аспектів верховенства права є принцип правової визначеності, який передбачає повагу до принципу *res judicata* – принципу остаточності рішень суду. Цей принцип стверджує, що жодна зі сторін не має права вимагати перегляду остаточного та обов'язкового рішення суду просто тому, що вона має на меті добитися нового слухання справи та нового її вирішення» [151].

Виходячи з цього, підстави для перегляду судових рішень на кожній стадії судового провадження не можуть бути ідентичними. Так, у рішенні від 28 жовтня 1999 року у справі «Брумареску проти Румунії» несумісним із цим принципом Європейський суд визнав надане генеральному прокурору відповідно до статті 330 Цивільного процесуального кодексу Румунії право, не обмежене будь-яким строком, звертатися до Верховного Суду Правосуддя з вимогою про скасування судового рішення, що є остаточним і набрало законної сили, у справі, в якій він не є стороною. Європейський суд констатував, що в цій справі на підставі звернення Генерального прокурора Верховний Суд Правосуддя звів нанівець результати всього судового процесу, що закінчився винесенням остаточного судового рішення, яке в силу принципу *res judicata* не підлягало перегляду і до того ж було виконано, що призвело до порушення права на справедливий судовий розгляд.

З наведеного вище випливає, що Європейський суд не розглядає як відхилення від принципу правової визначеності передбачену законом можливість виправлення судових помилок, допущених при розгляді справи попередніми судовими інстанціями, в яких судові рішення набуло законної сили, проте процедура перегляду судових рішень, що набрали законної сили (за правилами ЦПК України – це суд касаційної інстанції), має відповідати певним вимогам. Основними серед них є: перегляд рішень, що набрали законної сили, може здійснюватися лише судами вищої ланки, які є наступною інстанцією

щодо судів, рішення яких переглядаються; право порушити провадження щодо перевірки судового рішення, що набрало законної сили, має бути обмежене певним часом; під час провадження щодо перевірки рішень, що набрали законної сили, не може відбуватися повторний розгляд справи по суті. Суди повинні мати повноваження лише щодо усунення судових помилок, допущених судами, які попередньо розглядали справу.

Важливою та сутнісною ознакою процедур перегляду судових рішень як належних у контексті Конвенції та практики ЄСПЛ та правила *res judicata* важливе значення має принцип об'єктивної безсторонності, який також відбиває один з аспектів права на справедливий суд, та принципу правової економії (строковий характер судового захисту). Впровадження принципу об'єктивної безсторонності в цілому означає відсутність будь-яких законних сумнівів щодо складу суду та його безсторонності як загальної вимоги справедливого судового розгляду. Щодо касаційного провадження порушенням права на справедливий суд вважається створення судів з явно вираженими дискреційними повноваженнями одних суддів по відношенню до інших [3, с.85-86]. У справі «Совтрансавто-Холдинг» проти України» зазначалось, що Арбітражно-процесуальний кодекс України в його редакції, що діяла на момент розгляду справи, надавав Голові Вищого Арбітражного Суду України та Генеральній прокуратурі України право ініціювати перегляд остаточних судових рішень шляхом подання протесту. Таке повноваження було дискреційним за своєю природою, тобто судові рішення могли переглядатися на розсуд відповідної посадової особи всупереч принципу правової визначеності. Суд також наголосив, що, з огляду на характер та форму втручань у справі, які мали місце з боку найвищих органів державної влади, відповідні арбітражні суди, що розглядали справу, не можуть вважатися незалежними та безсторонними [150].

В.В. Комаров зазначає, що принцип правової економії (строкового характеру захисту) полягає у тому, що скасування остаточного судового рішення має бути обмежено певним строком, який має гарантувати правову

визначеність та незмінність судового рішення. Таким чином, з точки зору дотримання Європейської Конвенції з прав людини та основоположних свобод касаційне провадження за національним законодавством може визнаватися як належна судова процедура за умов відповідності принципу *res judicata*, без чого неможливо досягти балансу публічно-правових і приватно-правових інтересів правосуддя. Касаційне провадження має відповідати конституційним цілям і цінностям, загальновизнаним принципам і міжнародним зобов'язанням України і забезпечувати процесуальні гарантії особам, які беруть участь у справі.

Визначальним для модифікації існуючої касації в аспекті впровадження принципу *res judicata* В.В. Комаров, з яким ми погоджуємося, визначає проблему її меж та об'єму.

Головною причиною надмірного навантаження на суд касаційної інстанції є встановлення в цивільному судочинстві всеохопного касаційного оскарження судових рішень у цивільних справах, а не в межах виваженої необхідності для здійснення судом касаційної інстанції найважливішого завдання щодо забезпечення правильного та однакового застосування судами норм матеріального і процесуального права, передбаченого Конституцією України.

Наведене вимагає оптимізації процедур касаційного оскарження судових рішень, що набрали законної сили, за рахунок введення системи «фільтрів» та процедури допуску касаційної скарги до розгляду судом касаційної інстанції, а також удосконалення повноважень суду касаційної інстанції.

Європейський суд виходить з того, що Конвенція та Протоколи до неї не створюють обов'язку держави засновувати апеляційні та касаційні суди. На відміну від кримінального судочинства Конвенція не встановлює абсолютного права на розгляд справи у другій та третій інстанціях у цивільному процесі. Тому апеляція та касація можуть бути обмежені чи взагалі виключені. Такі обмеження можливі тому, що це право за своєю природою об'єктивно потребує регулювання держави, що володіє в цьому відношенні певною мірою розсуду.

Враховуючи позицію Європейського суду, можна стверджувати, що введення «фільтрів» та процедури допуску в касаційному суді жодним чином не буде порушувати права на доступ до суду, оскільки воно вже буде реалізовано при зверненні до суду першої та апеляційної інстанцій. Крім того, вжиття вказаних заходів буде забезпечувати справедливий баланс між приватними та публічними інтересами, гарантувати своєчасність усунення судових помилок.

Як правило, такими фільтрами можуть бути: обмеження ціни позову або виду судового рішення, що може бути оскаржене; необхідність отримання дозволу на оскарження з боку суду, що виніс судове рішення чи вищестоящого суду; обмеження підстав, за якими судове рішення може бути оскаржено; необхідність попереднього оскарження судового рішення в апеляційному порядку; встановлення обов'язку внести до депозиту суду суми на відшкодування можливих судових витрат; встановлення для сторони, що оскаржує судове рішення, обов'язку попереднього виконання рішення; попередній розгляд касаційної скарги колегією суддів та інше [75, с.599-600].

Погоджуємося із доводами В.В. Комарова, що узагальнюючою ознакою допуску цивільної справи до касації є принципове значення справи для забезпечення єдності судової практики. Принципове значення має цивільна справа, в якій ставиться питання, що має значення для розвитку самого права у розумінні того, що певне питання судового правозастосування має місце або може мати місце у невизначених випадках при розгляді цивільних справ, потребує тлумачення і може бути протлумачене найвищим судовим органом. Цей аспект касації свідчить про те, що в ньому відбивається суспільний інтерес, публічний інтерес правосуддя. Разом з тим, касаційне провадження - це самостійна процедура цивільного судочинства і в касаційному провадженні цивільного судочинства мають захищатися порушені, невизнані або оспорювані права свободи чи інтереси суб'єктів права, тобто приватні інтереси. Отже, реалізація завдань судочинства через функції касації свідчить про особливу сутність касації, яка не зводиться до вирішення абстрактних

питань правозастосування з метою вдосконалення судочинства, а визначає питання застосування права, які мають принципове значення і для конкретної цивільної справи.

Касація можлива при колізії чинних правових норм, коли ця обставина призводить до різного їх застосування та впливає на єдність судової практики за умов, що колізія чи питання застосування колізійних норм не була «подолана» у попередніх рішеннях касаційного суду. Для розвитку судової практики актуальними питаннями для касаційного суду можуть бути і питання правотлумачного застосування діючого права стосовно проблем, що мають характер загальних умов забезпечення єдності судової практики, коли рішення касаційного суду можна розглядати як стандарт такого застосування (загальні умови укладення правочинів, визнання правочинів недійсними), справи особливої соціальної (порушення прав вкладників, акціонерів, не залучених до участі у справі, порушення прав споживачів) або економічної ваги (банкрутство, відповідальність за вироблені товари), питання захисту національних інтересів, авторитету судової влади, подолання прогалін у правовому регулюванні, різної практики нижчестоящих судів тощо. Проблема допустимості касації (оскарження) перш за все, як видно, пов'язана з різними аспектами, власне, правозастосування за умов того, що касаційна інстанція має розглядати лише справи, розгляд яких без касаційного суду не можливий. При цьому ключове значення має розсуд касаційного суду щодо прийнятності касаційної скарги та можливості розгляду справи у касаційному порядку. Очевидно, що у суду касаційної інстанції при вирішенні питання допуску до касації не можуть не виникати питання, які безпосередньо не витікають з питань застосування права, а з питань соціального, економічного чи фактичного порядку. Але у даному випадку (випадках), як видно, як раз і виникає такий аспект допустимості касації, як публічна (суспільна) цінність цивільної справи. Слід відмітити, що така постановка питання ще більше ускладнює проблему підстав касаційного оскарження. Підтримуємо думку В.В. Комарова, що підстави касації так чи інакше у реальній касаційній практиці

будуть виводити і на ці аспекти проблеми. І даний факт знову ж таки свідчить про те, що касаційний суд має надіятися достатнім розсудом щодо визначення підстав касації у тих чи інших випадках. Уявляється, що у контексті визначення допустимості касації касаційний суд має виходити також і з соціальних, економічних чи фактичних факторів, які свідчать про публічну (соціальну) цінність справи [75, с. 605-606].

Підстави касаційного оскарження у контексті та взаємозв'язку з цілями розвитку судової практики не можуть мати сталий зміст. І тому питання допуску касації відповідно до функції касаційного суду і, враховуючи полісистемність факторів, які впливають на принциповість справи для забезпечення єдності судової практики, підлягають динамічному тлумаченню у тих чи інших випадках, що має свідчити про реальний вплив суду касаційної інстанції на формування судової практики при дотриманні принципу *res judicata*.

Питання порушення єдності судової практики має значення не лише з точки зору змістовної її характеристики, але й з точки зору суб'єктів ініціації цивільного судочинства та його касаційного провадження. Це питання, перш за все, відноситься до сфери приватних інтересів учасників цивільного судочинства. Тому процесуальні факти такого порушення мають доводитися зацікавленими особами. Але, як вже наголошувалось, порушення єдності судової практики не можна відносити тільки до сфери приватних інтересів. Встановити порушення єдності судової практики в рамках однієї цивільної справи неможливо. Для цього необхідний аналіз розгляду визначеної категорії справ у різних судах. Тому, з огляду на те, що дотримання єдності судової практики здійснюється і у приватних, і у публічних інтересах правосуддя, встановлення факту порушення єдності судової практики з боку публічної влади за своїм статусом, функціями та повноваженнями *ex officio* здійснює і касаційний суд [75, с.607-608].

Таким чином, забезпечення принципу *res judicata* є однією з найважливіших засад гарантування державою реалізації права людини на

справедливий суд, про що неодноразово вказує Європейський суд у своїх судових актах.

Концептуальні засади єдності касаційної інстанції нерозривно пов'язані з активацією суспільних процесів та усвідомленням значення й ролі суду касаційної інстанції. Надання методичної допомоги і рекомендаційних роз'яснень судам нижчих рівнів дає змогу окреслити зовнішню складову діяльності суду касаційної інстанції, оскільки це пов'язується із досягненням однакового правозастосування на території України. Крім цього, одним із наслідків сучасної судової реформи стала проблема щодо функціонування Верховного Суду України, яка, на думку С.В. Глущенко, досить справедливо отримала відповідний суспільний резонанс та потребує нагального законодавчого врегулювання з метою упорядкування процесуальної діяльності найвищого судового органу у системі судів загальної юрисдикції [35, с.115-116].

Погоджуючись з висновками С.В. Глущенко відносно того, що функціонування в Україні вищих спеціалізованих судів дає змогу стверджувати про намагання законодавця зосередити в межах однієї судової ланки кілька судів касаційної інстанції, що дає змогу реалізувати основоположні концептуальні засади єдності касаційної інстанції, ми підтримуємо її доводи про те, що загалом єдність суду касаційної інстанції як на науковому, так на і практичному рівнях стає доступною для розуміння завдяки зверненню до постулатів низки правових учень, як-от теорії судового права. Потреба науково-теоретичного сприйняття цього вчення зумовлюється єдністю юридичної природи інститутів судоустрійного, цивільного процесуального і кримінально-процесуального права, які стали визначальним фактором для його виникнення та розвитку.

Перш за все, це науково обґрунтовані положення, згуртовані навколо єдиного поняття «судове право»; це сукупність правових норм, які регулюють питання судоустрою, судочинства, а в деяких випадках – статусу суддів, адвокатів тощо; це право судових прецедентів, що створюється власне такими

прецедентами, судовою практикою, рішеннями (позиціями, висновками тощо) судових органів конституційної юрисдикції, а також іншими рішеннями суду. У контексті досліджуваної проблеми першочергового значення набувають саме перші два визначення, вивчення яких дає змогу більш повно з'ясувати модельну характеристику й сутнісне наповнення касації як тієї функції правосуддя, яка у більшості країн світу є вершиною у процесі встановлення правосудності судових рішень у справах усіх юрисдикцій [35, с.115].

Наведена перспектива залежить від єдності судових юрисдикцій та їх взаємозв'язку на рівні вищих судових органів, уповноважених як суд на рівні касаційної інстанції виконувати роль останньої інстанції у вирішенні будь-якого правового конфлікту. Така категоричність стосовно останньої інстанції пояснюється тим, що Верховний Суд України з нинішнім обсягом процесуальних повноважень не може визначатися такою судовою інстанцією, оскільки він переглядає судові рішення лише після вирішення відповідним вищим спеціалізованим судом питання про допуск справи до провадження Верховного Суду України.

Крім цього, лише цей судовий орган законодавчо позбавлений права ухвалювати у справі власні судові рішення. Проте його правова позиція є обов'язковою для судів попередніх інстанцій під час вирішення подібних справ. Наведене, на погляд С.В. Глущенко, з яким ми повністю погоджуємося, створює можливість окреслювати щодо нього інші форми оскарження і перегляду рішень судів загальної юрисдикції, враховуючи, що лише вищі спеціалізовані суди України уповноважені на здійснення касаційних функцій у державі. Це свідчить про реальність розвитку ідей стосовно запровадження ревізійної (або іншої контрольної) компетенції у стінах Верховного Суду України з можливим визначенням його четвертою інстанцією в системі судоустрою [34, с.20].

Як зазначено в рішенні Конституційного Суду України від 12 липня 2011 року № 9-рп/2011 у справі за конституційними поданнями 54 народних депутатів України та Верховного Суду України щодо відповідності Конституції

України (конституційності) окремих положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів», Кримінально-процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України (щодо принципу інстанційності в системі судів загальної юрисдикції, Основний Закон України закріплює не тільки принципи територіальності і спеціалізації, а й принцип інстанційності щодо побудови системи судів загальної юрисдикції [132].

За правовою позицією Конституційного Суду України, сформульованою в рішенні від 11 грудня 2003 року № 20-рп/2003 у справі за конституційним поданням 62 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 3 частини другої статті 18, статей 32, 33, 34, 35, 36, 37, підпункту 5 пункту 3 розділу VII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про судоустрій України» (справа про Касаційний суд України), побудова системи судів загальної юрисдикції узгоджується зі стадіями судочинства, відповідними формами провадження (зокрема в апеляційній і касаційній інстанціях) [126].

Суди ухвалюють багато рішень, завідомо усвідомлюючи, що вони не будуть виконані, зокрема, через відсутність асигнування, недостатність коштів у бюджетних організацій тощо. Шлях, обраний Європейським судом – зобов'язання відповідача усунути не тільки порушення прав конкретного скажника, а й саму причину порушення – є ефективним способом відновлення правопорядку. За таких умов словосполучення «законна сила судового рішення» буде повертати собі дійсний зміст. Ситуація, в якій відповідач (чи то держава, державна установа, приватна організація чи фізична особа), отримавши судові рішення по одному позивачу, і достеменно знаючи про наявність цілої низки аналогічних випадків, не вживає заходів щодо усунення глобальної причини позовів чи скарг, є проявом безсумнівного ігнорування як об'єктивного права, так і суду. Тому Європейським судом започатковано

приклад сутнісного, ініціативного виконання судом не тільки своїх обов'язків, а й глобальної соціальної місії [158, с.3-15].

Висновки до III. Розділу

Процесуальні наслідки реалізації права касаційного оскарження обумовлюються метою та завданнями процесуальної діяльності суду касаційної інстанції. Процесуальні наслідки реалізації права касаційного оскарження відображаються у актах правозастосування, якими є рішення та ухвали суду касаційної інстанції. В залежності від того, який акт є об'єктом оскарження будуть наступати різні процесуальні наслідки. Досягнення позитивних для особи процесуальних наслідків буде залежати від багатьох факторів. Особа може реалізувати право на відкриття касаційного провадження і при цьому не досягти бажаного процесуального результату – задоволення касаційної скарги.

Процесуальна діяльність суду касаційної інстанції здійснюється в межах його повноважень і за наслідками розгляду касаційної скарги на рішення суду касаційної інстанції має право: 1) постановити ухвалу про відхилення касаційної скарги і залишення рішення без змін; 2) постановити ухвалу про повне або часткове скасування рішення і передати справу на новий розгляд до суду першої або апеляційної інстанції; 3) постановити ухвалу про скасування рішення апеляційного суду і залишити в силі судове рішення суду першої інстанції, що було помилково скасоване апеляційним судом; 4) постановити ухвалу про скасування судових рішень і закрити провадження в справі або залишити заяву без розгляду; 5) скасувати судові рішення і ухвалити нове рішення або змінити рішення, не передаючи справи на новий розгляд.

Процесуальними наслідками розгляду касаційної скарги на ухвалу суду касаційної інстанції є: 1) постановлення ухвалу про відхилення касаційної скарги і залишення ухвали без змін; 2) скасування ухвали і передача питання на розгляд суду першої або апеляційної інстанції; 3) зміна або скасування ухвали і вирішити питання по суті; 4) скасування ухвали і залишення в силі

ухвали, що була помилково скасована апеляційним судом.

На стадії відкриття провадження суддя-доповідач вирішує питання не лише суто організаційного та технічного характеру, а й процесуальні, що мають важливе значення для подальшого руху справи. Деякі з наданих йому повноважень потребують перегляду. Зокрема, суддю-доповідача слід позбавити права відмовляти у відкритті касаційного провадження з підстав, передбачених п. 5 ч. 4 ст. 328 ЦПК України, зупиняти виконання рішення (ухвали) суду, яке набрало законної сили, поновлювати строк на подання касаційної скарги. Зазначені питання мають вирішуватись колегією суддів.

Підготовка справи до розгляду – самостійна стадія касаційного провадження на якій закладається основа для швидкого та правильного вирішення касаційної скарги на стадії попереднього розгляду справи. Повноваження суду касаційної інстанції на вказаній стадії зводяться до ознайомлення з матеріалами справи та підготовки письмової доповіді. У доповіді мають бути викладені обставини, необхідні для ухвалення рішення суду касаційної інстанції, а також з'ясовано питання про склад осіб, які беруть участь у справі.

На стадії попереднього розгляду справи судом касаційної інстанції, за наслідками реалізації наданих йому законодавством повноважень, може бути прийняте одне з таких рішень: 1) про відхилення касаційної скарги; 2) про скасування судового рішення; 3) про призначення справи до судового розгляду.

Повноваження суду касаційної інстанції на стадії розгляду касаційної скарги по суті безпосередньо обумовлені межами розгляду справи цим судом та спрямовані на досягнення мети касаційного перегляду – встановлення наявності чи відсутності судової помилки при ухваленні рішення, виключно з огляду дотримання законності.

Крім того, і для суду апеляційної інстанції і для суду касаційної інстанції передбачено таку підставу відмови відкриття провадження у справі, як несплата судового збору (ч.2 ст. 328 ЦПК України). Ми вважаємо, що питання недоплати судового збору у зв'язку з неправильним або помилковим його

розрахунком не може бути підставою для відмови у відкритті касаційного провадження у справі. Враховуючи остаточність судового рішення у справі за касаційною скаргою буде правильним надати суду касаційної інстанції вирішувати питання про стягнення недоплаченої суми судового збору а також повернення зайво сплаченої суми судового збору. У зв'язку з цим пропонуємо до ст. 346 ЦПК України «Зміст рішення суду касаційної інстанції» внести такі доповнення: ч.1 п.10 після слів «вказівку щодо розподілу судових витрат» доповнити словами « вирішити питання стягнення недоплаченої суми судового збору, повертати суми зайво сплаченого судового збору»

Зміст справедливості судового рішення має безпосередній зв'язок з верховенством права та розкривається передусім крізь призму належної судової процедури та публічного розгляду справи. У цьому контексті мається на увазі розгляд справ незалежним та безстороннім судом, утвореним на підставі закону, у розумний строк та в умовах гласного судового процесу.

Аналіз чинного законодавства про судоустрій і статус суддів та цивільного процесуального дає можливість зробити висновок, що змістом права на справедливий судовий розгляд є розгляд справи «повноважним» судом, тобто судом, який має на це компетенцію, і законним складом суду, тобто складом суду, призначеним із додержанням вимог закону, це по-перше. По-друге, змістом цього права є розгляд цивільної справи справедливим судом із застосуванням належної процедури, яка діє на підставі національного закону та відповідає міжнародним зобов'язанням держави, тобто з дотриманням цивільної процесуальної форми.

Ми можемо зауважити, що ухвали суду першої та апеляційної інстанцій можуть бути об'єктом касаційного оскарження, але процесуальні наслідки такого перегляду є значно вужчим ніж стосовно процесуальних наслідків перегляду рішення суду. Це пояснюється тим, що ухвалою суду вирішуються питання процесуального характеру, такі як розгляд заявлених клопотань сторін про забезпечення доказів, забезпечення позову, залишення заяви без розгляду, закриття провадження у справі тощо. При цьому, ухвалою не вирішується

справа по суті, тобто не досягається основна мета цивільного судочинства - захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дало можливість вирішити важливу наукову задачу – обґрунтувати ряд наукових положень, сформулювати висновки і пропозиції, які мають теоретичне і практичне значення для вдосконалення нормативного регулювання касаційного оскарження судових рішень, правового статусу суду та учасників касаційного провадження цивільного процесу в Україні, зокрема:

1. Визначити понятійний апарат, який розкриває сутність реалізації права касаційного оскарження, процедуру перегляду судових рішень у касаційному провадженні. Існуючи в теорії цивільного процесу підходи щодо визначення поняття, сутності та значення касаційного провадження полягають в тому, що одні автори під касаційним провадженням розуміють стадію цивільного процесу, яка передбачає перевірку законності судових рішень судами касаційної інстанції; інші зазначають, що касаційне провадження – це правозастосовчий цикл у якому здійснюється перевірка законності судових актів; треті вважають, що касаційне провадження це стадія цивільного процесу, яка врегульовує нормами цивільного процесуального права сукупність пов'язаних між собою процесуальних відносин, що виникають в суді касаційної інстанції; четверті, що касаційне провадження – це самостійна форма забезпечення однакового застосування законодавства судами першої та апеляційної інстанцій. Не спростовуючи наявні визначення касаційного провадження ми вважаємо, що всі вони позбавлені найголовнішої сутності, що такий вид провадження має бути ініційований суб'єктом права касаційного оскарження. Тож це дає можливість запропонувати наступне визначення касаційного провадження – це надзвичайний спосіб перегляду законності судових рішень судом касаційної інстанції, розпочатий суб'єктом права касаційного оскарження у порядку та строки, встановлені процесуальним законом.

2. Касаційне оскарження це гарантоване процесуальним законом право особи на звернення у порядку та строки, передбачені законом до суду касаційної інстанції з вимогою про скасування судового рішення у зв'язку з його незаконністю.

Характеризуючими ознаками касаційного оскарження є наступні: 1) право касаційного оскарження виникає з моменту проголошення судового рішення судом апеляційної інстанції; 2) право касаційного оскарження може бути реалізовано сторонами та іншими особами, які брали участь у розгляді справи, а також особами, які не брали участі у розгляді справи в разі вирішення судом питань про їх права, свободи чи обов'язки; 3) касаційне провадження може бути відкрито виключно за касаційною скаргою, форма і зміст якої має відповідати вимогам процесуального закону; 4) касаційна скарга подається у межах строків касаційного оскарження; 5) касаційне провадження здійснюється у належній процесуальній формі в межах повноважень суду касаційної інстанції; 6) процесуальні наслідки розгляду касаційної скарги фіксуються у процесуальних актах (рішеннях та ухвалах суду касаційної інстанції).

3. Досліджуючи питання становлення інституту касації в цивільному судочинстві України в історичній ретроспективі, ми дійшли висновку, що на різних історичних етапах розвитку процесуального законодавства цей спосіб перегляду судових рішень мав свої особливості і вважався надзвичайним, виключним видом провадження, оскільки міг бути реалізований лише за умов неправильного застосування судами першої чи апеляційної інстанцій норм матеріального права або порушенні норм процесуального права. Сучасні тенденції його розвитку потребують вирішення проблем щодо удосконалення процесуального статусу суб'єктів, наділених правом касаційного оскарження; більш чіткої регламентації об'єктів та строків касаційного оскарження; удосконалення процедури касаційного провадження.

4. Механізм реалізації права касаційного оскарження це діяльність суду та інших осіб, що брали участь у розгляді справи а також осіб, що не брали участь у розгляді справи але суд вирішив питання про їх права, свободи та обов'язки спрямована на захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, яка врегульована нормами цивільного процесуального законодавства що встановлюють права та обов'язки суб'єктів цивільних процесуальних відносин з перевірки законності судових рішень, регламентують процедуру, за якою

здійснюється ця діяльність та ухвалюються відповідні судові рішення.

Зміст механізму реалізації права касаційного оскарження складається з таких елементів: 1) наявності норм цивільного процесуального законодавства, яким встановлено процедуру касаційного провадження, визначено права та обов'язки суб'єктів цивільних процесуальних відносин на цьому етапі знаходження цивільної справи; 2) наявність суб'єкта права реалізації касаційного оскарження, наділеного процесуальною право- та дієдатністю; 3) наявності суб'єкта правозастосування, компетентного розглядати приватно-правові спори у порядку цивільного судочинства.

5. Розкриваючи зміст процесуального статусу суб'єктів права касаційного оскарження ми виходили з загальнотеоретичного уявлення, що ним є взаємообумовлені та взаємозалежні суб'єктивні права та юридичні обов'язки. Суб'єктивне цивільне процесуальне право касаційного оскарження полягає у можливості особи діяти на власний розсуд в межах, визначених цивільним процесуальним законом та вимагати від суду касаційної інстанції здійснити один із способів захисту права. В той час, як юридичний процесуальний обов'язок це міра необхідної, найбільш розумної та доцільної поведінки суб'єктів касаційного провадження, яка сприяє реалізації права касаційного оскарження і забезпечена заходами процесуального примусу;

З метою удосконалення процесуального статусу осіб, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права, свободи чи інтереси при розгляді справи в касаційній інстанції мають набувати прав осіб, які беруть участь у справі, зокрема, мають право брати участь у розгляді справи з урахуванням положень частини першої статті 333 ЦПК, заявляти клопотання тощо. Тож пропонуємо ч.1 ст.324 ЦПК доповнити реченням наступного змісту: «Особи, які не брали участі у справі після їх звернення до суду з касаційною скаргою набувають процесуального статусу осіб, які беруть участь у справі»

6. Аналізуючи об'єкти оскарження в касаційному порядку нами встановлено, що ст. 324 ЦПК України недостатньо повно розкриває їх перелік. Ми вважаємо, що такі ухвали суду першої інстанції якими вирішуються питання відмови поновлення

пропущеного процесуального строку, внесення виправлень у судове рішення, відмови ухвалити додаткове рішення або відмови про роз'яснення рішення суду також можуть бути оскаржені в касаційному порядку, адже за певних обставин це може бути єдиний спосіб захисту порушеного права і позбавляти сторону у його реалізації буде несправедливо.

7. Аналіз чинного цивільного процесуального законодавства та законодавства про судоустрій і статус суддів дає можливість зробити висновок, що змістом права на справедливий судовий розгляд є розгляд справи повноважним судом, тобто судом, який має на це компетенцію, встановлену в межах юрисдикції, визначеної процесуальним законом і законним складом суду, тобто складом суду, призначеним із додержанням вимог закону згідно з порядком розподілу судових справ, установленим відповідно до закону. Це по-перше і по-друге, розгляду цивільної справи справедливим судом із застосуванням належної процедури, яка створена на підставі національного закону та відповідає міжнародним зобов'язанням держави, тобто з дотриманням цивільної процесуальної форми.

8. З'ясовуючи питання про межі судового втручання при реалізації права касаційного оскарження нами встановлено, що суд перевіряє правильність судового рішення в межах касаційної скарги і в той же час не має права виходити за межі заявлених позовних вимог в суді першої інстанції. Відсутність чітких критеріїв визначення безумовних підстав для скасування судового рішення, при наявності правила про неможливість скасування рішення з одних лише формальних міркувань фактично розширює повноваження суду касаційної інстанції і надає йому можливість у будь – якій цивільній справі виходити за межі касаційної скарги, що на нашу думку може становити загрозу захисту права в суді касаційної інстанції.

9. Розкриваючи питання про повноваження суду касаційної інстанції в світлі реалізації права касаційного оскарження нами встановлено, що проведення попереднього розгляду справи в режимі нарадчої кімнати, можливість розгляду справи без повідомлення осіб, які беруть участь у розгляді справи є суттєвим порушенням прав особи і може бути усунуте шляхом здійснення цих процесуальних дій у режимі відеоконференції; Аналіз цивільного процесуального законодавства та

наукових позицій у суміжних процесуальних процедурах ми можемо виокремити характеризуючі ознаки участі у судовому засіданні у режимі відеоконференції: 1) відеоконференція – це особлива форма судового засідання; 2) провадження здійснюється дистанційно; 3) судовий розгляд справи відбувається в режимі реального часу; 4) судові засідання та відеозв'язок фіксуються технічними засобами відеозапису тощо. Виходячи з предмету нашого дослідження ми можемо зробити висновок, що з метою виконання завдань цивільного судочинства, особа має право брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції. Відповідні зміни мають бути внесені до ст. 333 ЦПК України.

10. Процесуальні наслідки реалізації права касаційного оскарження відображені у рішеннях та ухвалах суду касаційної інстанції, які мають бути оприлюднені за спеціальною процедурою «оголошення», яка за своєю сутністю передбачає можливість вільного ознайомлення з судовим рішенням не тільки на офіційному сайті суду, але й у друкованому виданні. З метою підвищення ефективності процедури оголошення судового рішення пропонуємо внести зміни до ст. 347 ЦПК.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аналіз даних судової статистики щодо розгляду справ і матеріалів Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ у 2015 році. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sc.gov.ua/ua/sudova_statistika.html
2. Андреев М. Н. Производство в порядке надзора по уголовным делам / М. Н. Андреев. – М. : Моск. юрид. ин-т, 1947. – 31 с.
3. Арбитражный процессуальный кодекс Российской Федерации: осмысление практики и ее возможные коррективы. – М.: Викор – Медиа, 2006.-59с.
4. Арсенов И. Г. Полномочия суда кассационной инстанции в арбитражном процессе: автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.15 / И. Г. Арсенов. – Екатеринбург : Урал. гос. юрид. акад, 2001. – 23с.
5. Арсенов И.Г. Проблемы пределов кассационного пересмотра в арбитражном процессе // Суд и право . Сборник статей. - Екатеринбург: Ин-т частного права, 2005. - С. 113-125.
6. Балюк М.І., Луспеник Д.Д. Практика застосування цивільного процесуального кодексу України (цивільний процес у питаннях і відповідях). Коментарі, рекомендації, пропозиції / М.І. Балюк, Д.Д.Луспеник. - Х.: Харків. юрид., 2008. -708с.
7. Біда К.М. Касаційне провадження в господарському судочинстві України: автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.04 / К.М. Біда.- Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2005. – 20 с.
8. Безлюдько І.О., Бичкова С.С., Бобрик В.І. та ін. Цивільне процесуальне право України: Навчальний посібник / за заг. ред. С.С.Бичкової.– К.: Атіка, 2006.– 384с.
9. Бичкова С.С. Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження: монографія/ С.С.Бичкова.- К.:Атіка, 2011.- 420с.
10. Бринцев В.Д., Чернухин В.Г. Судебный контроль (теория и практика)/ В.Д. Бринцев.- Харьков: Ксилон, 2001.-232с.
11. Бойко І.Й. Історія правового регулювання цивільних, кримінальних та процесуальних відносин в Україні (ІХ-ХХ ст.): навч. посібник / І.Й. Бойко/.- Львів: Видав. Центр ЛНУ імені Івана Франка, 2014.- 904с.
12. Бондаренко Н.Л. Підготовка цивільних справ до судового розгляду як обов'язкова процесуальна стадія / Н.Л.Бондаренко // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. - 2003. - № І. - С. 86-89.

14. Борисова Е.А. Проверка судебных постановлений в гражданском процессе стран ЕС и СНГ: монография/ под ред.Е.А.Борисовой.- М.:Норма: ИНФРА-М, 2012.-768с.
15. Борисова Е.А. Апелляция, кассация, надзор по гражданским делам: Учебное пособие/ Борисова Е.А..- М., 2013, С.40-72.
16. Бюлетень законодавства і юридичної практики України: Цивільне процесуальне законодавство України.-2004.-№5.- 544с.
17. Васильев С.В. Энциклопедия гражданского процесса/ С.В.Васильев. — Х.: Харьков юрид., 2009. — 816с.
18. Васильев С.В. Цивільний процес: Навчальний посібник/ С.В. Васильев . - Х.: ТОВ «Одіссей», 2008. — 348с.
19. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка. — К. : Юрид. думка, 2007. — 992 с.
20. Вибрані рішення Європейського суду з прав людини. В двох томах. Том 2. — К.: Фенікс, 2006. — С. 477.
21. Войтовський В.С. Щодо поняття та суті касаційного оскарження // Національна правова система в умовах формування європейського правового простору: Збірник матеріалів Міжнародної юридичної науково-практичної Інтернет-конференції «Актуальна юриспруденція», м. Київ, 10.10.2012 р. — К., 2012. — с. 162-165.
22. Войтовський В.С. Підстави касаційного оскарження судових рішень у цивільному процесі. / В.С. Войтовський // «Актуальні проблеми теорії та практики нотаріального, цивільного, виконавчого процесів: співвідношення і взаємодія»: матер. Міжнар. наук. конф. (м. Київ, 21-22.02.2013 р.) :ЦУЛ.– К., 2013. — 532с.
23. Войтовський В.С. Межі розгляду справи судом касаційної інстанції / В.С. Войтовський // Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія», 2014.- №1.- С.81-92.
24. Войтовський В.С. Структура касаційного провадження/ В.С. Войтовський // «Європейські стандарти захисту прав в цивільному судочинстві: випробування часом»: матер. Міжнародної наук.-прак. конф. (м. Київ, 26.09.2014р.).-К.:ВД «Дакор», 2014.-416с.
25. Войтовський В.С. Стадії касаційного провадження: теоретичні та практичні аспекти / В.С. Войтовський // Адвокат, 2014.-№6.- С.27-31.
26. Войтовський В.С. Інститут кассации в гражданском судопроизводстве Украины: исторический аспект / В.С. Войтовський // Міжнародний журнал «Leges et Viata» (Республіка Молдова), 2014.-№6/2 (270).- С. 27-3.
27. Войтовський В.С. Реформування інституту касації у цивільному судочинстві України. // Актуальні питання права та правової держави: наукова дискусія: Збірник матеріалів Міжнародної юридичної науково-практичної Інтернет-

конференції «Актуальна юриспруденція», м. Київ, 11.12.2013 р.– К., 2013. – С.109-114.

28. Войтовський В.С. Повноваження суду касаційної інстанції у цивільному судочинстві / В.С. Войтовський // Судова апеляція, 2013. - №2. – С.102-106.

29. Войтовський В.С. Повноваження суду касаційної інстанції / В.С. Войтовський // «Цивільне законодавство: система, міжгалузеві зв'язки, шляхи вдосконалення»: матер. Міжнар. наук. конф. (м. Київ, 25-26.04.2013р.): ТОВ «Білоцерковдрук». – К., 2013. –370с.

30. Войтовський В.С. Становлення інституту касації у цивільному судочинстві України / В.С. Войтовський // Адвокат, 2014. - №1. – С. 40-44.

31. Гаркуша Ю. Окремі повноваження судді-доповідача потребують перегляду/ Ю. Гаркуша //Юридичний журнал. - 2008 - №12-С. 76-78.

32. Гвоздик П.О. Перспективи і виклики трансформації традиційної моделі касаційного перегляду судових рішень у цивільних справах // «Європейські стандарти захисту прав в цивільному судочинстві: випробування часом»: матер. Міжнародної наук.-прак. конф. (м. Київ, 26.09.2014р.).-К.:ВД «Дакор», 2014.-416с.

33. Гвоздецкий А. Обещания и техника их исполнения / А. Гвоздецкий // Юрид. Практика, 2006. – № 43. – С. 7-8.

34. Глущенко С.В. Касаційне оскарження як конституційна засада перевірки судових рішень в Україні : автореф. дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.10 / С.В.Глущенко; Академія адвокатури України. – К. – 2010. – 20с.

35. Глущенко С.В. Окремі питання єдності касаційної інстанції: концептуальний підхід/ Глущенко С.В.// Часопис цивільного і кримінального судочинства, 2011.- № 1.- С.100-105.

36. Глущенко С.В. Загальнотеоретичне бачення ролі та місця вищих спеціалізованих судів у системі судової влади України / С. В. Глущенко // Часопис цивільного і кримінального судочинства, 2015.-№5.- С.80-102.

37. Гнатенко А.В. Повноваження апеляційного суду при перегляді рішення суду: теоретичні та практичні спірні питання / А.В.Гнатенко, Д.Д. Луспеник // Вісник Верховного Суду України, 2008. - № 12.- С.38-45.

38. ГК РФ <http://www.consultant.ru/popular/gpkrf/> Консультант Плюс, 1992-2014.

39. Гольмстен А.Х. Учебник русского гражданского судопроизводства.- С.-Петербург.- Типография М.М.Стасюлевича Вас. Остр...- 1894.-С.-368.-391с.

40. Государственный строй Российской империи накануне крушения: Сб. законодательных актов/ Сост.О.И.Чистяков, Г.А.Кутьина: М.: Изд-во Моск. Ун-та, 1995.-208с.

41. Гражданский процесс Украины: Учебное пособие. - Х.: Одиссей, 2003. - 352с.

42. Гражданский процесс: Учебник / Под ред. д.ю.н. М.К. Треушникова. - 3-е изд. испр. и доп. - М.: Юриспруденция, 2001. - 400 с.
43. Гражданский процесс. Учебник. Издание третье, переработанное и доп. / Под ред. В.А.Мусина, Н.А.Чечиной, Д.М.Чечота. – М.: ПБОЮЛ Гриженко Е.М., 2001. – 504с.
- 44.Гражданское процессуальное право: Учебник / Под ред. М.С. Шакарян., - М., 2004.- 584с.
45. Гузь Л.Е. Апелляционное и кассационное производство: теория, проблемы и практика применения судами первой, апелляционной и кассационной инстанции/ Л.Е.Гузь.- Харьков: Медия группа «Харьков юридический», 2003.- 248с.
46. Гусаров К. В. Перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядках : монографія / К. В. Гусаров. - Х. : Право. 2010. – 352с.
47. Гусаров К.В. Повноваження суду касаційної інстанції / К.В.Гусаров // Проблеми теорії та практики цивільного судочинства / За заг. ред. В.В. Комарова. — Х., 2008. — 925с.
48. Гусаров К.В. Касаційне провадження / К.В.Гусаров // Курс цивільного процесу : підручник / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін. ; за ред. В. В. Комарова. - Х. : Право, 2011. - 1352 с.
49. Гурвич М.А. Право кассационной инстанции изменить судебное решение / М. А. Гурвич // Советское государство и право.- 1957.- №10.- С.36-44.
50. Давиденко Г.І. Ярема А.Г. Новели цивільного судочинства/ Г.І. Давиденко, А.Г.Ярема // Вісник Верховного Суду України. – 2007. – № 5.- С. 22-34.
51. Данко В. Вплив правових позицій Конституційного Суду України на процесуальне законодавство України на прикладі окремих норм Цивільного процесуального кодексу України / В.Данко // Visegrad Journal on Human Rights.- №5/2.- 2015.- С.22-27.
52. Дегтярев С.Л. Содержание деятельности судебной власти / С. Л. Дегтярев // Рос. ежегодник гражд. и арбитр. процесса. – 2005. – № 4. – С. 144–174.
53. Декрет о суде № 1 /Електронний ресурс/ Режим доступа: www.hist.msu.ru/ER/Etext/DEKRET/o_sude1/htm
54. Декрет о суде № 2 / Електронний ресурс / Режим доступа: www.hist.msu.ru/ER/Etext/DEKRET/o_sude2/htm
55. Дем'янова О.В. Оскарження ухвал в цивільному судочинстві : автореф дис. на здобуття наук, ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / О.В. Дем'янова. - К, 2008. - 24 с.
56. Дешко Л.М. Втілення принципу правової визначеності у правотворчу та правозастосовчу практику при обмеженні права на судовий захист/ Л.М. Дешко //

[Електронний ресурс]. Режим доступу:
http://archive.nbuuv.gov.ua/portal/soc_gum/Pchdu/2012_2/029.pdf

57. Енциклопедія цивільного права України / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; відп. ред. Я. М. Шевченко. — К. : Ін Юре, 2009. — 952 с.

58. Євграфова Є. Вирішення питань права судом касаційної інстанції (теоретико-практичні аспекти) / Є.Євграфова // Віче. - 2012, - № 6. - С. 10-12.

59. Жилин Г.А. Апелляция и кассация в системе гражданского процесса [Текст] / Г. А. Жилин // Рос. ежегодник гражд. и арбитраж. процесса. – 2006. – № 4. – С. 124–134.

60. Загальної декларації прав людини.: прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р./[Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/>

61. Загальна теорія держави і права: підручник / М.В.Цвік, О.В. Петришин, Л.В.Авраменко та інш.; за аг.ред. М.В.Цвіка.- Харків: Право, 2011.- 584с.

62. Застосування судами цивільного і цивільного процесуального законодавства / За заг. ред. П.І.Шевчука. – К.: Ін Юре, 2002. – 415с.

63. Захарова О.С. Гарантії правосуддя у цивільному процесі України / О.С.Захарова // «Європейські стандарти захисту прав в цивільному судочинстві: випробування часом»: матер. Міжнародної наук.-прак. конф. (м. Київ, 26.09.2014р.).- К.:ВД «Дакор», 2014.- 416с.

64. Заяць Н.Я. Практика реалізації судом касаційної інстанції повноваження щодо скасування рішення і закриття провадження по справі або залишення заяви без розгляду / Н.Я.Заяць // Часопис Академії адвокатури України.- 2012, № 15.- С.1-9.

65. Заяць Н. Межі розгляду цивільної справи судом касаційної інстанції / Н.Заяць // Вісник Львівського ун-ту. - 2009. - Вип. 48.-С. 137-141.

66. Зейкан Я.П. Коментар цивільного процесуального кодексу України / Я.П.Зейкан.- К.: Юридична практика, 2006.- 506с.

67. Исаченко В.Л. Гражданский процесс. Практический комментарий на вторую книгу Устава гражданского судопроизводства. Т. 1 / В.Л.Исаченко. – С.-Петербург: Типография М.Меркушева, 1909. – С. 257.

68. Історія держави і права України: у 2-х ч. підручник: ч.1 / А.Й.Рогожин, М.М.Страхов, та ін.; за редакцією В.Я.Тадія, А.Й.Рогожина.-К.: Ін Юре.- 2000.- 648с.

69. Інструкції з діловодства в місцевих загальних судах, апеляційних судах областей, апеляційних судах міст Києва та Севастополя, Апеляційному суді Автономної Республіки Крим та Вищому спеціалізованому суді України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 17 грудня 2013 року № 173.: [Електронний ресурс] // Режим доступу/<http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1402>

70. Кац С.Ю. Развитие демократических начал советской кассации / С. Ю. Кац // Вопросы государства и права : сб. ст. – М., 1974. – Вып. 2. – С. 61–69.
71. Кац С.Ю. Проблемы пересмотра судебных постановлений по гражданским делам в порядке надзора : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / С. Ю. Кац. – Харьков : Харьк. юрид. ин-т им. Ф.Э.Дзержинского, 1970. – 755 с.
72. Кац С.Ю. Возбуждения дела в порядке надзора по гражданским делам/ С.Ю.Кац .- М.: Юрид.лит., 1965.-С.21
73. Клементьев О.С. Телекоммуникационное обеспечение уголовного процесса: дис.канд.юрид.наук: 12.00.09./ Клементьев О.С.- Владимир, 2007.- С.67.
74. Комаров В.В. Актуальные проблемы реформы гражданского процессуального и арбитражного процессуального законодательства Украины / В. В. Комаров // СНГ: реформа гражданского процессуального права : материалы междунар. конф. – М., 2002. – С. 74–106.
75. Комаров В.В. Проблеми касації в аспекті принципу *res judicata* / В.В.Комаров // Проблеми теорії та практики цивільного судочинства: Монографія / В.В. Комаров, В.І. Тертишніков, В.В. Баранкова та ін., за заг. ред. професора В.В. Комарова. – Х.: Харків юридичний, 2008.- 928с.
76. Комаров В.В. Проблеми теорії та практики цивільного судочинства : монографія / кол. авт. : В. В. Комаров, В. І. Тертишніков, В. В. Баранкова та ін.; за заг. ред. В. В. Комарова. – Х. : Харків юрид., 2008. – 928 с.
77. Комаров В.В. Повноваження суду касаційної інстанції / В.В.Комаров // Проблеми теорії та практики цивільного судочинства: монографія / за заг. ред. професора В.В. Комарова. – Х.: Харків юридичний, 2008.- 928с.
78. Коментар до Закону «Про судоустрій України / За заг.ред. В.Т.Маляренка.- К.:Юрінком Інтер, 2003.- 464с
79. Конституційний Суд України: Рішення. Висновки. 2002-2003 / Відповід. редакц. канд..юрид.наук П.Б.Євграфов.- К.:Юрінком Інтер, 2004.- 584с.
80. Конституційне право України : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. В. П. Колісника, Ю. Г. Барабаша. – Х. : Право, 2008. – 416 с.
81. Конституція України від 28.06.1996р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/>
82. Концепція судово-правової реформи в Україні від 28 квітня 1992р.- Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, N 30, ст.426
83. Кравчук В.М., Угриновська О.І. Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України/ В.М.Кравчук, О.І.Угриновська.– К.: Істина, 2006.- 943с.
84. Курс цивільного процесу: підручник/ В.В.Комаров, В.А.Бігун, В.В.Баранкова та ін. / за ред. В.В.Комарова.- Х.: Право, 2011.- 1352с.

85. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2т. Т.1/ О.М. Бандурко, Є.М. Блажівський та ін.; за аг ред. В.Я.Тація, В.П.Пшонки, А.В.Портнова. – Х.: Право, 2012.- 768с.

86. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Конвенцію ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17 липня 1997 року. // [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004

87. Леже Р. Великие правовые системы современности: сравнительно-правовой подход / Р. Леже. – [3-е изд., перераб.]. – М. : Волтерс Клувер, 2011. – 576 с.

88. Лесницкая Л. Полномочия суда второй инстанции при обнаружении нарушений норм материального права / Л. Лесницкая // Советская юстиция. - 1957. - № 7. - С. 37-38.

89. Лужанський А.В. Межі розгляду цивільних справ судом касаційної інстанції в контексті співвідношення принципів диспозитивності та законності судочинства/ А.В.Лужанський // Науково-практичний юридичний журнал «Судова практика». – 2007. – № 12 (24).- С.2-11.

90. Луспеник Д.Д. Межі розгляду справи судом касаційної інстанції: деякі спірні питання / Д.Д.Луспеник // Вісник Верховного Суду України. – 2010. - № 9.- С. 27-33.

91. Луспеник Д. Внутрішнє переконання судді як елемент оцінки доказів/ Д.Д.Луспеник // Юридичний вісник України. – 2006. - № 43.- С.8-9.

92. Луспеник Д., Сакара Н. Українська модель касаційного оскарження судових рішень у цивільних справах: проблеми та перспективи удосконалення (спрощення)/ Д.Д. Луспеник, Н. Сакара // Право України. - 2008. -№ 7. - С. 100-110.

93. Маляренко В.Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: теорія, історія, практика: монографія/ В.Т.Маляренко.- К.: Юрінком Інтер, 2005.- 512с.

94. Міжнародні стандарти у сфері судочинства.- К.: Істина, 2010.- 488с.

95. Мурадов В.В. Проблеми використання відеоконференцз'язку на сучасному етапі розвитку техніко-криміналістичного забезпечення судового розгляду кримінальних справ / В.В.Мурадов // Право України.- 2011.- №7.- С.235-241.

96. Музиченко П.П. Історія держави і права України: навч. посіб. / П.П.Музиченко.- [2-е вид].- К.: Знання: КОО, 2000.- 662с.

97. Новий тлумачний словник української мови: у 4-х томах / Укладачі: В.В.Яременко, О.М.Сліпущко.- К.: Видавництво «Аконіт», 1999.- Т.3.- 928с.

98. Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України: пер. з рос. / С.В.Ківалов, Ю.С.Червоний, Г.С.Волосатий та ін.; за ред. Ю.С.Червоного. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 656с.

99. Новий тлумачний словник української мови: у 4-х томах / Укладачі: В.В.Яременко, О.М.Сліпущко.- К.: Видавництво «Аконіт», 1999.- Т.4.- 941с.
100. Новий російсько-український словник-довідник / С.Я.Єрмоленко, В.І.Єрмоленко, К.В.Ленець.- К.: Довіра, 1996. – 797с.
101. Общая теория государства и права. Академический курс: в 3-х т. / отв. ред. проф. М.Н.Марченко.- [2-е изд., перераб. и доп].- М.: ИКД «Зерцало-М», 2002.- Том 3.- С. 156-157.
102. Общая теория государства и права. Академический курс: в 3-х т. / отв.ред. М.Н.Марченко.- [2-е изд., перераб. и доп].- М: ИКД «Зерцало-М», 2002.- Т.2.- 528с.
103. Онопенко В. Справедливість у державі може забезпечити лише справедливий суд / В.Онопенко // Вісник Верховного Суду України. – 2007. - № 3 (79).- С. 2-4.
104. Осетинський А. Формування касації в контексті розвитку господарської спеціалізації в судовій системі України / А. Осетинський // Право України. – 2004.- № 3.- С. 8–13.
105. Осетинський А.Й. Організація та функціональні засади діяльності суду касаційної інстанції господарської юрисдикції: монографія / А.Й. Осетинський.- К.: Юрінком Інтер, 2006. –192 с.
106. Осетинський А. Порівняльно-правовий аналіз функцій касаційної інстанції в судових системах країн романо-германської системи права та перспективи розвитку касації в господарському судочинстві України / А. Осетинський // Право України. – 2004. – № 5.- С.23.
107. Падох Я. Суди і судовий процес старої України. Нарис історії / Я. Падох.- Післясл. Б.Т.Цюцюра.- Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто – Львів, 1990.-128с.
108. Пашковський М.І. Відеоконференція у кримінальному судочинстві / М.І.Пашковський: [Електронний ресурс].- Режим доступу: <https://docs.google.com/document/d/>
109. Пашук А.Й. Суд і судочинство на лівобережній Україні в XVII-XVIII ст. / А.Й.Пашук.- Видавництво Львівського університету, 1967.-179с.
110. Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій України»: Закон України від 22 лютого 2007 року.- ВВР України.- 2007.- №16.- Ст.220.
111. Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України: Закон України від 21 червня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. - № 39. – Ст. 190.

112. Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України: Закон України від 7 березня 2002 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. - № 30. – Ст. 209.
113. Про судовий збір: Закон України від 08.07 2011р. . // [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3674-17>
114. Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування /Лист ВССУ від 16.05.2013 № 24-753/0/4-13 // [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>
115. Проект ЦПК: [Електронний ресурс].- Режим доступу: http://jrc.org.ua/steps/step/procesual%27ne_zakonodavstvo
116. Про судоустрій та статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р.: [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>
117. Про судоустрій і статус суддів Закон України від 07.07.2010.- ВВР, 2010.- № 41-45.- Ст. 529.
118. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закону України від 23 грудня 1997 року № 776/97-ВР: [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>
119. Про прокуратуру: Закону України від 14.10.2014р.: [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>
120. Про електронний цифровий підпис: Закону України від 22.05.2003 р.: [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/852>
121. Про судову практику розгляду цивільних справ у касаційному порядку: Постанова пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 14.06.2012р. № 10: [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/>
122. Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції: Закону України 12.08.2014 р.: [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1632-18>
123. Притика Ю.Д. Підвідомчість справ третейському судові / Ю.Д. Притика // Право України. - 2004. - № 7. - С. 51-54.
124. Проблемы науки гражданского процессуального права / Под ред. проф. В.В.Комарова. – Х.: Право, 2002.– 440с.
125. Рішення Конституційного Суду України від 25 грудня 1997 року № 9-зп.: [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>
126. Рішення Конституційного Суду України від 11 грудня 2003 року № 20-рп/2003 (справа про Касаційний суд України): [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-03>

127. Рішення Конституційного Суду України від 30 січня 2003 року № 3-рп/2003: [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-03>

128. Рішення Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004 (справа про призначення судом більш м'якого покарання): [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04>

129. Рішення Конституційного Суду України від 11 грудня 2007 року № 11-рп/2007: [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/va11p710-07>

130. Рішення Конституційного Суду України від 28 квітня січня 2010 року № 12-рп/2010: [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>

131. Рішення Конституційного Суду України від 27 січня 2010 року № 3-рп/2010: [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>

132. Рішення Конституційного Суду України від 12 липня 2011 року № 9-рп/2011 (щодо принципу інстанційності в системі судів загальної юрисдикції: [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-11>

133. Рішення Конституційного Суду України від 2 листопада 2011 року № 13-рп/2011: [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>

134. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Харченко Л.П. проти України» // Юридичний вісник України. – 2010. - № 17. – С.5.

135. Решение Европейского суда по правам человека от 22 декабря 2009 года по делу «Безимьянная против России»: [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online>.

136. Романенко Т.А. Процесуальний порядок реалізації права на касаційне оскарження / Т.А.Романенко // «Європейські стандарти захисту прав в цивільному судочинстві: випробування часом»: матер. Міжнародної наук.-прак. конф. (м. Київ, 26.09.2014р.).- К.:ВД «Дакор», 2014.- 416с.

137. Ромовська З.В., Шумська Н., Шумська Н. Цивільний процесуальний кодекс: науково-практичний аналіз / З.В. Ромовська, Н. Шумська, Н. Шумська. – К.: ВД «Дакор», 2013.- 600с.

138. Румянцева О.Г., Додонов В.Н. Юридический энциклопедический словарь / О.Г.Румянцева, В.Н. Додонов.– М.: ИНФРА-М, 1996. – 384с.

139. Самович Ю.В. Право человека на международную судебную защиту: дис. д-ра юрид. наук: 12.00.10 — Международное право. Европейское право. — ГОУ ВПО «Кемеровский государственный университет». - Кемерово, 2007.- 439с.

140. Світлична Г.О. Підготовка до судового розгляду справ окремого провадження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. - Харків, 1997. – 19с.
141. Сердюк В. Право на оскарження судового рішення в аспекті розгляду справ Верховним судом України/ В. Сердюк // Юридична Україна. - 2006. - № 8. - С. 85.
142. Сердюк, В. Верховний Суд України у цивільному судочинстві: окремі проблеми і перспективи / В. Сердюк // Юрид. вісн. України. - 2008. - № 8. - С. 1-5.
143. Сердюк В.В. Верховний Суд України: Витоки, сучасність, перспективи: Монографія/ В.В. Сердюк. – К.: Істина, 2008. –304с.
144. Сиза Н.П. Кримінальне судочинство України в добу Гетьманщини: автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд.. юрид. наук: 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза / Н.П.Сиза.- Київ, 2002.- 19с.
- 145.Сірий М.І. Касація — основна функція Верховного Суду України/ М.І. Сірий М.І. // Вісник Верховного Суду України.- 2010.- №4(116).- С.29-34.
146. Скакун О.Ф. Теория государство и права (энциклопедический курс): ученик / О.Ф.Скакун.- Харьков: Эспада, 2005.- 840с.
- 147.Словник синонімів української мови: в 2 т. / А.А.Бурячок, Г.М.Гнатюк та ін. – К.: Наукова думка. 2000.- Т. 2. – 960с.
148. Словник синонімів української мови: в 2 т. / А.А.Бурячок, Г.М.Гнатюк, С.І.Головащук та ін.- К.: Наук. думка, 1999.- Т.1.- 1040с.
149. Смирнов М.І. Особливості надання взаємної правової допомоги у кримінальних справах з використанням методу відеоконференцзв'язку : дис..канд.юрид.наук: 12.00.09/ Смирнов М.І.- К., 2005.- 200с.
150. Справа «Совтрансавто - Холдинг» проти України» від 25 липня 2002 р.: [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/19612>
151. Справа «Пономарьов проти України» від 3 квітня 2008 р.: [Електронний ресурс].- Режим доступу:<http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1079.5657.0>
152. Судова практика Європейського суду з прав людини. Рішення щодо України / Відп. ред. В.В. Лужковська. – К.: Практис, 2005.- 480с.
153. Судоустрій України: підручник / за заг. ред. М.А.Погорецького, О.Г.Яновської.- К.: Юрінком Інтер, 2015.- 344с.
154. Стратегія розвитку судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015 – 2020р.р.: Указ Президента України № 276/2015: [Електронний ресурс]. - Режим доступу: zakon4.rada.gov.ua
155. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / За ред. О.В.Зайчука, Н.М.Оніщенко.- К.: Юрінком Інтер.- 2006.- 688с.
156. Тертишніков В.І. Цивільний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар. – Х.: Консум, 2003. – 429с.

157. Тертишніков В.І. Цивільний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар/ В.І. Тертишніков. - Харків.: «Ксилон».-2006.-448с.
158. Тимченко Г.П., Дем'янова О.В. Процедура пілотної постанови Європейського суду з прав людини в світлі оптимізації процесуальної форми діяльності судової влади / Г. П.Тимченко, О. В. Дем'янова // Судова апеляція.- 2014.- № 1.- С. 3-15.
159. Тимофеев Ю.А. Апелляционный и кассационный способы пересмотра не вступивших в законную силу судебных постановлений суда первой инстанции в гражданском процессе: сравнительно-правовой анализ / Ю. А. Тимофеев // Юридическая наука и образование. – М., 2008. – Вып. 1. – С. 328–349.
160. Тимошенко О.А. Касаційне провадження у цивільному процесі України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид.наук. - К., 2012.-19с.
161. Ткач А.П. Історія кодифікації дореволюційного права України.- К.: Основа, 1968.- 165с.
162. Ткаченко Ю.Г. Применение социалистического права / Теория государства и права под ред. А.М.Васильева.- М., 1977.- 400с.
163. Туманянц А.Р. Контрольні функції суду у сфері кримінального судочинства.- Харків: Основа, 2000.- 108с.
164. Устав гражданского судопроизводства с позднейшими узаконениями и с объяснениями по решениям гражданского кассационного департамента правительствующаго сената/ Сост.В.Гордон. – С.-Петербург: Издание юридического книжного магазина Н.К.Мартинова., 1911. – 1024 с.
165. Учебник русского гражданского судопроизводства / Гольмстен А.Х. - С.-Петербург.- Типография М.М.Стасюлевича Вас. Остр..- 1894.- С.-366.-391с.
166. Ухвала ВССУ від 18 листопада 2015 року в справі № 6-18229св15: Про правові позиції судової палати у цивільних справах ВССУ за 2015 р.: [Електронний ресурс]. - Режим доступу:<http://sc.gov.ua/ua/uzagalnennja>
167. Ухвала ВССУ від 18 листопада 2015 року у справі № 6-20987св15: Про правові позиції судової палати у цивільних справах ВССУ за 2015 р.: [Електронний ресурс]. - Режим доступу:http://sc.gov.ua/ua/uzagalnennja_sudovoji_praktiki.html
168. Ухвала ВССУ від 03 червня 2015 року в справі № 6-127св15: Про правові позиції судової палати у цивільних справах ВССУ за 2015 р.: [Електронний ресурс]. - Режим доступу:http://sc.gov.ua/ua/uzagalnennja-sudovoji_praktiki.htm
169. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 27 червня 2012 р.: [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/25390603>
170. Ухвала Верховного Суду України від 26 травня 2010 р.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/9667635>

171. Ухвала ВССУ від 22 липня 2015 року в справі № 6-3877св15: Про правові позиції судової палати у цивільних справах ВССУ за 2015 р.: [Електронний ресурс]. - Режим доступу:http://sc.gov.ua/ua/uzagalnennja_sudovoji_praktiki.html

172. Ухвала ВССУ від 09 грудня 2015 року в справі № 6-30290св15; ухвала ВССУ від 10 червня 2015 року в справі № 6-10418 св15: Про правові позиції судової палати у цивільних справах ВССУ за 2015 р.: [Електронний ресурс]. - Режим доступу:http://sc.gov.ua/ua/uzagalnennja_sudovoji_praktiki.html

173. Ухвала ВССУ від 11 листопада 2015 року в справі № 6-23295св15: Про правові позиції судової палати у цивільних справах ВССУ за 2015 р.: [Електронний ресурс]. - Режим доступу:http://sc.gov.ua/ua/uzagalnennja_sudovoji_praktiki.html

174. Ухвала ВССУ від 23 вересня 2015 року в справі № 6-18668св15: Про правові позиції судової палати у цивільних справах ВССУ за 2015 р.: [Електронний ресурс]. - Режим доступу:
http://sc.gov.ua/ua/uzagalnennja_sudovoji_praktiki.html

175. Ухвала ВССУ від 01 липня 2015 року в справі № 6-13992св15: Про правові позиції судової палати у цивільних справах ВССУ за 2015 р. [Електронний ресурс]. - Режим доступу:
http://sc.gov.ua/ua/uzagalnennja_sudovoji_praktiki.html

176. Ухвала ВССУ від 25 листопада 2015 року в справі № 6-28768св15 Про правові позиції судової палати у цивільних справах ВССУ за 2015 р.: [Електронний ресурс]. - Режим доступу:
http://sc.gov.ua/ua/uzagalnennja_sudovoji_praktiki.html

177. Ухвала ВССУ від 24 червня 2015 року в справі № 6-8742св15: Про правові позиції судової палати у цивільних справах ВССУ за 2015 р.: [Електронний ресурс]. - Режим доступу:
http://sc.gov.ua/ua/uzagalnennja_sudovoji_praktiki.html

178. Ухвала ВССУ від 05 серпня 2015 року в справі № 6-7938св15: Про правові позиції судової палати у цивільних справах ВССУ за 2015 р.: [Електронний ресурс]. - Режим доступу:
http://sc.gov.ua/ua/uzagalnennja_sudovoji_praktiki.html

179. Ухвала ВССУ від 02 вересня 2015 року в справі № 6-15213св15: Про правові позиції судової палати у цивільних справах ВССУ за 2015 р.: [Електронний ресурс]. - Режим доступу:
http://sc.gov.ua/ua/uzagalnennja_sudovoji_praktiki.html

180. Ухвала ВССУ від 01 липня 2015 року в справі № 6-16503св15: Про правові позиції судової палати у цивільних справах ВССУ за 2015 р.: [Електронний ресурс]. - Режим доступу:http://sc.gov.ua/ua/uzagalnennja_sudovoji_praktiki.html

181. Ухвала ВССУ від 20 травня 2015 року в справі № 6-48287св14: Про правові позиції судової палати у цивільних справах ВССУ за 2015 р.: [Електронний ресурс]. - Режим доступу:http://sc.gov.ua/ua/uzagalnennja_sudovoji_praktiki.html

182. Ухвала ВССУ від 10 червня 2015 року в справі № 6-10306св14: Про правові позиції судової палати у цивільних справах ВССУ за 2015 р.: [Електронний ресурс]. - Режим доступу:http://sc.gov.ua/ua/uzagalnennja_sudovoji_praktiki.html

183. Ухвала ВССУ від 10 червня 2015 року в справі № 6-11808св15: Про правові позиції судової палати у цивільних справах ВССУ за 2015 р.: [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://sc.gov.ua/ua/uzagalnennja_sudovoji_praktiki

184. Ухвала ВССУ від 31 серпня 2015 року в справі № 6-24063ск15: Про правові позиції судової палати у цивільних справах ВССУ за 2015 р.: [Електронний ресурс]. - Режим доступу:http://sc.gov.ua/ua/uzagalnennja_sudovoji_praktik

185. Ухвала ВССУ від 01 липня 2015 року в справі № 6-5090св15: Про правові позиції судової палати у цивільних справах ВССУ за 2015 р.: [Електронний ресурс]. - Режим доступу:http://sc.gov.ua/ua/uzagalnennja_sudovoji_praktiki.html

186. Ухвала ВССУ від 02 грудня 2015 року в справі № 6-21267св15: Про правові позиції судової палати у цивільних справах ВССУ за 2015 р.: [Електронний ресурс]. - Режим доступу:
http://sc.gov.ua/ua/uzagalnennja_sudovoji_praktiki.html

187. Ухвала ВССУ від 25 листопада 2015 року в справі № 6-23356св15: Про правові позиції судової палати у цивільних справах ВССУ за 2015 р.: [Електронний ресурс]. - Режим доступу:
http://sc.gov.ua/ua/uzagalnennja_sudovoji_praktiki.html

188. Ухвала ВССУ від 08 липня 2015 року в справі № 6-1508св15: Про правові позиції судової палати у цивільних справах ВССУ за 2015 р.: [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://sc.gov.ua/ua/uzagalnennja_sudovoji_praktiki.html

189. Ухвала ВССУ від 02 грудня 2015 року в справі № 6-28194св15: Про правові позиції судової палати у цивільних справах ВССУ за 2015 р.: [Електронний ресурс]. - Режим доступу:http://sc.gov.ua/ua/uzagalnennja_sudovoji_praktiki.html

190. Ухвала судової палати з цивільних справ Верховного Суду України від 10 вересня 2003 р. // Вісн. Верхов. Суду України. - 2004. - № 1 (41). - С. 5.

191. Ухвала ВССУ від 03 червня 2015 року в справі № 6-4343св15: Про правові позиції судової палати у цивільних справах ВССУ за 2015 р.: [Електронний ресурс]. - Режим доступу:http://sc.gov.ua/ua/uzagalnennja_

sudovoji_praktiki.html

192. Фурса С.Я. Цивільний процес України: академічний курс [Підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / За ред. С.Я.Фурси.- К.: Видавець Фурса С.Я.- КНТ, 2009. – 848с.

193. Фурса С.Я., Фурса Є.І., Щербак С.В. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар: у 2 т./ За заг. ред. С.Я. Фурси. – К., 2006.- Т.2.- 800с.

193. Фурса С. Я. Цивільний процес України: Проблеми і перспективи [наук.- практич. посіб.] / С. Я. Фурса, С. В. Щербак, О. І. Свтушенко. - К.: Вид. С. Я. Фурса: КНТ, 2006. – 448с.

194. Фурса С.Я. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар : у 2 т. ; за заг. ред. С.Я. Фурси / С.Я. Фурса, Є.І. Фурса, С.В. Щербак. – К. : Видавець Фурса С.Я. : КНТ, 2006. – Т. 1. – 912 с.

195. Фурсов Д. А. Справедливость как фундаментальная ценность арбитражного и гражданского процесса / Д. А. Фурсов // Рос. ежегодник гражд. и арбитраж. процесса. — 2006. — № 4. — С. 54-56.

196. Хавронюк М. Українська прокуратура по-венеціанськи / М.Хавронюк.- Українська прокуратура по-венеціанськи «Дзеркало тижня. Україна» № 39, 25 жовтня 2013р.: [Електронний ресурс].- Режим доступу :http://gazeta.dt.ua/LAW/ukraynska-prokuratura-po-venecianski_.html

197. Хотинська-Нор О. Право на «суд, встановлений законом» як структурний елемент права на справедливий суд: український контекст // Адвокат. – 2015. – № 1. – С. 24 – 28.

198. Хрусталь В. Кассация в гражданском судопроизводстве [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / В. Хрусталь. – Тбилиси : Тбилис. гос. ун-т им. И. Джавахишвили, 2004. – 22 с.

199. Цивільний процес України: академічний курс: Підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / За ред. С.Я.Фурси. К.: Видавець Фурса С.Я.; КНТ, 2009. – С. 744

200. Цивільне процесуальне право: підручник/за аг.ре. І.С.Ярошенко.- К.: КНЕУ, 2014.-519с.

201. Цивільний процес України: Підручник/ За ред.. Є.О. Харитонов, О.І Харитонової. – К.: Істина, 2011. – 536с.

202. Цивільний процес: Навч. посіб./ А.В.Андрушко, Ю.В.Білоусов, Р.О.Стефанчук, О.І.Угриновська та ін. – За ред.. Ю.В.Білоусова. – К.: Прецедент, 2006. – 262с.

203. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / С.С.Бичкової, Ю.В.Білоусов, В.І.Бірюков та ін. –К.: Атака, 2008.- 839с.

204. Цивільний процесуальний кодекс України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.
205. І.В.Черниченко Застосування відео конференції у кримінальному провадженні України: теорія і практика: монографія/ І.В.Черниченко; заг. ред. О.П.Кучинської.-К.: Алерта, 2015.-272с.
206. Чернооченко С.І. Цивільний процес: Навчальний посібник/ С.І. Чернооченко.- К., 2005.- 472с.
207. Шакарян М.С. Учение о сторонах в советском гражданском процессе / М.С.Шакарян. – М.: ВЮЗИ, 1983. – 68с.
208. Шеренін Ю. Л. Касація як процесуальна форма реалізації додаткових гарантій законності у судовому адміністративному процесі / Ю.Л. Шеренін // Актуальні проблеми держави і права, 2012.- №63.- С. 20-26.
209. Шостя Ф. Цивільний процесуальний кодекс УСРР: практичний коментар / Ф.Шостя .- Харків.-1928.- 315с.
210. Штефан М.Й. Цивільне процесуальне право України. Академічний курс: підручник / М.Й.Штефан.- К.: Ін.Юре, 2005.- 624с.
211. Штефан О.О. Цивільне процесуальне право України: навч. посібник/ О.О. Штефан.- К.: Юрінком Інтер, 2009.- 360с.
212. Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Ю.С.Шемшученко (голова редкол.) та ін.. – К.: «Укр. Енцикл.», 1998.- Т. 3: К-М. – 1999. - 790с.
213. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С.Шемшученко (голова редкол.) та ін.. – К.: «Укр. Енцикл.», 1998. Т. 5: П–С.- 1999.- 736с.
214. Юридичні терміни. Тлумачний словник / В.Г.Гончаренко, П.П.Андрушко, Т.П.Базова та ін.; за ред. В.Г.Гончаренка. К.: Либідь, 2003. – 320.с
215. Юдельсон К.С. О полномочиях судебных органов в гражданском процессе / К. С. Юдельсон // Социалистическая законность. - 1957. - № 11. - С. 36.